

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANASANAT DALI
MÜZECİLİK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EVRENSEL MİRAS İÇİN OLUŞTURULAN EVRENSEL MÜZE
TARTIŞMALARI

NURTEN BULDUK

07714001

TEZ DANIŞMANI: Öğr. Gör. ZEHRA ERKÜN

İSTANBUL

2011

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANA SANAT DALI
MÜZECİLİK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EVRENSEL MİRAS İÇİN OLUŞTURULAN EVRENSEL MÜZE
TARTIŞMALARI

NURTEN BULDUK

07714001

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 20.06.2011
Tezin Savunulduğu Tarih: 13.06.2011

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı : Öğr. Bsr. Zehra Eren

Jüri Üyeleri :

Öğr. Gör. Nevin G. Bardak

Prof. Dr. İlker C. Bıçaklı

İSTANBUL
2011

ÖZ

EVRENSEL MİRAS İÇİN OLUŞTURULAN EVRENSEL MÜZE TARTIŞMALARI

Nurten Bulduk

Mayıs 2011

Aralık 2002’de dünyanın önde gelen müzelerinin İngiltere önderliğinde düzenledikleri “Evrensel Müze Bildirgesi” bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu bildirge farklı bakış açılarıyla ele alınırken bildirgenin özellikle kültürel hakları ihlal edip etmediği sorusu üzerinde duruldu. “Evrensel Müze Bildirgesi” yayımlandığından beri genelde iki yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. İlki, evrensel mirasın/dünya kültür mirasının korunması adına evrenselci (kültür mirasının bütün insanlara ait olduğu) görüşüdür. İkincisi ise Milliyetçi (kültür mirasının bir millete ait olduğu) görüşüdür. Evrensel Müze Bildirgesi bu iki görüş çerçevesinde tartışılırken temelde yatan problemler gözden kaçmaktadır. Nitekim daha baştan, çare adına bulunan formüllerin adlandırılışında, kullanılan kavramlarda büyük bir paradoks yatmaktadır. Bunların yanında daha da önemlisi, “Evrensel Müze Bildirgesi”nde dile getirilenlerin “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”yle ve “Yerli Halkların Hakları”yla uygunluğu çerçevesinde kültürel hakları ihlal eden bir tablo çizmektedir. Bildirgenin adlandırılışında tercih edilen kavram ve yöntemler, yayımlandığı dönem ve bildirgeyi düzenleyenlerin belli bir kesimden oluşu da bu tezi destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Evrensellik, Evrensel Müze, Evrensel Müze Bildirgesi, evrenselci bakış, milliyetçi bakış, kaynak ülke, eserlerin iadesi, Emperyalizm

ABSTRACT

UNIVERSAL MUSEUM DISCUSSIONS FOR THE UNIVERSAL HERITAGE

Nurten Bulduk

May 2011

This paper is based on “ The Universal Museum Declaration” published in England by the predominant museums of the world in December 2002. While discussing the declaration in its many aspects, the main focus was given to the question whether the declaration actually violated the cultural rights or not. There have been two common approaches to “The Universal Museum Declaration” since it was published: The first one is the universalist approach, which claims that cultural heritage belongs to the entire humanity and hence the universal heritage/world`s culture heritage shall be protected uniformly while the second one is the nationalist approach which holds that a certain cultural heritage belongs to a nation. While “The Declaration of Universal Museum” is discussed around these two views, many problems that lie on the basis of current situation remain intact.

To begin with, there is already a huge paradox in naming the formulas as so called solutions and the concepts that are used. Even more importantly, “The Declaration of Universal Museum” seems to be violating cultural rights according to "The Universal Declaration of Human Rights " and "Indigenous People's Rights". The publication date of the declaration and the fact that those who signed the declaration are from a certain circle of interest also support this thesis.

Keywords: Universality, Universal Museum, Declaration on the Universal Museum, universalist perspective, nationalist opinion, the source country, returned objects, Imperialism.

ÖNSÖZ

Yıldız Teknik Üniversitesi Müzecilik Yüksek Lisans Programı'na başvurmadan önce, özel ilgim nedeniyle müzecilik ile ilgili dersler almaya ve çeşitli şekillerde bu alanla ilgili çalışmalara katılmaya çalışıyordum. Lisansüstü eğitimim boyunca öğrendiklerim veya bu alanla ilgili kazanımlarım çerçevesinde geldiğim noktada şunları dile getirmek isterim:

Öncelikle lisansımın edebiyat üzerine olması nedeniyle, farklı bir dalda yüksek lisans yapmış olmanın bana farklı bakış açıları kazandırdığını belirtmeliyim. Yani müzecilik yüksek lisansı, hem edebiyat eğitimim boyunca öğrendiklerimi bir daha gözden geçirip, öğrendiklerimi yeniden yorumlamamı sağladı, hem de arkeoloji ve müzecilik alanlarında temel bilgileri edinmemi, bu alanlara yönelik ilgimin ne boyutta olduğunu ölçmemi sağlamış oldu. Dahası Müzecilik Yüksek Lisansının bu alanlara yönelik ileride yapmak istediğim çalışmaları daha bilinçli bir zemine oturtmama yardımcı olacağını düşünüyorum. Bu noktaya varmama yardımcı olan Yıldız Teknik Üniversitesi Müzecilik Yüksek Lisans hocalarıma ve hazırlamış olduğum bu tez süresince yardımları ve desteğiyle yanımda olan, tez danışmanım Öğr. Gör. Zehra Erkün'ne, değerli fikirleriyle katkıda bulunan Nevin Çakmakolu Barut ve İlker Bıçakçı hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Okuduğum süreç boyunca yanımda olan ve tez çalışmalarım da yardımlarını esirgemeyen Elif Koçak Parmaksız, Melike R.Atik, Fatoş Tosun, Rukiye Ünlü ve M. Fatih Gökalg özelinde tüm arkadaşlarıma da teşekkür etmek istiyorum.

Ayrıca Müzecilik Bölümünü okurken ve bu tezi hazırlarken her türlü desteğiyle yanımda olan kardeşim Emrah Bulduk'a, anneme, babama ve aileme büyük sabırları ve destekleri için de minnetle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi-vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1-11
2. EVRENSELLİK VE MÜZE	12-27
2.1. Evrensel Kavramının Tarihçesi.....	12-16
2.1.1. 16. Yüzyıldan Günümüze Evrensellik Kavramı ve Bu Kavramın Kullanımı....	16-26
2.2. Evrensel Müze ve Evrensel Müzeyi Mümkün Kılan Dayanaklar.....	26-27
3. İNSANLIK MİRASI VE EVRENSEL MÜZE BİLDİRGESİ	28-45
3.1. İmparatorluklar Dönemi ve “Evrensel Müze Bildirgesi”ni İmzalayan Ülkeler	28-36
3.2. Evrensel Müze Bildirgesini İmzalayan Müzelere Sahip Ülkelerin Uluslararası İlişkilerdeki Genel Rolü.....	36-37
3.3. Evrensel Müzenin Kökenleri.....	37-42
3.4. Evrensel Müzelerin İşlevi.....	42-45
4. KAYNAK ÜLKELER VE HALKLAR AÇISINDAN EVRENSEL MÜZE BİLDİRGESİ	46-61
4.1. Evrensel Müze Bildirgesinin Yayımlandığı Dönemin Değerlendirilmesi.....	46-47
4.2. Eserlerin İadesi Problemi.....	47-48
4.3. Müdahale Etme Hakkı.....	48-51
4.4. Kültür Varlıklarının Milli Kültür Mirasına veya Bir Millete Ait Olduğu Görüşü (Milliyetçi Görüş).....	52-53

4.5. Kùltür Varlıklarının İnsanlığın Ortak Mirası Olduğu Görüşü (Evrensellik Görüşü).....	53-54
4.6.Kùltür Varlıkları Konusunda Ortak Kùltür Mirası (Evrensellik) ile Milli Kùltür Mirası (Milliyetçilik) Düşüncesinin Çatışması.....	54-60
4.7. Tüm İnsanlığın Hizmetinde Olan Evrensel Müze Düşüncesi.....	60-61
5.SONUÇ.....	62-69
KAYNAKÇA.....	70-76
EKLER.....	77-86
Ek 1. Evrensel Müze Bildirgesi.....	77-78
Ek 2. 1910 Afrika Haritası.....	79
Ek 3. 1914 Afrika Haritası.....	80
Ek 4. 1914 Afrika Kolonyalizm Dönemi	81
Ek 5. 1910 Avrupa Haritası.....	82
Ek 6. 2. Dünya Savaşı Öncesi Rusya.....	83
Ek 7. Müzelerin İçinde Bulunduğu Uluslar arası Düzen.....	84-86
ÖZGEÇMİŞ.....	87-88

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Evrensellik Kavramının Tarihçesi.....15

KISALTMALAR

- UNESCO :** United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizations/ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kuruluşları
- ICOM :** International Council of Museums/ Uluslararası Müzeler Konseyi
- ICOMOS:** International Council for Monuments and Sites/ Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
- ICOS:** International Council of Museums/ Uluslararası Müzeler Konseyi
- AFRICOM:** International Council of African Museum/ Uluslararası Afrika Müzeleri Komitesi
- UN/BM:** United Nations/ Birleşmiş Milletler
- EU/AB:** European Union, Avrupa Birliği
- AT:** Avrupa Topluluğu
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- KTVKK:** Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu

1. GİRİŞ

Müze kurumlarının içinde bulunduğu uluslararası düzen çerçevesinde, ABD ve Avrupa'nın önde gelen müzelerince Aralık 2002'de bir bildirme yayımlandı. "Evrensel Müze Bildirgesi"¹ olarak adlandırılan bu bildirme; The Art Institute of Chicago (Chicago/ABD), Bavarian State Museum (Munih/Almanya), State Museums (Berlin/Almanya), Cleveland Museum of Art (Ohio/ABD), J. Paul Getty Museum (Los Angeles/ABD), Solomon R. Guggenheim Museum (New York/ABD), Los Angeles County Museum of Art (Los Angeles/ ABD), Louvre Museum (Fransa/Paris), The Metropolitan Museum of Art (New York/ABD), The Museum of Fine Arts (Boston/ABD), The Museum of Modern Art (New York/ABD), Opificio delle Pietre Dure (Floransa/İtalya), Philadelphia Museum of Art, Prado Museum (Madrid/İspanya), Rijksmuseum (Amsterdam/Almanya), State Hermitage Museum (St. Petersburg/Rusya), Thyssen-Bornemisza Museum (Madrid/İspanya), Whitney Museum of American Art (New York/ABD) müzelerince imzalandı. British Museum (Londra/İngiltere) önderliğinde düzenlenen bildirme, British Museum tarafından imzalanmayıp sadece desteklendi.

"Evrensel Müze Bildirgesi"nin içeriğinde: evrensel müzede sergilenen, daha önceki dönemlerde elde edilen objelerin elde edildikleri dönemin farklı kanunlarına ve hassasiyetlerine göre incelenmesi (Avrupa ve Amerika'da yıllar hatta yüzyıllar önce elde edilmiş objeler ve anıtsal çalışmalar için yapılan düzenlemelerin o günün koşullarında değerlendirilmesi); Farklı bölgelerden çeşitli yollarla elde edilen söz konusu nesnelerin, "farklı ulusların kültürel miraslarına ev sahipliği yapan ve kendilerini idame edebilen müzelerin" parçası olduklarının kabul edilmesi; Nesnelerin orijinal bağlamında değerlendirilmesi adına söz konusu müzelerin, objeler için yıllar önce çıktığı yerlerden alındıklarına dair geçerli ve değerli bir bağlam yaratılması gerektiğinin kabul edildiğini; Eski uygarlıklar için evrensel değer yaratmak (evrensel kıymetinin bilinmesini sağlama) ve bu

¹ICOM, Declaration on the Importance and Value of Universal, Museum, http://www.museum.or.jp/icom/pdf/E_news2004/p4_2004-1.pdf

kültürlere ait sanat eserlerini, uluslararası toplumun yaygın kullanımına sunmak amacıyla gelişmiş ülkelerdeki büyük müzelerde bulunmasının gerekliliği (Müzelerin bir ulusa değil her ulusa ait olduğu) savunulmaktadır. Fakat bildirgenin içeriğinde bu dile getirilenler, bildirgenin düzenlenme şekli ve düzenlenme zamanı müzecilik bağlamında iki kutuplu bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Evrenselci düşünce ve Milliyetçi düşünce çerçevesinde yapılan bu tartışmalarda esasında dikkat edilmesi gereken hususlar gözden kaçmakta, yapılan tartışmalar en başından itibaren kullanılan kavramlara takılmaktadır. Başka bir deyişle tartışılan konularda kullanılan kavramlar, problemlerin dile getiriliş şekli ve tarafların tartışmalar esnasındaki yaklaşımı, tarafların ortaya koyduğu zihniyet, görüldüğünün aksine iki farklı görüşe ait değil; tek bir görüşe, tek bir sistemin dayatmalarına ait ürünlerdir. Evrenselci düşünce de Milliyetçi düşünce de Batı merkezli bir düşünce sisteminin getirileridir.

Evrenselci ve Milliyetçi görüşün Batı merkezli bir düşüncenin ürünleri olması, “Evrensel Müze Bildirgesi” üzerine yapılan tartışmaların kısır bir döngü içerisine girmesine ve gerçekçi çözüm yollarının üretilmemesine yol açmaktadır. Fakat bu noktaya gelmeden önce, müzecilik alanında var olan uluslararası sistem çerçevesinde tarafların yaklaşımlarını değerlendirmek gerekmektedir. Bildirge’de güvence altına alınmaya çalışılan hususlar bağlamında, bildirgeyi imzalayan söz konusu müzelerin yapmaya çalıştığı öncelikli şeylerden biri insanlık tarihinin mirası olduğu ve insanlık tarihi açısından önem arz eden nesnelere gelecek nesiller adına korunması ve değerli kılınmasıdır. Bu yaklaşım hem bildirgede hem de bildirgeyi imzalayan müzelerin daha sonraki açıklamalarında da dile getirilmektedir. Nitekim, tarihin nerdeyse her döneminde kültür varlıkları insanlık tarafından çeşitli şekillerde saldırılara maruz kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında, kültür varlıklarının bir kısmının bu saldırılarda zarar görmeden günümüze ulaşabilmelerini, bildirgeyi imzalayan müzelere borçlu olduğu söylenebilir. Söz konusu müzelerin bünyesinde bulunan ve iade taleplerinin gündemde olduğu birtakım eserler de bu duruma tabidir. Fakat bildirgenin yayımlanmasıyla birlikte iadesi istenen eserler de göz önünde bulundurularak bildirgeye ve bildirgeyi düzenleyen ülkelere, eserlerini geri isteyen kaynak ülkelere ve üçüncü dünya ülkelerince ithamlarda (bildirgeyi imzalayan müzelerin ellerinde tuttukları ve iadesi istenen eserlerin çalıntı olduğu gibi) bulunuldu. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için taraflar arasında geçerliliğini koruyan konvansiyonlara bakmak gerekir. “Evrensel Müze Bildirgesi”nde dile getirilenler ve eserlerin iadesine dair kurallar günümüzde geçerli olan: Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi UDHR (The Universal Declaration of Human Right), Yerli Halkların

Hakları Bildirgesi, 1954 La Haye Konvansiyonu (Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması), 1970 UNESCO Konvansiyonu (Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Konvansiyon), 1972 UNESCO Konvansiyonu (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında Konvansiyon), 1995 UNITDROIT Konvansiyonu (Çalınmış yada İlegal Olarak İhraç Edilmiş Kültürel Objeler ile İlgili Konvansiyon) konvansiyonlarda ve bildirgelerde tarafların da imzasıyla belirlenmiştir.

Bildirgede, bildirgeyi öneren ve imzalayan müzelerin kültür varlıklarına yönelik söylemleri ve bu konuya yönelik yaklaşımları evrenselci bakış çerçevesinde değerlendirilmektedir. Evrenselci bakış açısına göre, kültür varlıkları milli yargıdan ve mülkiyet haklarından bağımsız olarak insanlığın ortak mirasını oluşturur. Bu yüzden devletler arasındaki kültür varlığı dolaşımı geliştirilmeli ve özellikle kaynak ülkede yeterli koruma ve muhafaza tedbirlerinin alınmadığı durumlarda, kültür varlıkları daha iyi korunabilecekleri ülkelere getirilmelidir. Koruma mefhumunun yanısıra evrenselci görüş görülebilirlik prensibine de önem verir. Yani kaynak ülkede tehdit altında bulunan kültür varlıkları başka bir ülkeye götürüldüğü takdirde daha iyi korunmasının yanında daha fazla kişi bu kültür varlıklarını görme, inceleme ve bunlardan yararlanma imkanına kavuşur. Bu bakış açısı bağlamında, bildirgede dile gelen ifadelerin, niyetlerin ve isteklerin bir bölümü söz konusu uluslararası düzenlemelerin belirli maddeleriyle örtüşmektedir. 1954 tarihli “Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması Hakkındaki La Haye Konvansiyonu” M.1’de kültür varlıklarının menşei veya sahiplerine bakılmaksızın korunmalarını hedefler. Konvansiyonun önsözünde yüksek akit tarafların “hangi millete ait olursa olsun, kültür varlıklarına karşı vaki olacak tecavüzleri, bütün insanlığın kültür mirasına karşı işlenmiş tecavüzler saydığını” ve kültür mirasının korunmasının bütün dünya milletleri için önem taşıdığını ve bu mirasın milletlerarası ölçüde korunmasının gerektiğini kabul ettiğini açıklamıştır. Bu durumda konvansiyon açık bir dille bir milletin sanatsal zenginliğinin sadece o millet için değil, ayrıca bütün dünya için önemli olduğunu ve bu amaçla da her devletin egemen bir güç olmasına rağmen, kültür varlıkları söz konusu olduğu halde uluslararası topluma karşı gereken koşulları sağlamada yükümlü olduğunu belirtmektedir.

Benzer bir şekilde 1972 tarihli UNESCO Konvansiyonu da kültür mirasının, insanlığın ortak varlığı olduğunu kabul etmektedir.² Konvansiyonun önsözünde kültür veya tabiat mirasına ait herhangi bir unsurun kaybının veya bozulmasının bütün dünya milletlerinin mirasının yoksullaşmasına yol açacağı belirtilmiştir. Her iki konvansiyon da koruma prensibini temel alarak, bütün milletlerin kültür varlıklarını insanlığın ortak mirası olarak görüp korumada sorumlu tutmaktadır. Bu bağlamda evrenselci görüş sahibi “Evrensel Müze Bildirgesi”ni imzalayanların kültür varlıklarını tüm insanlık adına ve tüm insanlığın hizmetine açık tutarak en iyi koşullarda, gelecek nesiller adına koruması/korumak istemesi anlamlıdır.

Öte taraftan, “Evrensel Müze Bildirgesi”ni onaylamayan, bildirgeye ve içeriğine yönelik olumsuz eleştirilerde bulunan müzelerin (üçüncü dünya veya gelişmekte olan Mısır, Yunanistan, Etiyopya, Türkiye gibi ülkelerin müzeleri ve yerli halkları) görüşleri ise milliyetçi görüş çerçevesinde değerlendirilmektedir. Karşıt görüşlerin durumu değerlendirildiğinde öncelikle kabul edilmesi gereken husus; günümüz koşullarında kültür varlıklarının her devletin ulusal kimliğinin belirlenmesinde önemli bir etken olduğunun büyük ölçüde kabul gördüğüdür. Buna paralel olarak da kültür varlıkları konusunda Milliyetçi görüş, kültür varlıklarının bulunduğu yerde bırakılarak korunması gerektiğini savunurken; iadesi istenen eserlerin; ulusun, milli kültürün ve milli kültüre ait geçmişin simgesi oldukları için kaynak ülkelere geri verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu taleplerini de yine yukarıda belirtilen uluslararası düzenlemelerin çeşitli maddeleri çerçevesinde dile getirmektedirler. Daha sonraki bölümlerde detaylandırılacak söz konusu maddeler şunlardır: BM çatısı altında uluslararası sözleşmelerden biri olan “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”nde yer alan M.27 (herkesin, topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma, sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak onun yararlarını paylaşma hakkı; herkesin kendi yarattığı olan bilim, yazın ve sanat ürünlerinden doğan manevi ve maddi çıkarlarını koruma hakkı), M.28 (herkesin bu bildirmede ileri sürülen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşebileceği toplumsal ve uluslararası düzene sahip olma hakkı) ile “Yerli Halkların Hakları Bildirisi”nde yer alan M.3 (yerli halkların kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde özgürce ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sürdürmeye devam edebilme hakkı), M.8 (yerli halkların, kültürel değerlerinden ve etnik kimliklerin bütünlüğünü oluşturan öğelerden yoksun

² “UNESCO 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi”, UNESCO, <http://www.kumid.eu/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/Dogal-miras.pdf> [13.08.2010].

birakılamayacaklarına dair haklar), M.11 (arkeolojik eserleri ve tarihi yerleri, görsel sanatlar ve tasarımları, edebiyat ürünleri, törenleri sürdürme ve korumanın yanında teknolojiyi geliştirme hakkı; yerli halkların, kendilerinin geçmiş ve şimdiki zamana ait kültürel gelenek ve göreneklerini canlandırma ve gelecek adına teknolojik olanakları geliştirme hakkı), M.12 (yerli halkların gelenek, göreneklerini ve dini, ruhani törenlerini devam ettirme hakkının yanında dini ve kültürel sitelere girme, erişme ve tören objelerini kontrol etme hakkı) ve M.31 (yerli halkların, kültürel miraslarını koruma, geleneksel bilgilerini koruma, kültürel ifadelerini geliştirme, devam ettirme ve kontrol etme hakkı).³

“İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ve “Yerli Halkların Hakları Bildirisi”nin yanında 1970 UNESCO konvansiyonu da milliyetçi görüşü destekler niteliktedir.⁴ Milliyetçi görüş 1970 UNESCO konvansiyonunda açıkça kabul edilmiştir. Kanun dışı ticareti engellemek bu konvansiyonun başlıca amacı iken, M.2’de kültür varlıklarının kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferinin ülkelerin bu varlıklardan yoksullaşmalarının başlıca nedenlerinden biri olduğunu ve bir uluslararası işbirliğinin, bu davranışlardan doğacak tehlikelere karşı korumada en etkili yollardan biri olduğu belirtilmektedir. M.3’de kaynak ülke kanunlarına aykırı olarak ihraç edilmiş kültür varlığı ticaretinin kanunsuz olduğu belirtilmektedir. Yine M.7, M 9, M.13’te kanunsuz kültür varlıklarının ithalini engelleme ve kaynak ülkeye iadelerini sağlama kabul edilmiştir. “Çalınan yada Yasadışı Olarak İhraç edilen Kültür Varlıklarının İadesi ile ilgili 1995 tarihli UNIDROIT Konvansiyonu” da belirli koşullarda yasadışı olarak ihraç edilen kültür varlıklarının iadesini kabul etmiştir.⁵ Bu durumda da milliyetçi görüş çerçevesinde milletlerin kendi kültür varlıkları üzerindeki öncelikli hakları belirlenmiş olmaktadır.

“Evrensel Müze Bildirgesi” üzerine yazılan bu tezde, dile getirilen ifadelerden ve bu ifadelere yönelik gelen tepki ve eleştirilerden yola çıkarak birtakım sorulara cevap aranmaya

³ “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, İnsan Hakları Derneği, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=156:insan-haklari-evrensel-beyannames&catid=37 [08.10.2010].

⁴ “The 1970 UNESCO Convention And Local Laws”, UNESCO Legal Instrument, http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [11.10.2010].

⁵ “UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (Rome, 24 June 1995), UNIDROIT, <http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.htm> [15.10.2010].

çalışılacaktır. Bildirgenin ortaya atıldığı dönem, kimlerin düzenlediği ve içeriğinde dile getirilenler bağlamında tezde cevabı aranan başlıca sorular şunlardır:

- 1) “Evrensel Müze Bildirgesi”ni imzalayan müzeleri “evrensel” yapan hangi özellikleridir? İnsanlık kültür mirası evrensel ise, neden yalnızca bazı müzeler evrensel koleksiyona sahiptir?
- 2) Farklı kültürlerle ait eserleri bünyesinde toplayan bir müze, bütün insanlığın hikayesini mi, yoksa kendi imparatorluk tarihini mi anlatır?
- 3) “Evrensel müze”ler koleksiyonlarındaki kültürel çeşitliliği bir avantaj olarak sunarken, kültürel mirasın “yerinde bulunma/yerinde var olma (insitu)” değerini yok mu etmektedir?
- 4) “Evrensel Müze”lere sahip olduklarını belirten ülkeler, ellerinde bulundurdukları diğer ülkelere ait kültür mirasını, kendi teknolojik olanakları sayesinde gerçekten tüm insanlığın hizmetine sunabiliyor mu?

Bu tezde temel amaç “Evrensel Müze Bildirgesi” kültürel hakları koruyor mu? sorusuna cevap aramaktır. Bu soru eşliğinde kendilerini “Evrensel Müze” olarak tanımlayan müzelere sahip ülkelerin, siyasi ve ekonomik açıdan merkezi konumlarına dayanarak eserlerini geri isteyen kaynak ülkelerin; sosyal, siyasal ve hukuki dayanaklarını göz önünde bulunduran bir uygulamada olup olmadıkları sorgulanacaktır.

“Evrensel Müze Bildirgesi” görünüş itibarıyla tek bir konu üzerine ve sınırlı bir alanda (müzecilik) hazırlanmış gibi görünse de aslında ortaya, farklı alanlara yayılmış, çok kutuplu bir tartışma çıkmaktadır. Her kutup, kendince haklı bulduğu gerekçeler sunmaktadır. Arkeologlar, sadece objenin değil arkeolojik sitlerin korunmasını da istediklerini belirtmektedirler. Kaynak ülkeler, eserlerin doğru bir şekilde korunmasını, kontrolünü, bu eserlerden kültürel ve maddi olarak yararlanabilmenin hakları olduğunu belirtmektedirler. Koleksiyonerler, bu eserleri gelecek sahibine aktarıncaya kadar eserlerle kişisel bağ kurduklarından eserlerin ellerinde olması gerektiğini ileri sürerler. Müzeler, gelecek nesiller adına eserleri korumak isterken bir yandan da toplumların eğitimini ve eğlenmelerini sağladıkları gerekçesiyle kendilerinde olması gerektiğini belirtmektedirler. Fakat bütün bu isteklerin, bu konuda hazırlanmış ve tarafları bağlayan kanunlar, konvansiyonlar ve diğer düzenlemelerle var olan sistem veya kurulu düzen çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bildirgenin içeriğinde dile getirilenler uluslararası konvansiyonlara kimi açılardan uyarken

kimi açılardan da uymamaktadır. Kültür varlıkları ile ilgili konvansiyonların yansıra özellikle “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ve “Yerli Halkların Hakları”nı, kültürel haklar açısından ihlal eden bir görünüm de sergilemektedir. Böylesine çok boyutlu ve bol problemlili bir konunun bir bildirge etrafında bir araya gelmesi ve böyle bir bildirgenin evrensellik gibi yine problemlili bir kavramla adlandırılması, bildirgeyi bir tez konusu yapacak kadar özgün kılmıştır. Bu tezin, “Evrensel Müze Bildirge”sini açma ve bildirge etrafında düğümlenen problemlere farklı bakış açıları sunma adına yardımcı olacağı inancındayım.

“Evrensel Müze Bildirgesi”nde söylenenlerin ortaya koyduğu konular ve bu konuların kavramsal, etik ve hukuki boyutuna değinen kısımları ile bildirge içeriğinde dile getirilenlerin doğurduğu tartışmalardan oluşmaktadır. Bu tez “Evrensel Müze Bildirgesi” çerçevesinde kültür varlıkları ve bu varlıklara yönelik kültür hakları hakkında uluslararası zeminde ortaya çıkan anlaşmazlıklara yönelik ilgili kuruluşların yaklaşımıyla sınırlıdır. Her ülkenin bu süreçte yer alan anlaşmazlıklardaki hukuki ve siyasi sorunları tek tek irdelenmemiştir.

“Evrensel Müze Bildirgesi” temelinde, bildirgede dile getirilenler ve kullanılan kavramlar ele alınarak; tümünden gelim ve açılan alt kavramlar karşılaştırılarak üst kavramın yeniden tanımlanmasıyla tüme varım karma yöntemi seçilmiştir. Çalışma süresince literatür taraması ile konu hakkında başka kişiler ya da kuruluşlar tarafından hazırlanan her türlü belge, yazı ve makaleye ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat doğrudan konuyla ilgili çok fazla kaynak olmamasından dolayı daha çok konuya yönelik eleştiriler, yorumlar ve eserlerin iadesini destekleyen siteler üzerinden yayımlanan haberlerin takip edilmesiyle bilgi toplanmıştır. Bu anlamda çok yeni ve hala günceliğini koruyan bir konu üzerine sınırlı kaynaklar çerçevesinde çalışılmıştır.

“Evrensel Müze Bildirgesi” farklı alanlara yayılarak farklı kutuplardaki tartışmaları beraberinde getirirken, müzecilik alanında temelde iki kutuplu bir sorunu yaratır. Bildirgeyi öneren ve imzalayan müzeler (ABD ve Avrupa ülkelerine ait müzeler), sömürge döneminde elde ettikleri ve günümüzde iadesi istenen veya iade talebinin gelme olasılığının yüksek olduğu koleksiyonlarını ellerinde tutmak istemektedirler. Eserlerin iadesine bir önlem olarak hazırlandığı düşünülen bildirgeye gerekçe olarak eserleri insanlık adına ellerinde bulundurduklarını, bulundurmaları gerektiğini belirtmektedirler. Bildirgede üstü örtülü bir şekilde ve daha sonra British Museum yöneticisinin açıklamalarından da anlaşılacağı gibi,

sömürge döneminde çoklu-kültürel/multicultural bir yapıya sahip olan bu ülkelerin yapmaya çalıştığı aslında ulusal tarihlerinin bir parçası olan sömürge döneminden miras aldıkları bir geçmişe saygı ile hem tarihlerini hem de onun somut kanıtı olan koleksiyonlarını korumaktır. Fakat ülkelerinin imzaladığı uluslararası antlaşmalar bağlamında bunu da açıkça dile getirmemektedirler.

Diğer taraftan, sorunun ikinci kutbunu kaynak ülkeler ve toplulukların talepleri oluşturmaktadır. Kaynak ülke ve topluluklarca iadesi istenen nesnelere, “Evrensel Müze Bildirgesi” ile evrensel miras kapsamına alınmaya çalışılmaktadır. Bu durumda koleksiyonların kaynağı olan ülke ve topluluklar da günümüzde birer özgür devlet/ulus kimliğiyle eserlerini geri istemektedirler. Gerekçeleri arasında, kendi tarihlerinin ve kültürlerinin bir parçası olan eserlerin, orijinal bağlamından koparılması, insi tu değerinden ve bütüncül bilgi evreninden ayrılmasını doğru bulmamaları yer almaktadır. Öne sürülen gerekçeler çerçevesinde konuyu değerlendirdiğimizde, kültürün bütünlüğü ve korunması adına her iki tarafın da haklı nedenlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada tarafların karşılıklı savunmalarında önem kazanan ve ikinci sorun olarak doğan 'koruma', konusuna daha geniş bir açıdan bakmak gerekir. Bir tarafta elindeki değeri zamanında koruyamamış ve hala da bilgi ve teknoloji bakımından merkez ülkelere (bu grupta eski sömürgeci devletler yer alır) bağımlı olan kaynak ülkeler ve topluluklar yer almaktadır. Diğer tarafta bilgi ve teknolojinin üretim haklarıyla birlikte dağıtım kanallarını elinde bulunduran, kendine çevre ülkeleri veya toplulukları bu yolla bağlayan merkez ülkeler bulunmaktadır. Bu noktada iki tarafın kültür varlıkları konusundaki istekleri ve tutumları iç hukuklarından kaynaklanan bir çatışma içine girmektedir. Böyle bir çatışmada merkez ülkeler, evrenselci yaklaşımla müzelerinin bilgi ve kültür endüstrisindeki dokunulmazlıklarından yararlanmaya çalışır. Beraberinde nesneyi ve nesnenin bilgisini tüm insanlığın hizmetine ve yararlanmasına erişilebilir tuttuklarını iddia ederler. Fakat bu tutumları çerçevesinde üçüncü bir sorun olan, korunması gereken kültür varlıklarının yasa dışı ticareti ve dolaşımı konusu gündeme gelir. İzinsiz veya herhangi bir belgeye sahip olunmadan yapılan yasadışı tarihi eser ticareti kültür varlığı kaçakçılığı olarak da adlandırılır. Kültür varlıklarının temsil ettikleri değerler ve sanat eserlerinin estetik boyutu bu eserlere olan talebi artırmakta ve bu eserler yüksek meblada bedellerle satışlara sunulmaktadır. Kültür varlıklarına olan yüksek talep, sit alanlarının yağmalanmasına ve talan edilmesine yol açmaktadır. Arkeolojik objelerin sit alanlarından kaçak olarak çıkarılması, obje ve onunla bağlantılı bilgi ve izlerin de yok olması anlamına

gelmektedir. Dolayısıyla obje estetik bir değere sahip olsa bile bilimsel açıdan bir değer ifade etmemektedir.⁶

Uluslararası ilişkilerde güçler dengesi açısından değerlendirildiğinde, kültür varlıklarının kimde olması gerektiğini belirleyen başlıca faktörlerin savaş endüstrisinin, bilgi, koruma ve güvenlik teknolojilerinin merkez ülkelere bağımlı olmasında temellendirildiğini söyleyebiliriz. Yani eşitsiz mübadele merkez ülkeler lehine çalışmaktadır. Bu koşullarda, merkez ülkeler bu durumu bir koz olarak kullanmakta; kaynak ülke ve toplumların ise eserleri ellerinde bulundurma hakkı örselenmektedir. Bunların yanında Evrensel değerler kadar küresel güçler dengesizliği de oyunun kurallarını belirlemektedir. Tam da bu noktada 'evrensel' kavramının merkez ve çevre ülkelerdeki alımlama biçimi savunmanın merkezine yerleşir. Bütün bunların sonucunda da insanlık mirası, evrensel değer, kültürel haklar ve yerli halkların hakları çatışmalı bir duruma girer.

Tezde yer alan başlıca bölümler şöyle sıralanmıştır. “Evrensellik ve Müze” bölümünde öncelikle “evrensellik” kavramı ele alınmış ve bu kavramın ne olduğu sorgulanmıştır. Bildirgede neden özellikle evrensel kavramının kullanılmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Nitekim kökeni Antik çağa dayanan, günümüz kullanımının 16.yy’da temellendirildiği ve Aydınlanma Çağı’yla birlikte yeniden gündeme gelen evrensellik kavramının müzecilik alanındaki kullanılışı, bu tezin hazırlanma amaçlarından birini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda bu kavramın çeşitli anlamlarda ve çeşitli alanlarda bağlama bağlı bir kavram olarak kullanıldığı görülmüştür. Kavramla birlikte “evrensel müze”nin geçmişinin nereye dayandığı ve bildirgenin içeriği üzerinde durulmuştur.

Bugün evrensel müze olarak tanımlanan müzelerin bazıları, “ansiklopedik” müze olarak bilinmektedir. Başka bir deyişle, dünyanın farklı yerlerinden getirilmiş nesnelere görebileceğiniz ansiklopedik müzelerin yeni ismi “Evrensel Müze” olarak lanse edilmektedir. Bir yandan ansiklopedik müzeler evrensel müze olarak yeniden tanımlanırken; öte yandan ansiklopedik müze kökenli ve “Evrensel Müze Bildirgesi”ni düzenleyen British Museum bu bildirgeye imza atmamıştır. Dahası, bildirgeyi onaylayan 18 müzenin bazıları

⁶ Özel, 138.

sanat müzesi olup; ansiklopedik müze kökenli değildir. Bu anlamda ne tür özelliklerin bahsedilen müzeleri evrensel yaptığı bu bölümde sorgulanmıştır.

“İnsanlık Mirası ve Evrensel Müze Bildirgesi” bölümünde, bildirge ile sıkça anılan sömürgeciliğin bildirgeyle olan ilgisi üzerinde durulmuştur. Bildirgeyi düzenleyenlerin ABD ve Avrupa ülkelerinin hatırı sayılır müzelerinden oluşması dikkatleri bu müzelerin geçmişlerine ve bugünkü konumuna çevirir. Bu nedenle de geçmişleri itibariyle emperyalist olarak adlandırılan ülkelerin söz konusu müzelerin, halen sömürge döneminden kalma bir zihniyetle bildirgeyi düzenleyip düzenlemedikleri sorgulanmaktadır. Söz konusu müzelerin farklı kültürlerle ait eserleri bünyesinde toplamakla, bütün insanlığın hikayesini ne kadar anlattığı; kendilerini evrensel müze diye adlandırılan müzelerin gerçekte barışçıl bir şekilde kültürlerin karşılaşmasını sağlayıp sağlamadıkları yine bu bölümde ele alınan konular arasındadır.

“Kaynak Ülkeler ve Halklar Açısından Evrensel Müze Bildirgesi” bölümünde; “Evrensel Müze Bildirgesi” kaynak ülkeler ve “Yerli Halkların Hakları” açısından değerlendirilecektir. Bu değerlendirme paralelinde "evrensel müze" tanımını kullanan müzelere sahip ülkelerin, eserlerin alındığı kaynak ülkelerin kültürel haklarına yaklaşımı da göz önünde bulundurulacaktır. Koleksiyonlarındaki kültürel çeşitliliği bir avantaj olarak sunan bildirge taraftarı müzelerin, kültürel mirasın “yerinde bulunma/yerinde var olma (insitu)” değerini dikkate alıp almadığına bakılacaktır. Yine bu bölümde, “Evrensel Müze Bildirgesi”nin içeriğine yönelik tepki alan eserlerin iadesi konusu ve bildirgenin imzalandığı dönem değerlendirilecektir. Nitekim bildirgenin gündeme geldiği dönem; politik, ekonomik ve sosyokültürel açıdan sıcak olayların yaşandığı bir dönemdir. Terör ve özgürleştirme gibi gerekçelerle 1990’larda başlayan ve günümüze dek gelen Ortadoğu’ya yönelik operasyonlar çerçevesinde; 1990-1991 Körfez Savaşı’nın ardından 2001 Afganistan Savaşı ve 2003 Irak Savaşları yapıldı. Aynı dönemde; birçok müzenin içinin boşaltılması, eserlerin talan edilip çalınması ve bu eserlerin iadesinin gündeme oturmasının ardından, bu şekilde bir bildirgenin gündeme gelmesi tezde ele alınan bir diğer ilginç noktadır.

“Sonuç” bölümünde, elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu bölümde geleceğimiz nokta, evrensellik kavramının ilk ortaya çıktığı zamandan günümüze değin kullanıldığı anlamların ve bağlamların “Evrensel Müze Bildirgesi”ndeki kullanımını

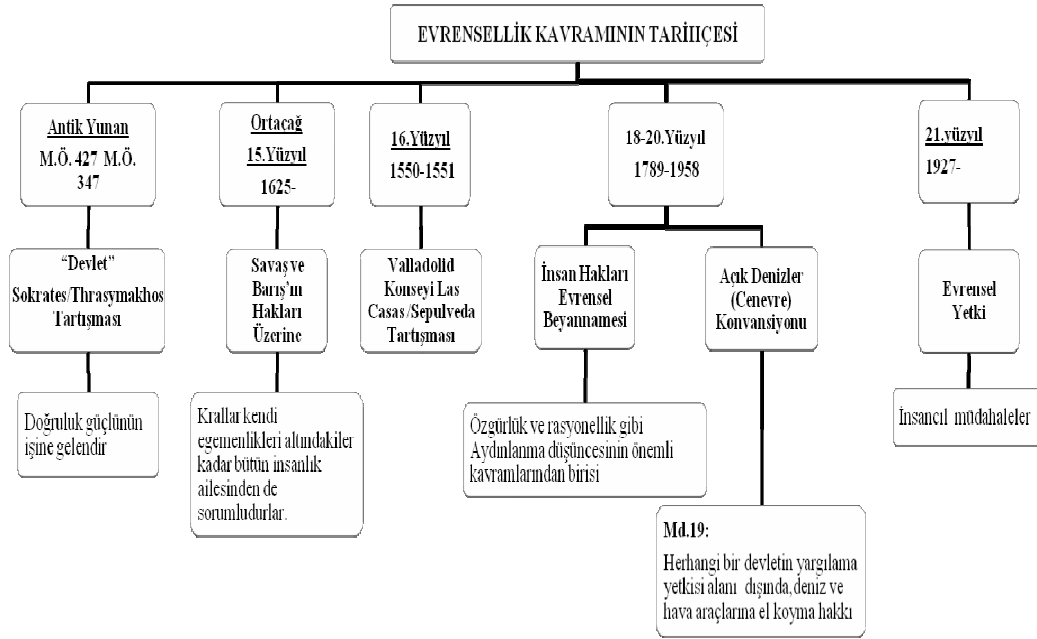
sorgulanabilir kıldığıdır. Çünkü, bu tezin savına göre evrensellik kavramının kendisi bu konudaki iyi niyete gölge düşürmektedir. Bununla birlikte iki görüş (evrenselci ve milliyetçi) ekseninde ele alınabilecek “Evrensel Müze Bildirgesi”nin her iki görüşü de haklı kılacak özelliklere sahip olması bu bölümde değerlendirilecektir. Uluslararası düzenlemeler açısından söz konusu bildirgenin çeşitli açılardan problem yaratması; evrenselci bakış açısıyla milliyetçiliğe yüklenen konular sonuç bölümünde değerlendirilecektir. Kültür mirasının korunması, insanlığın hizmetine sunulması ve gelecek nesillere aktarımı adı altında “Evrensel Müze Bildirgesi”yle gündemde olan bu tartışmanın, daha başta kavramlara takıldığını ve bu kısır döngü içerisinde tartışılmasının, var olan sorunlar adına gerçek anlamda somut bir çözüm önermediği gelinen noktalardan biri olacaktır.

2. EVRENSELLİK VE MÜZE

Bu bölümde tezin sorunlarını belirleyen temel iki kavram ele alınacaktır. Evrensellik ve müze kavramlarına odaklanılan bu bölümde özellikle evrensellik kavramının kökenleri, bağlamları ve kurumsal kullanımları açısından ele alınarak incelenmektedir. Muğlak bir kavram olan evrensel kelimesinin ilk kullanıldığı günden “Evrensel Müze Bildirgesi”nde sıfat olarak kullanılmasına kadar bu kavramın ne tür kullanımları olduğuna bakılacaktır. Yani müze ve evrensel kavramlarının modern kullanımlarının 16.yüzyıldan itibaren ne için kullanıldığı; bazı müzelerin kendilerini evrensel müze olarak tanımlamalarıyla hangi hakkı savunmaya ve ne tür bir dokunulmazlık elde etmeye çalıştıklarının açılımları bu bölümde yapılacaktır. Bir bakıma evrensel nedir ve evrensel müze nedir, sorularına cevap aranacaktır.

2.1. Evrensel Kavramının Tarihçesi

“Evrensellik” kavramı, tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır. Özellikle belli bir dönemden sonra, bu kavramın kullanılış amacı, fazla bir değişikliğe uğramadan günümüzde de farklı düzenlemelerle yeniden karşımıza çıkmaktadır(Bkz: şekil 1).



Şekil 1: Evrensel Kavramının Tarihiçesi

Evrensel kelimesi; Farklı sözlük tanımlarına göre; evrenle ilgili, tüm insanlığı ilgilendiren; âlemşümül, cihanşümül, üniversal, dünya ölçüsünde, dünya çapında gibi anlamlar içermektedir.⁷ “Evrensellik, zamanın ve mekanın her noktasında geçerli olan bilimsel hakikatlerin var olduğu” şeklindeki görüştür.⁸ Bununla birlikte, evrensellik bağlam-bağlı bir kavramdır. Bu şu demektir: kavramın anlamının farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda, farklı konularla farklı faydalara/çıkarlara bağlı olmasıyla birlikte şekillenmesidir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde, “kurumsal (institutional)” kavramı evrensel kavramıyla çok benzer bir anlamda kullanılmıştır. Evrensellik yerine kurumsallık ve genelcilik kavramları kullanılmıştır (institutionalism veya generalism). Evrenselliğin ne olduğunu farklı açılardan anlayabilme adına bu kavramın ne olmadığına veya bazen bu kavramın yerine kullanılan benzer kavramların ne olduğuna bakılması gerekebilir. Örneğin, evrensellik kavramı, sosyal politika kavramlarından özellikle residualism, marginalism, seçicilik ve bağımsızlık/ çıkarıcılık/ tikelcilikten büyük farklılık gösterir. Günümüzde ise evrensellik kavramına, ilgili olduğu bilim dalının tanımı etki etmiş olduğu için bu kavram hakkında

⁷ “Evrensel”, TDK., <http://www.tdksozluk.com/sozara.php?qu=evrensel&ne=a> [03.10.2009].

⁸ Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim**, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 15.

değişik görüşler bulunmaktadır. Evrensellik, metafizik, din, teoloji, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda ve çeşitli bilim dallarında kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu bağlamsal çeşitliliğe rağmen, kavram merkezinde “bütün insanlar için ortak olan” anlamını da taşımaktadır.

Evrensellik kavramının, en erken tarihi itibarıyla teoloji ve felsefede kullanıldığını görüyoruz. Örneğin Hristiyanlık ve İslamiyet gibi Semavi dinlerde bu kavramın “bütün insanları kapsayıcı nitelikte kurallarının olması” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.⁹ Felsefede ise, Antik çağa dayanan Platon’un “Devlet” isimli kitabında ve Aristoteles’in “Politika” adlı eserinde bu kavramın izlerini görmek mümkün. Kimi görüşler evrensellik kavramını, Platon’un Sokrates’i konuşturarak yazmış olduğu “Devlet” kitabında öne sürdüğü bütün düşüncelerini, içinde yaşadığı kent devletinden hareketle evrensel geçerlilikte doğrular olarak ortaya koymasına dayandırmaktadır. Platon’un (M.Ö. 427 - M.Ö. 347) “Devlet” adlı çalışmasında geçen şu diyalog bu anlamda önem arz etmektedir.

“Thrasymakhos:

-Dinle öyleyse, dedi: Doğruluk, güçlüünün işine gelendir. İşte benim düşüncem.

.....

--Her yönetim, kanunlarını işine geldiği gibi koyar. Demokratlık demokratlığa uygun kanunlar, zorbalık zorbalığa uygun kanunlar, ötekiler de öyle. Bu kanunları koyarken işlerine gelen şeylerin, yönetilenler için de doğru olduğunu söylerler; kendi işlerine gelenden ayrılanları da, kanuna, doğruluğa aykırı diye cezalandırırlar. İşte dostum, benim dediğim bu. Doğruluk her yerde birdir. Yönetenin işine gelendir. Güç de yöneten de olduğuna göre, düşünmesini bilen bir adam bundan şu sonuca varır: Doğruluk güçlüünün işine gelendir.”¹⁰

Aynı şekilde Aristoteles’in (MÖ. 384 –M.Ö. 322) “Politika” adlı eserinde toplumsal konularda ileri sürdüğü düşüncelerini bütün toplumlar için öngörmesi evrensellik kavramının da temellerini oluşturmaktadır. “Barbarların Yunanlılar tarafından yönetilmesi gerektiğini

⁹ “Küreselleşme ve Eğitim”, Bab-1 Alem:Uluslararası Öğrenci Derneği, <http://www.babialem.org/YaziDetay.php?id=28> [10.08.2009].

¹⁰ Platon, **Devlet**, çev. Hasan Ali Yücel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 18-19.

kabul edin.”¹¹ sözleriyle Aristoteles doğanın kanunları gereği (doğal kölelik yasası) bazı insan topluluklarının daha üstün olduğunu, bu yüzden de zayıf olanlara hükmetme hakkının doğduğunu belirtmektedir.

Platon ve Aristoteles’in eserlerinden yola çıkarak her iki filozofun öne sürdükleri fikirlerinin, bütün insanlık için geçerli olabileceğini düşündüklerini söyleyebiliriz. Yani her iki düşünürün de bugünkü tabiriyle düşüncede evrenselci iddialar dile getirdiklerini söyleyebiliriz. Fakat evrensellik açısından, bu düşünürlerin eserlerindeki temel problem iddia ettiklerinin bir ütopya olmasıdır. Olması gerekenleri dile getirdiği için özellikle Platon’un “Devlet”i düşünce tarihinin ilk ütopyası olarak kabul edilir. Bu çalışmaların zaten en önemli özelliğinin süpekülatif ürünler olmaları ve birer sosyolojik eser olmamalarıdır.¹² Platon ve Aristoteles’in kaynaklarına dayandırılan evrensellik kavramının bu tez açısından önemi kavramın temellendirildiği anlamlarda güç ögesinin ön planda olmasıdır. Nitekim “zayıfın güçlü tarafından yönetilmesi veya adil olanın, doğru olanın güçlünün işine geldiği” anlamları evrensellik kavramının erken örneklerinin temellerini oluşturmaktadır.¹³ Bu anlamlar üzerine inşa edilen evrensellik kavramının daha sonraki evriminde ve kullanıldığı şekillerinde de buna benzer unsurların hep var olduğunu görmekteyiz.

Ortaçağ’da, evrensellik kavramı İspanyolların meşhur tarihi Kanonik Salamanca Okulu’nun kurucusu Peder Francisco de Vitoria, takiben de öğrencisi Diego de Covarruvias tarafından teolojik açıdan geliştirilir. Katolik dinsel öğretilerle tabii hukuk yaklaşımının harmanlanması ile bu görüş Uluslararası Hukuk’un babası kabul edilen Hugo Grotius tarafından 1625 yılında ünlü eseri “Savaş ve Barış’ın Hakları Üzerine” ile iyice yaygın bir öğreti haline gelir. Grotius’un bu eserinde yer alan aşağıdaki alıntı yine evrensellik kavramının kökenine dair verdiğimiz diğer alıntılarla örtüşmektedir.

¹¹ Aristotle, **Politika**. çev. Niyazi Berkes (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1944.), 15.

¹² “Bir Dünya Devleti ve Yönetimine Doğru Küreselleşme” Ekodialog.Com:Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi. <http://www.ekodialog.com/Makaleler/dunya-devletine-yonetimine-dogru-kuresellesme.html> [23.11.2010].

¹³ Hakan Gürses “Akıldan Sağduyuya Evrenselliğin Eleştirisine Katkı”, eicpcp (European Institute For Progressive Cultural Policies). <http://eicpcp.net/transversal/0607/guerses/tu> [15.04.2009].

“Krallar kendi egemenlikleri altındakiler kadar bütün insanlık ailesinden de sorumludurlar...”¹⁴

16. Yüzyıl’a gelindiğinde, Platon’un “Devlet” adlı kitabında Thrasymakhos ile Sokrates arasında geçen tartışmaya benzer bir tartışma Sepulveda ile Las Casas arasında geçer. Bu noktada, konumuza ilişkin olan evrensellik kavramının günümüze dek uzanan kullanımının başlangıcı, 16. yüzyıldaki Sepulveda ile Las Casas tartışmasına dayandırılmaktadır diyebiliriz.

Batı toplumunda 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen Aydınlanma felsefesinin etkisiyle akılcı düşünce; eski, geleneksel, değişmez kabul edilen varsayımlar, önyargılar ve ideolojiler yerine geçer. Moderniteyle birlikte evrensellik düşüncesi, tüm bilginin ve toplumsal gelişmenin dayanaklarından ya da ilkelerinden birisi haline gelir. Bununla birlikte, özgürlük ve rasyonellik gibi Aydınlanma düşüncesinin önemli kavramlarından birisi olur. Yani bilgiye ulaşma, bilim eşliğinde hakikati bulma düşüncesi çerçevesinde “evrensellik” kavramı da Ortaçağ’daki teoloji tartışmaları odağından çıkarak bilimin çeşitli dallarında tartışma konusu olur.

2.1.1. 16. Yüzyıldan Günümüze Evrensellik Kavramı ve Bu Kavramın Kullanımı

Evrensellik kavramının 16. yüzyıldan itibaren kullanımını Immanuel Wallerstein, üç ana zaman dilimi içerisinde ele almaktadır. İlk kullanımını 16. yüzyılda Amerika’nın sömürgeleştirilmesi sırasında, ikincisini, İkinci Dünya savaşından sonra ve üçüncüsünü de günümüzdeki “insancıl müdahaleler“ çerçevesi kapsamında ele almaktadır. İlk aşamasını ele alacak olursak, daha önce de belirttiğimiz üzere Las Casas ve Sepulveda tartışmasına bakmamız gerekecek.

Valladolid’de 1550 yılında bir konsey düzenlenir. Valladolid Konseyi, evrenselliğin de önemli bir parçası olduğu düşünülen emperyalizmle ilgili tartışmaların yapıldığı ilk konseylerden biri olarak kabul edilir. Bu tartışma, klasik (Aristocu ve Stoacı) felsefeye ve Hristiyan skolastik geleneğine dair iyi bir eğitim almış olan filozof-ilahiyatçı ve devlet tarihçisi Gines de Sepulveda ile Salamanca Üniversitesi ekolünden gelen hümanist

¹⁴ “Evrensel Yetki”, İnisiyatif.net, <http://www.inisiyatif.net/document/18.asp> [06.12.2009].

Dominiken rahibi ve Chiapas Piskoposu Bartolomé de Las Casas arasında olur. Taraftarlardan Las Casas, Yerli Amerikalıların doğuştan özgür olduklarını belirterek, Katolik inancına göre diğer insanlarla eşit muamele haklarının olduğunu savunur. Bu fikre karşı olarak Sepúlveda, yerli Amerikalıların doğuştan köle olduğunu iddia ederek, onların köle yapılmasının Katolik teolojisi ve doğaya uygun olduğunu öne sürer.

“İspanyollar, önceki yüzyıllarda asla duymadıkları-bilmedikleri dünyanın yeni bir bölgesine, akıl almaz bir küstahlıkla yayılarak, orada yaşayan insanların kendi egemenlik iradelerine karşı çıkararak canavarca ve olağandışı suçlar işlediler. Binlerce insan öldürdüler, köylerini yaktılar, hiçbir açıklanabilir ve makul gerekçesi olmaksızın bu yoksul insanlara karşı canavarca bir zulüm eşliğinde iğrenç suçlar işlediler. Bu tür hunhar, yırtıcı, zalim ve fesat insanların Tanrıya inandıkları ve Yerlilere iman aşıladıkları düşünülebilir mi?”¹⁵

Öte yandan, Dominiken rahibi Juan Ginés de Sepúlveda ise Amerika’daki yeni nesil sömürgeci askerler ve toprak sahiplerinin desteğini arkasına almıştır. Las Casas’ın çalışmaları ve çabaları teorik düzlemde kalır. Sepúlveda da fikirlerini Aristo’ya (doğal kölelik) dayandırıp daha laik bir yaklaşım yolu seçer. Juan Gines de Sepulveda (1490-1573) yazmış olduğu kaynakta şunları dile getirir:

“Tabiat kanunları icabı ve herkesin iyiliği için; özün surete, bedeninin ruha, arzuların akla, hayvanların insanlara, kadınların erkeklere, nakıs olanın mükemmel olana, kötünün iyiye itaat etmesi adil bir durumdur.”¹⁶

Sepúlveda’nın yerli Amerikalıların doğuştan kölelik için dünyaya geldiklerini iddia etmesine itiraz eden Las Casas, Aristo’nun doğuştan barbarlık ve kölelik tanımlarının yerli Amerikalılar için söylenemeyeceğini belirtmiştir. Las Casas’a göre bu insanların akıl yoluyla baskıya gerek kalmaksızın Hristiyan olabileceklerini öne sürer.

¹⁵ Bartolomé de Las Casas , **Apologia: o Declaration y defense universal de los derechos del hombre y de pueblos**. Ed.Vidal Abril Castello([1552] 2000). Sayfa 23’ten aktaran Immanuel Wallerstein, Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği (Çev. Sinan Önal. Aram Yayınları, 2007), 23.

¹⁶ Fred Dallymayr, çev.Halit Özkan, “İmparatorluk mu Kozmopolis mi? Medeniyet Yol Ayrımında”, <http://www.bisav.org.tr/admin/uploads/yayinlar/Imparatorluk%20mu%20Kozmopolis%20mi%20Medeniyet%20Yol%20Ayriminda.pdf> [04.12.2009].

Wallerstein bu konuyla ilgili birinci iddianın, Aristo'nun doğal kölelik kavramını kullanması ile; İspanyol aklının üstünlüğü, olgunluğu ve İspanyol kültürünün gelişmişliğinin kabul ettirilmeye çalışılması olduğunu belirtmektedir. Sepulveda, "Mükemmel olan nakıs olan üzerinde, kusursuz olan zıddı üzerinde her zaman hakimiyet kurmalı ve onu yönetmelidir." düşüncesini temel prensip şeklinde ifade eder. Bu prensip, güç zorlaması olarak değil de; ahlak ve adaletin bir gereği olarak düşünülür. Bu düşünce, İspanyol emperyalizmini haklı çıkarmak için kullanılan temel argümanlardandır. Bu argümanla İspanyollar, Amerika kıtasında yaşayan halkları köle, kültürsüz ve barbar (lütfen insan sayılan) konumuna koyarak yaptıklarını ve yapmak isteyeceklerini meşrulaştırmıştır.

İkinci iddia ise; barbarlar üzerindeki İspanyol hakimiyetinin aslında, yerlilerin kültürel ve ruhsal gelişimini ve ilerlemesini desteklemek adına yapıldığıdır. Sepulveda'ya göre "Beyaz adamın" sorumlulukları şu şekilde dile getiriliyordu:

"Bu barbarların başına, sağduyuları, faziletleri ve dinleri sayesinde onları nihayetinde medeni insanlar haline getirecek olan krallık yönetimi tarafından idare edilmekten daha iyi ve hayırlı bir şey gelebilir mi?"¹⁷

Bu konuda bizim için önemli olan nokta, o günden başlayarak günümüze dek süren bu tür müdahalelerin çeşitli gerekçelerle meşru kılınmasının ilk durağı olmasıdır. Başka bir deyişle, güç sahibi ülkelerin diğer uluslara yaptıkları ve uyguladıkları politikalar, günümüze dek sürdürülen Sepulveda mantığının devamıdır. Evrensel değerleri aşılama, evrensel çıkarlar adına, bütün evrenin hizmetine sunma gibi söylemlerin kökeni de bu mantığa dayandırılmaktadır.

Wallerstein'a göre; bu tartışmanın en önemli yanlarından biri "Müdahale Hakkı" konusunu gündeme getirmesidir. Wallerstein, Sepulveda'nın Amerika yerlilerinin temel barbarlıklarından müdahale hakkı türettiğini belirtmektedir.¹⁸ Immanuel Wallenstein'in

¹⁷ Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği**, 16.

¹⁸ Age, 81-82.

ortaya koyduğu görüşe göre; 16. yüzyıldan günümüze çeşitli bağlamlarda kullanılan evrensellik kavramı, tamamen Batı düşüncesinin bir ürünüdür.

Batı düşüncesinde hep var olan veya ulaşılabilecek olan bir şey, bir tür erek olma özelliği taşıyan evrenselcilik, bu açılarından Batı düşüncesine özgü bir miras olarak kullanılagelmiştir. Aynı şekilde evrenselciliğin paradoksal bir biçimde Batı zihniyetine ait olduğunu; evrensellik fikrine, Batı'nın ve Doğu'nun farklı yaklaştığını belirten görüşler de mevcuttur.

“Batılılar’ın kendi coğrafi konumlarına göre “Uzakdoğu” diye adlandırdıkları coğrafyanın kültürlerinin pek çoğunda ve antik Akdeniz-Mezopotamya kültüründe (Sümer’de, Babil’de, Asur’da, Filistin’de ,Mısır’da, vd.) mantıksal ve epistemolojik öncelik tekile verilmiştir. Bu kültürel mantıksal “evrensellik” fikrine tabii ki sahip olmakla birlikte bunun sadece bir fikir olduğunu, onun reel bir karşılığının bulunmadığını gözleyerek bildiklerinden, her şeyi kendi tekelliğiyle kavramaya yönelik tekilci bir düşünme tarzı, bir tekilci mantık geliştirmişler, kendi kültürlerini bu tekilci mantık zeminine oturtmuşlardır. Batı evrenselliği bir paradoks mantığıdır ve bu kültürler Batılı’nın anladığı anlamda bir “evrensel bilim”in olamayacağını en azından sezgisine sahiptirler. Batılı’nın bu mantığı kendi mantığı açısından değerlendirilmesi anlaşılır bir şeydir; fakat bu değerlendirmenin pejoratif anlamda bir yargılamaya dönüşmesi, Batılı’nın bu kültürleri kendi kültürüne göre aşağı basamaklara yerleştirmesi, tamamen tek yanlı ve tarafgirane bir Batı merkeziliğinin sonucudur.”¹⁹

Wallerstein’a göre, evrensellik ahlaki olarak muğlak bir doktrindir. Çünkü, masumların insan haklarını korumak ve güçlülerin maddi sömürü meselesini meşrulaştırmak adına kullanılan Avrupa evrenselliği; bazılarının suçlarına saldırırken, doğal yasa olduğunu iddia ettiği kriteri kullanır.²⁰ Wallerstein, Avrupa’nın, evrenselciliğe başvurmayı üç temel değişik türde yaptığını belirtir.²¹

¹⁹ **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek:** Sempozyum Bildirileri/Toplum ve Bilim ve Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu. Yayıma Hazırlayanlar: Tanıl Bora, Semih Sökmen,Kaya Şahin. (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 55-56

²⁰ Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği**, 41.

²¹ Age, 43.

Birincisi, Pan-Avrupa dünyası liderlerinin kabul ettiği politikalar, “insan haklarının” korunması ve “demokrasi” olarak adlandırılan şeyin geliştirilmesi içindir.

İkincisi, uygarlık çatışması jargonu içinde dile getirilir. Buna göre, “Batı” uygarlığı evrensel değerlere ve doğrulara dayanan tek uygarlık olduğu için “öteki” uygarlıklardan daima üstün olarak varsayılır.

Üçüncüsü, devletlerin neo-liberal ekonominin yasalarını kabul etmek ve uygulamak dışında “hiçbir alternatiflerinin olmadığı” gibi piyasanın güya (Batıya göre) bilimsel doğruları iddiasına dayanmaktadır.

Wallerstein, daha önce de belirttiğimiz gibi; bu üç temanın sürekli olarak tekrar edildiğini bunların yeni temalar olmadığını, bu temaların en az on altıncı yüzyıldan beri modern dünya-sistemi tarihi içerisinde gelen ve muktedirlerin temel retoriğini oluşturan çok eski temalar olduğunu belirtmektedir.²² Aynı şekilde Wallerstein, Avrupa’nın bütün evrenselcilik çeşitlerinin üç tane çok önemli ve büyük çaplı belirlenimi olduğunu dile getirmektedir.

1-Barbarlığa karşı evrensel değerler

2-Özcü tikelcilik

3-Bilimsel evrenselcilik

Temelde bu üç mevzunun birbiriyle bağlantılı olduğunu söyleyen Wallerstein, bu şekilde tartışılmasının tesadüfi olmadığını dile getirmektedir. Wallerstein’ın “Barbarlığa Karşı Evrensel Değerler” sınıflaması altında evrensellik kavramının geçmişte olduğu gibi modern dünya-sisteminde de yine aynı gerekçelerle kullanıldığını belirtmektedir. Kapitalist dünya sisteminin temel parçalarından olan Avrupa devletleri ve halklarının dünyanın geri kalanına yayılma politikası, çeşitli gerekçelerle haklı kılınmaktadır. Askeri işgal, ekonomik sömürü ve büyük adaletsizlikleri içeren bu yayılma hareketini gerçekleştirenler ve bu durumdan en çok istifade edenler; onu dünya insanlığı için daha fazla fayda sağlamak şeklinde meşrulaştırarak kendilerine ve dünyaya açıklamaktadırlar.

“Genel tez yayılmanın uygarlık, ekonomik büyüme, kalkınma ve/ veya ilerleme gibi kavramlarla adlandırılarak gerçekleştiği şeklindedir. Tüm bu kavramlar, evrensel değerlerin

²²Age, 12-13.

ifadesi olarak yorumlanmaktadır ve sıklıkla da doğal yasa olarak tanımlanan şey ile çerçevesizdir. Dolayısıyla, bu yayılmanın yalnızca insanlık için faydalı bir şey olmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel olarak da kaçınılmaz olduğu iddia edilmektedir. Bu etkinliği tanımlamak için kullanılan dil, bazen teolojik bir hal alırken bazen de seküler felsefi bir dünya görüşüne dayandırılmaktadır.”²³

“Barbarlığa Karşı Evrensel Değerler” adı altında ele alınan bir diğer önemli nokta “Müdahale etme hakkı”. Wallerstein, Müdahale etmek kimin hakkı?” sorusunun modern dünya-sisteminin siyasi ve ahlaki yapısının tam merkezine işaret eden bir soru olduğunu vurgulamaktadır. Uygulama anlamında müdahalenin, güçlülere uygun görülen bir hak olduğunu; fakat bu hakkın meşrulaştırılmış zor bir hak olduğunu altını çizmektedir.

Immanuel Wallerstein, geriye kalan Avrupa evrenselciliğinin iki çeşidinin ise, modern dünyada birbiriyle çekişme halinde olan evrenselcilik çeşitleri olarak tanımlamaktadır. Wallerstein Avrupa evrenselciliğinin ikinci çeşidi olarak gösterdiği **“özcü tikelcilik/oryantalist bakış açısı”**nın kökenlerinin, belli bir hümanizm versiyonundan geldiğini ve evrensel düzeyinin, bir dizi yegane değerleri içermesinin aksine, özcü tikelciliklerin sürekliliğinden oluştuğunu belirtmektedir.

Avrupa güçlerinin, 18.yüzyılın sonu ile 19.yüzyılın başlarında, yüksek uygarlık bölgeleri olarak tanımlanan Çin, Hindistan, İran ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bölgelere askeri olarak kendilerini dayatacak bir konumda olmadıkları ve bunu nasıl yapacaklarını bilmedikleri için bu dönemlerdeki ilk tutumları gözleme dayalıdır. Büyük zenginliklere sahip bu imparatorluklardan bir şeyler öğrenebilecekleri düşüncesine göre hareket eden Avrupalı bilincine, bu alanlar, görece bir emsal, olası ortaklar ve potansiyel düşmanlar (metafizik açıdan ve askeri açıdan düşman) şeklinde girer.²⁴ Wallerstein, bu bağlam içerisinde 1721 yılında Baron de Montesque tarafından yazılan *Acem Mektupları* adlı kitaptaki bir kesitten yola çıkarak, Batının evrenselliğinin özcü-tikelci yönünü açıklamaktadır.

²³ Age, 15

²⁴ Age, 43.

“Acem Mektupları, muhtemelen İran’a giden Avrupalı seyyahlar tarafından değil de Avrupa’ya, özellikle de Paris’e giden İranlı seyyahlar tarafından yazılmış bir dizi hayali mektuptan oluşur. Otuzuncu mektupta Rica, evdekilere, Parislilerin kendisinin giydiği egzotik elbislere hayran kaldığını yazar. Bunun çok külfetli bir giyim tarzı olduğunun farkına vararak, kalabalık içine karışmak için Avrupalı elbiseleri benimsediğini söyler. “Tüm yabancı süslemelerden arındığımda kendimi tam anlamıyla takdir ettim”. Fakat, bazen bazı insanların kendisini tanıdığını ve birbirlerine kendisinin bir İranlı olduğunu fısıldadığını söylüyordu. Ortaya çıkan tepki aynen şu oluyor: “Vay vay, o bir İranlı mı? Ne olağanüstü bir şey! Bir insan nasıl İranlı olabilir? Bu ünlü bir soru olup, öteden beri Avrupalı zihniyet dünyasını çılgına çevirmiştir.”²⁵

Benzer bir örneği 1885-1933 yılları arasında yaşayan Ahmet Haşim’in “Gurabahane-i Laklakan” adlı eserinde görebiliriz.

“Greguar Bay’ın Türk sanatını sevişi ve anlayışı birçok Frenkler’inki gibi hoşuma gitmemiştir. Fikrimi açıkça söyledim. “Mösyö Bay, bilmiyorum niçin, siz ecnebilerin Türk ve alelumun şark sanatını takdir ettiğinizde izzetinefsi cerihadar eden bir şey var. Görmekten geldiğimiz “gül ve bülbül” odasında iken bana eski bir leğen kapağını göstermiştiniz ve bakır levha üzerinde ufak deliklerden yapılmış nakışlara karşı, ifratı bile aşan bir hayretle, mütehayyir görünmüştünüz; fazla takdirkar olmaktan ziyade fazla mütehayyir...Eserlerimize karşı hayretiniz –bize öyle geliyor ki, zekalarımızı istihkar etmenizden ileri geliyor. Biz şayan-ı hayret değil, fakat şayan-ı hayret derecede güzel şeyler yaptık. Üç dört bin sene evvel ehram yapılmış, Luksor mabedinin sütunları dikilmiş ve bütün bunlar, bizim gibi iki kollu iki bacaklı fakat tecrübe ve ilimce bizden na-mütenahi derecede dun olması lazım gelen insanlar tarafından yapılmış iken, bugün veyahut üç yüz sene evvel, bu bakır levhayı süslü bir dantela haline koymuş olmakta bir insan için acaba şayan-ı hayret ne olabilir. Mucizeler vesaitin iptidai olduğu devirlerde olurdu. Bugün ise insan için uçmak bile mucize değil. Şu kadar kiloluk bir sıkleti, eskiden kervanların on günde kat’ edemediği mesafelere, bir saniyede bile fırlatmakta bir fevkaladelik yok! Belki kunduzun dişleriyle ağaç rendelemesi şayan-ı hayrettir, fakat insanların bakır levhayı oyması hiç öyle değil! Muhatabım biraz düşündükten sonra,

²⁵ Age, 44.

samimiyetinden şüphelendiğim tatlı bir eda ile, itirazlarıma cevap verdi: Hayret etmemek için sebep olarak saydıklarınız bilakis hayret etmeye sevk ediyor.”²⁶

Wallerstein’a göre aslında Montesquieu İranlıların gelenek ve görenekleri üzerine yazma kisvesi altında, Avrupa’nın gelenek ve göreneklerini tartışmaktadır. Montesquieu kendisine kalkan görevi yapan hayali İranlı yorumcuların ağzından düşüncelerini dile getirerek; kendi toplumunu eleştirebilmiştir.²⁷ Burada bizim açımızdan esas mesele bu noktada verili bir tarihsel sistem içerisinde “vay, vay ,o adam İranlı mı? Ne olağanüstü bir şey! Bir insan nasıl İranlı olabilir?”²⁸ gibi yaklaşımların meşrulaştırılmasıdır. Wallerstein bilinen tarihsel sistemlerin evrensel değerlere dayandığı şeklinde bir düşünce varlığından bahseder.

“Vay, vay ,o adam İranlı mı? yaklaşımı, verili bir tarihsel sistem içindeki insanların bu pratiklerle nasıl meşgul olduklarını ve bu pratikleri ne tür açıklamalarla meşrulaştırdıklarını göstermektedir. Bu yüzden imparatorun çekinceleri vardı. Bu yüzden, Vallodalid’deki Junta yargıçları kararsız kaldı. Bu yüzden, Las Casas’ın eleştirileri fiili olarak hasır edildi. Ve modern dünya sisteminin Avrupalı baskın liderleri “İranlılara” karşı karşıya geldiklerinde, ilk olarak –bir insan nasıl İranlı olabilir?-şaşkınlığı ile davrandılar ve daha sonra evrensel değerlerin yegane hamili olarak kendilerini meşrulaştırdılar. Bu, önce Abdülmelik ve sonra Said’in analiz edip duyurma külfetine katlandıkları, “bir düşünme tarzı” olan Oryantalizmin hikayesidir.”²⁹

Wallerstein, Avrupa’nın evrenselciliğinin üçüncü çeşidi olarak “**özcü tikelcilik/oryantalist bakış açısı**”na alternatif olarak gösterdiği “**bilimsel evrenselcilik**”tir. Bilimsel evrenselciliği zamanın tüm anlarındaki bütün fenomenleri yöneten nesnel yasalar iddiası olarak tanımlamaktadır. Wallerstein, son birkaç yüzyılın Avrupa düşüncesinin çoğunlukla güçlü bir biçimde evrenselci olduğunu belirtmektedir. Bunu, bir bilgi faaliyeti olarak bilimin kültürel zafer kazandığı dönem olarak adlandırmaktadır. Bu dönemde, bilim, prestijli bilgi tarzı ve

²⁶ Ahmet Haşim, **Bütün Kitapları: Piyale/Göl Saatleri/Gurebahane-i Laklakan/Bize Göre/Frankfurt Seyahatnamesi** (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2007), 217.

²⁷ Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği**, 44.

²⁸ Age, 50.

²⁹ Age, 52.

toplumsal söylemde son söz sahibi olarak felsefenin yerini alır. Evrensellik artık günümüz dünyasında bilimsellik aracılığıyla meşruluk kazanmaktadır. Evrenselliğin bir bilgi kuramı (epistemoloji) neyin bilinebilir ve nasıl bilinebilir olduğuna ilişkin bir inanç dizisi olduğunu belirten Wallerstein, bu görüşün temellerini 18.yüzyıla dayandığını söyler. Günümüzdeki evrensellik arayışlarının, 18. yüzyılda zirvesine ulaştığını dile getiren Wallerstein, mekanist felsefi anlayışın ve bu anlayışı doğuran 16. yüzyıl mekaniğinin yeryüzünde insana teknik üstünlük ve egemenlik sağlamış olması sonucuyla doğrudan ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu sonucun da kendisini 19. yüzyılda uluslararası sistemin sömürgecilik yapısına uygun olarak kolonici Batı ülkelerinin milletlerarası arenada geniş katılımlı çıkar çatışmaları şeklinde göstermiştir. Wallerstein, makinenin Batı dünyasına sağladığı kolonici çıkarların, günümüzde evrensellik iddialarıyla kültürel platformda da meşrulaştırılmaya çalışıldığının altını çizmektedir.³⁰

Evrensellik kavramı günümüzde, modernlik kavramıyla birlikte anılmaktadır. Modernizm, Descartes’le başlar ve Aydınlanma dönemine dayanır. Bu çerçevede, akıl hem sistematik bilginin hem de toplumsal ilerlemenin kaynağıdır. Aynı zamanda akıl hakikati bulmada ana unsurdur. Bu yüzden de akıl, düşünce ve eylemin hareket ettirici gücü olarak kabul edilir. Odak noktasında Descartes’in “rasyonel” ideali varken; bu idealle, objektif doğru bulunmaya çalışılır. Aydınlanma düşüncesine gelince, aydınlanma; bilimsellik, kesinlik ve objektiflik ile eş anlamlı terimler olarak kullanılır ve Aydınlanma düşüncesi, ‘objektif doğruyu’ aramayı aklın kullanımıyla özdeşleştirir. Öte yandan da, doğa bilimlerini rasyonalitenin paradigmatları olarak görme eğilimindedir. Rasyonalist metafiziğin temel idealleri ve kavramlarının kökleri evrensel insan kavramında aranmalıdır. Diğer ideallerin gerçekleştirilmesi öncelikle bu ilk merhalenin geçilmesine bağlıydı. Ancak, insanın evrensel olarak konumlanması ya da kavramların biçimselleşmesi bunların insanî içeriklerinden de koparıldığı anlamına gelir. Biçimsel veya ‘evrensel’ insan kavramına dayanan modernizm, determinist, evrensel ve tahakkümcü bir dünya görüşü sunmuştur.

“Modernite gerçek evrensel değerlerin ve evrenselciliğin samutlaşmış şekli olarak tanımlandığından beri, sadece ahlaki bir iyi olmakla kalmayıp aynı zamanda bir tarihsel gereklilik haline de bürünmüştür. Avrupalı olmayan yüksek uygarlıklar, içinde, moderniteye

³⁰ Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**. çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 69.

ve gerçek evrenselciliğe doğru giden insanlık yürüyüşü ile uyumsuz bir şeyler her zaman olmak zorundaydı ve olmalıdır da. Doğuşundan itibaren ilerici olduğu iddia edilen Avrupa uygarlığının tersine, öteki yüksek uygarlıklar kendi gelişim havzalarında donmuş olarak kalmış olmalıydılar ve bu yüzden dış zorlama olmadan (Avrupalı güçler anlamında) kendilerini moderniteye dönüştürme gücünden yoksun olmalıydılar.³¹

Sonuç olarak, bu bilgiler paralelinde, evrensellik kavramının sorgulanmasına yönelik, temel üç farklı yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz: Batı'nın egemenliğine ve çifte standartlarına ilişkin emperyalizm karşıtı bir eleştiri; Belli bir yargılama yapılması için gerekli sabit ve rasyonel ölçütlerin mümkün olmadığını savunan postmodern eleştiri: Aydınlanma felsefesini ve yasal rasyonaliteyi sorgulayan daha geniş eleştirilere bağlı olarak, siyasi teori içerisinde temel hakların yerini sorgulayan yaklaşım.³²

Bütün bunların yanında, kültür konusunda da evrensellik kavramı benzer bir çatışma halindedir. Bu kavram çerçevesinde, evrensel taleplerle kültür adına sunulan talepleri desteklemek, beraberinde özellikle ahlaki boyutta bir tartışmayı getirmektedir. Kültür konusunda, özellikle müzecilik konusunda, milletler veya halklar önemli bir yere sahiptir. Başka bir deyişle; uluslararası öneme sahip ve daha geniş bir kesime yönelik önemli görülen değerler ve bu uğurda uygulanan baskılar karşısında; halk ve millet öncelikli bir yere sahiptir. Bu durumun günümüz dünyasında iki söylem arasında giderek büyüyen bir farklılığa sebep olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, uluslararası anlaşmalarda da belirtildiği şekliyle, temel haklar konusunda evrensel bir söylem; ikincisi ise toplum, kimlik, uluslararası alanda egemenlik adına bu tip bir evrenselliği reddeden bir söylem.³³

Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik* adlı kitabında, bu kavramı eleştirirken, evrensel standartların ileri sürülmesinin, kuşkulu bir şekilde insan doğasının bastırılması olarak görüleceğini ve hoşgörüsüzlük olarak kınanacağını belirtir. Bunun da şu görüşüne dayandırmaktadır.

³¹ Wallerstein, *Avrupa Evrenselciliği*, 46.

³² Fred. Halliday, *2000'lerde Dünya: Tehlikeler ve Vaatler* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), 217.

³³ Halliday, *2000'lerde*, 217.

“...Evrensel standartların ileri sürülmesi, kuşkulu bir şekilde insan doğasının bastırılması olarak görülür ve hoşgörüsüzlük olarak kınanır... “Konumlandırılmış” benliğin savunurları (tanındıkları adla toplulukçular) açısından, evrenselci özlemler ve evrenselleştirme pratikleri kuşkusuz bir zorbalıktır; bir baskı aracı, insan özgürlüğüne karşı işlenen bir şiddet hareketidir.”³⁴

Evrensellik-yerellik bağlamında üzerinde yoğun bir şekilde tartışılan konu milliyetçilik kuramları ve stratejileridir. Bu konu, her zaman için evrensellik ve yerellik çelişkisi dahilinde ele alınmaktadır.³⁵

2.2. Evrensel Müze ve Evrensel Müzeyi Mümkün Kılan Dayanaklar

Görüldüğü üzere “evrensellik” kavramının tarihi seyri hem kendinden kaynaklanan bir paradoksla hem de tarih boyunca kullanım amaçları, şekilleri ve kullanıldığı bağlamlar nedeniyle hep bir paradoks içerisinde var olmuştur. Evrensellik kavramının bugün müzeler için tek taraflı düzenlenmiş bir bildirgede kullanılmasında da yine bir paradoks yatmaktadır. Tarihi boyunca çeşitli siyasi ve ekonomik emellerin hizmetinde kullanılan bir kavramın yine sadece ABD ve Avrupa ülkelerinin önderliğinde hazırlanan bir bildirgede kullanılması tesadüfi olmasa gerek. Şimdiye kadar birçok açıdan ele alınan evrensellik kavramına dair söylenenleri göz önünde bulundurarak “Evrensel Müze Bildirgesi”ne sıfat olan bu kavramın bildirgede kullanılma sebeplerine veya olası bağlantılarına bakmak yerinde olacaktır.

Evrensellik kavramı serbestçe dolaşan, bir ideoloji olarak var olmamıştır. Yani genel kanının aksine, tüm insanlığı kapsayıcı nitelikte ilkeleri olan, eşit şekilde adalet ve refah sunan bir ideoloji değildir. Kavramın kökenin dayandırıldığı metinlerin satırlarından günümüz düzeninde ifade ettiği anlamına dek, bu kavramın hep bir güçlünün himayesinde yol aldığını fakat insanların zihninde üzeri örtülmüş bir şekilde herkes için eşitliği, adaleti ve refahı çağrıştırdığı görülmektedir.

³⁴ Zygmunt. Bauman, **Postmodern Etik**, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 55/56.

³⁵ Etienne Balibar, İmmanuel Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler** (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 73.

“Evrensel Müze Bildirgesi”nin en çarpıcı özelliklerinden biri de farklı coğrafyalardan bir koleksiyona sahip müzelerin “evrensel müze” olabileceklerinin açıklanmasıdır. “Evrensel Müze Bildirgesi”nde ABD ve Avrupa müzelerini evrensel yapan kriterlerin, bu müzelerde yer alan eserlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Yani dünyanın birçok bölgesine ait farklı kültürlerle ait eserlere sahip olmaları bu müzeleri evrensel kılan başlıca özelliklerden biri olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda bu eserlerin dünyanın en büyük ülkelerinde yer almaları ve dünyanın her yerinden ziyaretçiye açık olması da bu müzelerin evrenselliğinin diğer kanıtları olarak sunulmaktadır. Oysaki, şimdiye kadar çeşitli çalışmalar eşliğinde, bir şey nitel özelliklerinden dolayı evrensel olabilir; nicel çokluk, ki burada müzelerin farklı kültürlerle ait nesnelere sahip ve çok sayıda yerli ve yabancı ziyaretçi alması nicel çokluğa işaret eder, evrensel olmayı belirleyemez. Yani başka bir deyişle evrensel olma nicel çokluğu beraberinde getirme zorunluluğu taşımaz.

“Evrensel” kavramı ve bu kavramın müzecilik alanındaki kullanımına dair yukarıda dile getirilen bilgiler paralelinde özetle şunları dile getirilebilir: Öncelikle bu kavramın tarihi seyri içerisinde iyi emellere hizmet amacıyla kullanılmadığını söyleyebiliriz. Müzecilik alanında ise evrensel kavramının, daha önce bir müze türü için (evrensel müze) kullanıldığını görmekteyiz. Fakat evrensel müze diye adlandırılan bu müzeleri evrensel yapan kriterler, sömürge döneminin zihniyetinin izlerini taşımaktadır (dünyanın farklı bölgelerinden eserlerin olması bir müzeyi evrensel yapması gibi). Yine müzecilik alanında birçok tartışmayı beraberinde getiren bir bildirge de kullanılmış olması, bildirgenin iyi niyetine gölge düşürmektedir ve bildirgeyi sorgulanabilir duruma getiren başlıca argümanlardan biri olmaktadır.

3. İNSANLIK MİRASI VE EVRENSEL MÜZE BİLDİRGESİ

UNESCO altında yazılı sözleşmelerde insanlık kültür mirası, üretildiği kaynaklara saygının yanında evrensel bir değer olarak belirlenmiştir. Bu noktada kültür mirasının tarih yazımındaki rolünün de göz önünde bulundurulması önemlidir. Tarih yazımı, belgeler ve nesnelere kanıtlanabilen yine de her defasında yeniden üretilebilen baskın kültürle ve her defasında yeniden belirlenen farklı beklentilere cevap verecek şekilde gerçekleşir. Müzeler koleksiyonları aracılığıyla tarihi yeniden yazarlar ve izleyicilerin tasarlanmış beklentilerini karşılamayı hedefler. Bu ifadeden kasıt ulus kimliği yaratmak, etnik gruplar arasında hoşgörüyü gerçekleştirmek, farklılıkları göstermek gibi çeşitli hedefler olabilir. İnsanlık kültür mirası olarak adlandırılan eserlerin çeşitli amaçlar hizmetinde kullanıldığına dair izlenimleri, söz konusu eserlerin bulunduğu müzelerin sitelerine girilerek edinilebilir. Örneğin British Museum'un sitesine girildiğinde ana sayfada kaynak ülkeler veya yerli halklarca iadesi istenen eserlerle karşılaşılır.³⁶

3.1 İmparatorluklar Dönemi ve “Evrensel Müze Bildirgesi”ni İmzalayan Ülkeler

“Evrensel Müze Bildirgesi”ne önderlik eden müzelerin ilk kuruluş amaçları ve eser elde etme şekillerinin belirlenmesi açısından bu müzelerin kuruldukları dönemi değerlendirmek gerekmektedir. Bildirgeye gelen olumsuz eleştiriler arasında, bildirgeyi düzenleyen müzelere sahip ülkelerin sömürge döneminden kalma bir bakış açısıyla hareket ettikleri iddia edilmektedir. Oysaki bu noktada göz önünde bulundurulması gereken şey, eleştirilen “Evrensel Müze Bildirgesi” taraftarı müzelerin bulunduğu ülkelerin, söz konusu müze ve müzenin sahip olduğu koleksiyonlarla kendi tarihlerini yazmalarıdır. Yani söz konusu müzeler ve müzelerden iadesi istenen eserler var oldukları ülkelerin tarihlerinin, geçmişlerinin birer kanıtı niteliğindedir. Bu anlamda bildirge taraftarı müzeleri ve bu

³⁶ British Museum, <http://www.britishmuseum.org/>

müzelere sahip ülkeleri tarihi süreci içinde ele almak, bu konuyu aydınlatmak adına yardımcı olacaktır. Bildirgeyi düzenleyen müzelerin bulunduğu ülkeler; İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, ABD, Hollanda ve İtalya'dır.

Söz konusu bildirgeyi düzenleyen müzeler, 2. Dünya Savaşı öncesi sömürgeciliğin zirvede olduğu ülkelerde kurulmuşlardır. İadesi istenen eserlerin büyük bir bölümü de söz konusu müzelerce bu dönemde elde edilmiştir. Bu anlamda bildirgeyi düzenleyip imzalamayan British Museum'un ve bu müzenin bulunduğu ülkenin geçmişine bakılabilir. British Museum'un kurulduğu ve müzecilik bağlamında eser elde etmeye başladığı dönem Britanya İmparatorluğu'nda Sömürgeciliğin zirvede olduğu döneme denk gelmektedir. Britanya İmparatorluğunun sömürgecilik anlamında ilk büyük girişimleri 16.yy Elizabeth dönemine dayandırılmaktadır. 16. yüzyılın sonunda Elizabeth'in saltanata gelmesiyle, denizlere açılan Britanya, yine bu dönemde ilk savaşlarını İspanyollarla yaptı. Bu savaşlarla birlikte Britanya İmparatorluğu kolonizasyona da başlamış oldu. İlk olarak, Doğu-Hindistan Kumpanyası'nı kurdular. Fransızlarla 1763'te yapılan "Paris Antlaşması" ile Kanada'nın ilhakını gerçekleştirdiler. Hemen akabinde İngiltere Hindistan'daki Fransız kazançlarına el koydu. Daha sonra Hollanda ve İspanya İmparatorlukları'nı yıkan Napolyon'un yenilgileriyle daha hızlı ilerlediler. Endüstrinin gelişmesiyle birlikte 1870'ten sonra İngiliz hükümetinin fikirleri, Sömürge imparatorluğunun sağlayacağı büyük alıcı kitlesi fikrine odaklandı. 1877'de Disraeli, Victoria'ya Hindistan İmparatoriçesi ünvanını sağladı. 19. yy'ın sonunda Kanada, Avustralya'la birlikte batıya doğru yayılmaya başladı. Hindistan'ın etrafındaki Birmanya'yı ve Malezya'yı ilhak ettiler. Afrika'da Kenya'yı, Uganda'yı aldılar. Sahil boyunca kontuarlar kurdular. Süveyş Kanalı açılınca, İngilizler Hindistan'a giden bu yeni yolun üzerinde de yerleştiler. Mısır'ı, Sudan'ı, Kıbrıs'ı, Somali'yi işgal ettiler. Hollandalılardan ele geçirilmiş Kap Kolonisinden Cecil Rhodes, şimdiki Rodezya'nın iç taraflarını işgal ettiler. 1899'da Boer'ler, maden bakımından zengin Transvaal ve Orange bölgeleri savaştan sonra 1902'de ilhak edildi. 1910'dan sonra Kanada, sonra Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zellanda dominyon oldu. 1914'ten sonra İngiltere Almanlara ve Türklere ait toprakların bazı kısımlarını aldı. Bu kısımlar Mısır ve Irak gibi daha sonra bağımsızlıklarını elde ettiler. Fakat burada da daima ekonomik çıkarlarını ve stratejik noktaları ellerinde tutmaya çalıştılar. İkinci Dünya Savaşı'nının eşiğine gelindiğinde Britanya İmparatorluğu her yerde toprak edinerek bütün denizlerde, bütün kıtalarda hızla yayılmıştır.

İngiltere Sömürge İmparatorluğu'nun 1939 tarihi itibariyle ulaştığı sınırları şöyle özetleyebiliriz:³⁷

- 1) **Britanya Adaları:** Büyük Britanya'yı ve Kuzey İrlanda'yı kapsamaktadır.
- 2) **Kanada:** Kanadalı Fransızlar nüfusun üçte birini teşkil eder.
- 3) **Batı Hind (West Indies):** Bu ad altında Antillerin büyük bir kısmı toplanır. Amerika kıyılarının açığındaki Bahama ve Bermuda adaları, Jamaika, Barbade, Rüzgar Adaları ve Trinidad'tan oluşur. Kıta üzerinde Britanya Honduras'ı ve Britanya Guyanı bulunur. Bunların hepsi plantasyon sömürgeleridir.
- 4) **Batı Afrika:** Gambi ve Sierra Leone adlı iki küçük sömürgeден başka, İngilizler Batı Afrika'nın Güney bölgelerini de işgal etmişlerdir.
- 5) **Güney Afrika:** Güney Afrika Birliği. Hintlilerin yanısıra birliğin kuzeyinde Bechovanaland, Rodezya'lar ve Nyssaland vardır.
- 6) **Doğu Afrika:** Zanzibar ve Uganda himayeleini, Kenya sömürgesini ve Tanganika mandasını kapsar.
- 7) **Hindistan:** Britanya İmparatorluğunun orta direği ve mücevheri olarak kabul edilir. Büyük bir alana sahip olan Hindistan dünyanın jüt üretiminin merkezi konumundadır. İngiltere, Hindistan'ın yanındaki Birmanyayı ilhak etmişti.
- 8) **Okyanusya:** Tamamına yakını İngilizlerindir. Avustralya ve Yeni Zelanda nüfusunun bir kısmı İngilizdir. Bunlar dışında kalabalık Okyanusya adaları Britanya Birliği'ne bağlıdır. Yeni Gine'nin doğusu, Salomon Adaları, yeni Hebritlerin Fransız-İngiliz dominyonu Fidji Adaları, Samoa adaları, Tonga, Cook gibi adalar da Britanya'ya bağlıdır. Nerdeyse bütün denizlerde koloni kuran İngilizler ıssız Antartikaya kadar uzanmışlardır. Afrika Sömürgelerinden başka Ascension, Sainte Helene, Moris adaları da İngilizlerdedir. Süveyş tarafında açılan yeni Hindistan yolu üzerinde Gibraltar, Malta, Kıbrıs, Filistin ve Aden mandaları, Hadromaout protektorası, Somali, daha doğuda önemli transit limanı Hong Kong bulunur. İngiliz tesiri altında kalan Mısır, Irak gibi Basra bölgeleri İngiliz petrol kumpanyaları tarafından işletilmekteydi. Britanya İmparatorluğu nüfusu 1939'da dünya nüfusunun dörtte biridir.

Bildirgeyi imzalayan Louvre Müzesi ve müzenin bulunduğu ülke Fransa, müzenin kurulduğu dönem itibariyle değerlendirildiğinde, İngiltere'nin benzeri bir durumla karşılaşılmaktadır.

³⁷ Bkz. Ek.1, 2, 3.

Fransız sömürgeciliği de İngiltere gibi kökleri 16.yüzyıl dayanır ve Giovanni da Verrazzano ve Jacques Cartier'in seyahatleriyle başlar. Ancak İngiltere'den farklı olarak Fransa'nın önünde İspanya engeli vardır. Başka bir deyişle, İspanya'nın Amerika kıtası üzerindeki tekeli koruması ve Din Savaşları Fransa'nın koloniler kurma çabalarını engellemiştir. Fransa'nın ilk koloni kurma teşebbüsü 1555'de Brezilya'da Rio de Janeiro'dadır (o dönemde Fransız Antarktiki olarak adlandırılıyordu). 1612'de São Luís'de Portekiz ve İspanyol engeliyle karşılaştığı için başarısız olan Florida'da da benzer teşebbüslere girmişti. Fransız İmparatorluğu, 2.Dünya Savaşı'ndan önce 1939'da zirveye varmıştı. 13 milyon kilometre karelik toprakla birlikte 110 milyon nüfusa da sahipti. Esasında bütünün içinde Fransa'nın kendisi 500 bin kilometre kare toprağa sahipti ve 41 milyon nüfusu vardı. Bu dönemde, tamamına yakını Kuzey Afrika, sömürge olarak Fransız kontrolü altındaydı.

Fransa Sömürge İmparatorluğu'nun 1939 tarihi itibariyle ulaştığı sınırları şöyle özetleyebiliriz:³⁸

- 1) **Fransa Siyah Afrika**; Fransız Batı Afrika ve Fransız Ekvator Afrika olmak üzere iki federasyona ayrılmıştır. Togo ve Kamerun bunlara ilave edilen mandalardır.
- 2) **Hint Okyanusu'nda**, Madakaskar, Reunion
- 3) **Fransız Çin Hindi**
- 4) **Okyanusya'da**, yeni Kaledonya, yeni Hebrideler adalar topluluğu,
- 5) **Amerika'da**, Antillerin ikisi: Guadeloupe ve Martinique sömürgeler arasındadır.

Bunların yanında Ortadoğu'da Suriye ve Lübnan da Fransız sömürgesindedirler. Fransız sömürge imparatorluğunun büyük kazanımları 17.yüzyılda başlar ve 1960'lara kadar sürer. 19. ve 20. yüzyıllarda Fransız sömürge imparatorluğu İngiliz İmparatorluğu'nun ardından gelen ikinci büyük sömürge imparatorluğuydu ve en geniş sınırlarına 1919 ve 1939 arasında ulaşmıştır. İkinci aşamasında Fransız sömürge imparatorluğu 13.000.000 km²'yi aşmıştı.³⁹

³⁸ Bkz. Ek.1, 2, 3.

³⁹ Hubert Jules Deschamps, çev. J. ve F. Orsan., **Sömürgeciliğin Sonu** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965), 18-24.

Amerika Birleşik Devletleri, eski bir sömürgeci. Fransa ve İngiltere'nin sömürgeci zihniyetine karşın, ABD ekonomik bakımdan, sömürgeler yerine liberal ticarete çıkarları olduğu için anti kolonyalizm taraftarıdır. Fakat bir yandan da toprak elde etmeyi ihmal etmemiştir. 1867'de Ruslar'dan Alaskayı satın aldı. 1898'de Hawai'yi 1889'da İspanya'daki zaferlerinden sonra Porto Rico ve Philipin'leri ilhak ettiler. Ayrıca Okyanusta Samoa'nın bir kısmına ve Guan adasına sahiptiler. Bütün bu kolonilerin stratejik önemi, ekonomik öneminden çok üstündü. Bu sömürge hattı Büyük Antil'e ve Orta Amerika'ya kadar yayılıyordu.

Almanya'ya gelince, 1914'te Alman İmparatorluğu Afrika'da Toga, Kamerun, Güney Batı Alman Afrika'sında Tanganika'yı ilhak etmişti. Okyanusta Yeni Gine'nin kuzey doğusu, Bismarck takım adaları, Micronezia ve Samoa dahil olmak üzere toplam olarak 2.5 milyon kilometre kare toprağa sahipti. 1919 Antlaşması'nda İngiltere, Fransa, Belçika ve Japonlar bu imparatorluğu bölüştüğü için Alman İmparatorluğu başka hedeflere yöneldi.⁴⁰

Rusya: 1917 ihtilalinden önce Rus Asyasının yarısı Rusya'ya aitti.⁴¹

İspanya'ya gelince: Kuzey ve Güney Amerika başta olmak üzere Güney Amerika'nın pek çok bölgesi, Orta Amerika, Meksika, Karayiplerin bazı bölgeleri ve ABD'nin büyük bir kesimi İspanya'nın hakimiyeti altına girmişti.

Hollanda: 1602'de dünyanın önde gelen imparatorluğuna sahipti. 1602'de Doğu-Hint kumpanyalarını kurdular. 1619'da Java'da Batavya'yı kurdular. Malacca, Ceylan, Moluque'ler Sonde adaları feth edildi. Amerika'da Antillere, Guyan ve Brezilya'ya yerleştiler. Yeni Amsterdam'ı kurdular. 1639'da Java, Borneo, Yeni Gine dahil toplam 2 milyon kilometre kare toprak ve 70 milyon nüfusla bu sömürgeler 35 bin kilometre kare 8 milyon nüfusa sahip Hollanda'ya bağlıydılar. Bunların dışında Amerika'da Hollanda Guyanı, Surinam ve Curaçau gibi bazı küçük antilleri de vardır.

İtalya: Habeşistan'ın Somali sahillerinde ve Eritre'de, 1911'de Türkiye'nin Trablusu ve 12 Adaları'nı ilhak ettiler. 1935'te Habeşistan'ın ardından, 1939'da Arnavutluk ve Sahra'nın bir parçası olan Libya (Trablus) ve Sirenaika platolarını aldılar. Bunlara ek olarak, İtalyan Doğu Afrikası sahildeki çölleri ve Habeş platolarını kapsıyordu.⁴²

⁴⁰ Age, 24.

⁴¹ Bkz. Ek.6

⁴² Deschamps, **Sömürgeciliğin Sonu.**, 43-51.

“Evrensel Müze Bildirgesi”ni öneren ve imzalayan ülkeler, yukarıda belirtildiği üzere 2. Dünya Savaşı öncesi gittikleri politikalar nedeniyle, dünyanın farklı bölgelerine hakim olmuşlardır. Söz konusu müzeler açısından içinde var oldukları ülkelerin sömürge dönemi itibarıyla, hakim olunan bölgelerden çok sayıda eser elde edilmiştir.

Karsten Schubert çalışmasında, Britanya ve Fransa’nın 19. yüzyılın büyük bir bölümünde emperyalist yayılma ve küresel hakimiyet yolundaki yarışını anlatırken bu durumu açıklamaktadır. Schubert, hem Louvre hem de British Museum’un emperyal yayılma ve küresel hakimiyetin kültürel sembolleri haline geldiğini belirtmektedir.⁴³ Louvre ve British Museum’un ardından 1870’lerde, Almanya’nın Berlin Müzeleri’nin de sömürge kavgasına katıldığını belirtir.

“Bu dönemde diplomatların yardımcı olduğu müze temsilcileri, ordular ve donanmalar, yeryüzündeki bütün kültürel alanları taradılar. Fransa ve İngiltere genellikle aynı arkeolojik nesnelere için yarışıyorlardı: Örneğin Rosetta Taşı’nı Fransızlar bulmuştu ama sonunda, Napoleon Nil Savaşında yenilince Londra’ya götürüldü. Fransızlar Parthenon Mermerlerini, Atina-Londra arasındaki uzun ve riskli yolculuğunda durdurabilmek için her türlü hileye başvurdular; Almanlar, İngiliz ve Fransız rakipleri gelmeden Sümer saraylarına ulaşım sağlayabilmek için birbirleriyle yarıştılar. Müzeler, kendi politik liderlerini dünya kültürünün koruyucuları, ait oldukları ülkelerde cehalet nedeniyle ihmal edilen ve hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan eserlerin kurtarıcıları olarak gösterdiler. Sonuç olarak, müze emperyalizminin hizmetkârı oldu⁴⁴

Schubert bahsettiği müze emperyalizmini en iyi gösteren ve en iyi korunmuş örnekleri olarak Louvre’daki tarihi Bourbon Restorasyonu yıllarına dayanan Mısır galerilerini gösterir. Mısır galerilerindeki duvar resmi dönemi, Fransız kültürel üstünlüğünün bir kutlaması anlamını taşımaktadır. Louvre’un aynı dönemde adını tekrar değiştirdiğini ve “Musée de Charles X” olduğunu bu bilgilere ekler.

⁴³ Karsten Schubert, **Küratörün Yumurtası: Müze Kavramının Fransız İhtilalinden Günümüze Kadar Olan Evrimi**, çev.Rana Smith (İstanbul: İstanbul Sanat Vakfı Müzesi Yayınları,2004), 23.

⁴⁴ Age, 23.

Müzelerin ilk ortaya çıktıkları zamandan günümüze dek farklı işlevlerinin yanında ideolojilere de hizmet ettikleri bilinir. Ali Artun, bu anlamda müzenin birincil işlevinin ideolojik olduğunu dile getirir. Bu kurumların amacının, müzeden yararlananlara ya da müzeyi ziyaret edenlere toplumun en yüce inanç ve değerlerini aşlamak olduğunu belirtir.⁴⁵ Değişen sosyal koşulların sonucunda ve gelişen burjuvazinin kültürel gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan British Museum ve Louvre Museum'daki müzecilik anlayışı yerini özellikle endüstri devriminin ardından yükselen, aristokrat olmayan seçkin tabakının kültürel amaçlarıyla ilişkili olarak İngiliz hayal gücüne bırakır.⁴⁶

1759'da kurulan British Museum dünyanın en eski bağımsız müzesi olarak görülebilmesine rağmen, açıldığından itibaren ilk elli yıl boyunca bugünkü anlayışa uygun bir müze olmaması nedeniyle bu iddiaya gölge düşmektedir. Başlangıçta sanat eserlerinin sergilendiği bir yer değil, halka yarı açık bir kitap ve elyazması koleksiyonuydu. Müze ilk olarak, mülkiyeti o sıralarda Britanya devletine verilen üç koleksiyonu- Cotton ailesinin el yazması koleksiyonu, Oxford kontlarının topladığı el yazması kütüphanesi, ve kısmen Hans Sloane'un vasiyet olarak bıraktığı, kısmen de varislerinin devlete sattığı koleksiyonu-depolamak üzere açıldı. Sloane'un bir doğa tarihi koleksiyonuydu ve nispeten az sayıda antik heykel ve taş yazmalar da vardı. Daha çok 16.-17. yüzyıllara ait bir nadir nesnelere dolabı anlamında olup, bu özelliğini yüzyılın sonuna kadar taşıdı. Başlangıçta kütüphane, doğa tarihi ve arkeoloji bölümlerinin belirli bir ayrımı yoktu ve burayı bir baş kütüphaneci ve iki asistanı yönetmekteydi. Bu müze yalnızca eğitimli asillerin alanıydı ve girmek oldukça zordu. 19 yüzyıla kadar buraya giriş saray protokolü ve aristokrasinin kurallarına göre belirlenmiştir. Giriş engeli kaldırıldıktan sonra bile ziyaretçilerin sergilenen nesnelere diledikleri gibi incelemelerine izin verilmiyordu. Zamanla durum biraz düzelse de müze yetkilileri yüzyılın ortalarına kadar müzeyi ziyaretçilere hizmet veren bir kurum değil, kendi başına bir amaç

⁴⁵ Ali. Artun, **Müze ve Eleştirel Düşünce: Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri II**. Çev. Renan Akman, Esin Soğancılar, Tanıl Bora, Elçin Gen, Ufuk Kılıç, Kemal Atakay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 27.

⁴⁶ Age, 22.

olarak görmeyi sürdürdüler. Aslına bakılırsa müzenin ziyaretçiler için var olduğu kavramı oldukça uzun bir süre daha ortaya çıkmadı.⁴⁷

O halde müze, bireyciliği temel ve evrenselliği bir değer olarak olumlar. Tarihi yüksek kültürün tarihi olarak idealize ettiği, ulusal kültür mirasını da eşsiz ve bireysel başarının bir kaydı olarak tanımlar. Özetle Louvre, devleti ve devletin ideolojisini cisimleştirir. Devleti doğrudan doğruya değil, sanatsal dehanın tinsel formlarına büründürerek temsil eder. Ulusun tarihsel yazgısının ve devletin iyiciliğinin göstergesidir. Louvre bir rütüel yapısı olarak karmaşıktır çünkü devletin tarih içinde geçirdiği farklı evreleri ideal bir tarihle bağdaştırmak zorundadır. Bir yandan Fransayı uygarlığın en yüksek başarılarının baş varisi olarak betimleyen emperyal iddialara adanmış bir anıttır. Öte yandan diğer ulusları da tanıyan cumhuriyetçi bir milliyetçiliği göklere çıkarır. Müze, Fransayı yüceltir ve evrensel dehayı kutsayarak Fransa'nın ötesine geçer. Ne var ki sonuç itibarıyla, evrensel olanın devlet tarafından cisimleştirildiğini iddia eder.⁴⁸

“Hayali Cemaatler” adlı kitabında Benedict Anderson müzelerin de, müzeleştirilen hayal gücünün de köklü bir şekilde siyasal olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde halen sürmekte olan müzeler salgınının da genel bir siyasal miras sürecinin işlediğinin göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bu sürecin anlaşılması için de 19. yüzyılda yeni olan sömürgeci arkeolojinin böylesi müzeleri nasıl mümkün kıldığının gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Anderson, arkeolojinin ve müzelerin emperyal güçlerin çıkarları doğrultusunda yeniden biçimlendirilip oluşturulduğunu; bugünkü müzecilik anlayışının temelinde halen bu çıkarların izinin sürülmekte olduğunu dile getirmektedir.⁴⁹ Esasından bildirgeyi öneren ve imzalayan ülkelerin kolonyal dönemde kurdukları Arkeoloji Enstitüleri ve bu kurumların kendi ülkelerine sağladıkları kazanımların yanında uluslararası bilimsel çalışmalara da katkıları olmuştur. İngiltere Arkeoloji Enstitüsüleri, Alman Arkeoloji Enstitüsüleri, Amerikan Arkeoloji Enstitüsüleri'nin, arkeolojinin gelişmesine önemli katkıları oldu. Bu kuruluşlar,

⁴⁷ Schubert, **Küratörün Yumurtası**, 17.

⁴⁸ Artun, Ali., **Müze ve Eleştirel Düşünce: Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri II**. Çev. Renan Akman, Esin Soğancılar, Tanıl Bora, Elçin Gen, Ufuk Kılıç, Kemal Atakay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 76-77.

⁴⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 198.

klasik sanat ve arkeoloji ile ilgili akademik profesyonelliği geliştirirler. Aynı şekilde, Almanlar yalnızca sanat objesi edinmekten ziyade bilgilerini iletirmek için bir yöntem olarak, bilimsel kazı yapmayı geliştirdiler. 1875’de başlayan Olympia’daki Helenik Kutsal alanı kazıları, Alman müzeleri için malzeme sağlamadı. Buldukları etkileyici sanat eserleri Yunanistan’da kaldı ama yeni bir kuşak, alan teknisyenlerini yetiştirmiş oldular. Alman Arkeoloji Enstitüsünün 1878 Türkiye’de Bergama’daki kazıları, ikisini birden sağladı. Büyük Sunağın ünlü yontuları Berlin’e geldi ve nihayet kendi adını taşıyan müzeye kondular.⁵⁰ Aynı zamanda bu çalışma enstitüler arasında rekabetin artmasına da yol açtı. Boston Güzel Sanatlar Müzesi ve Amerika arkeoloji Enstitüsü’nü kuracak olanlar, Alman müze ve kazılarının gelişimini yakından izlediler. Almanların disipline yaptıkları bilimsel akademik katkıyı beğendiler. Amerikan Arkeoloji Enstitüsü, Alman çalışmalarına özenerek 10 Mayıs 1879’da bu çalışmaların benzeri için başlangıç yaparlar. Topluluğun kuruluşu şu sözlerle ifade edilir:

“Arkeolojiye giderek artan ilgi tarihsel ve sanatsal sonuçları olan düzgün yürütülmüş çalışmaların önemi, Yeni Dünya’da olduğu kadar Eski Dünya’da da antik uygarlıkları kapsayan çalışmaların muazzam boyutu, araştırmacıların çabalarını özendirerek ve yardım edecek ve bireylerin tek başına üstlenemeyeceği durumlarda çalışmayı yürütebilecek özel ekipler yollayabilecek bir topluluğa gereksinim olduğu açıktır”⁵¹.

Wallerstein’in belirttiği gibi sömürge döneminde yapılan arkeoloji çalışmaları ve arkeoloji enstitülerinin eser elde etme konusundaki rolleri, siyasi ekonomik ve kültürel anlamlarda çıkarlar doğrultusunda belirlense de ; işin öteki yüzünde bu çalışmaların ve politikaların arkeolojinin gelişmesine, elde edilen eserler hakkında bilgi edinimine ve eserlerin korunmasına da katkıları olmuştur.

3.2 “Evrensel Müze Bildirgesi”ni İmzalayan Müzelere Sahip Ülkelerin Uluslararası İlişkilerdeki Genel Rolü

“Evrensel Müze Bildirgesi”ni imzalayan İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, ABD, Hollanda ve İtalya ülkeleri yaşadığımız yüzyılda siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri sahalarda dünya çapında güç sahibi ülkeler konumundadır. Aynı ülkeler uluslararası ilişkilerde önem arz eden

⁵⁰Stephen L. Dyson, **Antik Mermerler Amerika Kıyısında**, çev. Füsün Tülek, (İstanbul: Anahtar Yayınevi, 2007), 49/50.

⁵¹ Age, 57.

birçok düzenlemenin hazırlanmasına vesile olan ve bu düzenlemeleri yürüten ülkelerdir. Bunun yanında son zamanlarda ortak çalışmalar adına güç birliği için oluşturulan gruplarda yine bu ülkeler yer almaktadır. Örneğin ABD, Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada ve Rusya, G8 ülkelerini oluşturmaktadır. Müzecilikle ilgili tezde bahsi geçen konvansiyonlarda ve diğer düzenlemelerde de bu ülkelerin imzaları veya onayları yer almaktadır.

3.3 Evrensel Müzenin Kökenleri

Bugün evrensel müze olarak tanımlanan müzelerin bazıları, British Museum, Louvre gibi müzeler, Ansiklopedik müze olarak bilinmektedir. Başka bir deyişle, dünyanın farklı yerlerinden getirilmiş nesnelere görebileceğiniz Ansiklopedik müzelerin yeni ismi “Evrensel Müze” olarak lanse edilmektedir. Evrensel müze, tarihsel açıdan ilk ortaya çıkan müze tipi olarak kabul görmekte ve başlangıcından itibaren kamu müzesi fikriyle özdeşleştirilmektedir.⁵²

İlk dönemlerinde Louvre Müzesi'nin, eski Roma'daki savaş ganimeti sergileme uygulamalarının bir devamı şeklinde tezahür ettiği; fethedilen ülkelere yağmalanan sanat eserlerinin zafer geçitleri eşliğinde getirildiği belirtilmektedir. Napoleon'un Louvre'una giren ziyaretçinin, ganimetler ve zafer simgeleriyle bezenmiş zafer takılarının altından geçtiği; günümüzün Avrupa ve Amerikan müzelerinde de aynı şekilde; Doğu, Afrika, Kolomb öncesi ve Amerikan yerli sanat sergilerinin, daimi zafer geçitleri işlevi gördüğü, Batının üstünlüğüne ve dünya üzerindeki hakimiyetine tanıklık ettiği düşünülmektedir.

Bu görüşe gösterilen kanıtlardan biri, söz konusu müzelerin mimarisidir. Evrensel müze olarak lanse edilen müzelerin mimarisi, sıklıkla, anıt-mezarların ve kraliyet tapınaklarının mimari geleneğini anımsatır. Örneğin Metropolitan Müzesi'nin Robert Lehman kanadı eski bir kral mezarı havasındadır. Yapının mimarisi, mezarları ve dinsel yapı türlerini yansıtır. Dairesel anıt-mezar ya da saray şapeli gibi. Piramit şeklindeki cam çatı, yapının en çarpıcı dışsal özelliğidir.

⁵² Ali Artun, **Müze ve Eleştirel**, 23.

geçmişte olduğu gibi bugün de kadim tören anıtları gibi müzeler de devlet fikrini cisimleştirir ve gözle görülür hale getirir. Bunu kısmen, Roma'dan devralınmış bir mimari retorığı aracılığıyla yaparlar. Bu retorik, devlet otoritesini simgelemek üzere Rönesans'tan beri kamu binalarında kullanılmaktadır. Diğer kamu binaları gibi müze de, Yunan-Roma tapınaklarının cephesi, Pantheon'un kubbesi gibi mimari formları kullanarak, kökeninin imparatorluk Roma'sının ideolojik, tarihsel ve siyasi gerçekliğine dayandığını göstermeye çalışır. Modern kentin merkezine, açık bir foruma bakan bir tapınak gibi yerleştirilmiş olan ya da ABD'de olduğu gibi büyük bir park kompleksinin parçasını oluşturan müze, devletin bir simgesi olarak durur ve kapılarından içeri girenler devlet otoritesini uygarlık fikriyle özdeşleştiren bir ritüeli icra eder.

Louvre evrensel müzelerin en büyüğü ve en etkilisi, pek çok ulusal müze ile belediye müzesinin prototipidir. Avrupa ve Amerika'daki rakiplerine rağmen hala türünün en büyük ve en iyi örneği olarak kabul edilen bu müze, pek çok kez değiştirilmesine ve yeniden düzenlenmesine rağmen, ilk evrensel müze türüne ilham veren değer ve inançları cisimleştirmeye devam ettiği iddia edilir. Bunun yanında bugünkü Louvre, hem burjuva ideolojisinin ilk uğrağını korur, hem de bu ideolojinin çağdaş toplumda geçerliliğini korumaya devam ettiğini dile getirir.

Bu tür gelişmeler, 19.yy sonlarında Britanya ve başka ülkelerdeki yeni kentsel alanlarda müzelerin hızla yaygınlaşmasıyla karşılaştırılabilir. Siyasal ve ekonomik durum şimdi çok farklı; yine de müzelerin yaygınlaşmasının temelinde yatan olgu, yani, kentlilik gururu ile uygarlaştırma misyonunun (yada daha eleştirel bir ifadeyle toplumsal denetimin) bir araya gelmesi, sadece geçmişte kalmış bir şey değildir. Bu durumda müze, bireyciliği temel ve evrenselliği bir değer olarak olumlar. Tarihi yüksek kültürün tarihi olarak idealize ettiğinden, ulusal kültür mirasını da eşsiz ve bireysel başarının bir kaydı olarak tanımlar. Özetle Louvre Müzesi, devleti ve devletin ideolojisini cisimleştirir. Devleti doğrudan doğruya değil, sanatsal dehanın tinsel formlarına büründürerek temsil eder. Sanatsal deha devletin en yüksek değerlerine -bireycilik ile milliyetçilik- tanıklık eder. Ulusun tarihsel yazgısının ve devletin iyiciliğinin göstergesidir. Louvre bir ritüel yapısı olarak karmaşıktır, çünkü devletin tarih içinde geçirdiği farklı evreleri ideal bir tarihle bağdaştırmak zorundadır. Bir yandan Fransayı uygarlığın en yüksek başarılarının baş varisi olarak betimleyen emperyal iddialara adanmış bir anıttır. Öte yandan diğer ulusları da tanıyan cumhuriyetçi bir milliyetçiliği göklere çıkarır.

Müze Fransayı yüceltir ve evrensel dehayı kutsayarak Fransa'nın ötesine geçer. Ne var ki sonuç itibariyle, evrensel olanın devlet tarafından cisimleştirildiğini iddia eder.

İlk olarak Avrupa'da Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan evrensel müze daha sonra Amerika'ya da ilham kaynağı olur. Avrupa'dan sonra Amerika'da da "Evrensel Müze" kurma girişimleri başlar. 19. yüzyılda diğer ülkeler, kamu müzesinin acil bir ideolojik ihtiyaç olduğunu hissetmeye başladıklarında Louvre örneğine bakmışlardır. Louvre mimarisi, Amerika'nın en eski müze binalarından olan, yapımına 1859'da başlanan, Washington'daki Renwick Müzesi'nde taklit edilir.

New York'ta bir evrensel müze açma fikri ilk kez, ünlü bir avukat olan John Jay tarafından, 1866'da Paris'te düzenlenen bir Bağımsızlık Günü kutlamasında ortaya atıldı. Teklifin yapıldığı yer kadar tarihi de anlamlı. Sanayi sermayesinin İç Savaşı'ndan zaferle çıkmasının ve ABD'nin modern bir ulus devlet olarak birliğini sağlamasının ardından, Louvre'un görkemi altında ezilen Amerikalılar ABD'nin artık Batı uygarlığının mirasçısı olma iddiasında bulunabileceğini hissetmişlerdir. Bundan üç yıl sonra, üç yüz seçkin New Yorklunun katıldığı bir toplantıda, müzenin organizasyon komitesinin başkanı William Cullen Bryant, New York'ta neden bir müze kurulması gerektiğini açıklayacaktı.

"Kentimiz uygar dünyanın üçüncü büyük kentidir. Cumhuriyetimiz büyük nüfusu ve sınırları, halkının büyük çalışkanlığı ve girişimciliği sayesinde daha şimdiden dünyanın büyük güçleri arasındaki yerini almıştır. Dünyanın en zengin ülkesidir. Bir sanat müzesiyle dünyanın en büyük sanatçılarının bıraktıkları eserlerden oluşturulacak koleksiyonlar görkemli mekanlarda sergilenerek ülkemizin onur kaynağı olacaktır."

Bugün önde gelen müzeler için Evrensel müze olmak önem bakımından ilk sırada gelmektedir. Bunlar her büyük kentin olmazsa olmaz ziyneti olarak kabul görmekte; kentsel ve kültürel açıdan öne çıkma iddiasındaki daha küçük kentlerin bile kendilerine özgü bir evrensel müzeye sahip olması gerekliliği vurgulanmaktadır.⁵³ Yani artık sadece ansiklopedik müzeler evrensel müze kategorisine girmemektedir. Bunun yanında sanat müzeleri de evrensel müzeler olarak lanse edilmektedir.

⁵³ Ali Artun, **Müze ve Eleştirel**, 25.

Louvre ve British Museum dışında; Londra ile Washington'daki iki National Gallery ve New York'taki Metropolitan Müzesi de evrensel müzeye verilen örnekler arasındadır. Bu müzeler sanat tarihinden geniş bir yelpaze sunar. Washington'daki National Gallery son önemli evrensel müze kabul edilmekle birlikte; tasarımındaki yalınlıkla 18.ve 19. yüzyıllardaki ilk müzeleri de anımsatır. National Gallery de devletin fikrini yansıtır. Batı dünyasında başka herhangi bir yerde bulunabilecek bu müze, soyut ve evrensel bir değer olarak eski Yunan-Roma uygarlığının mirası üzerinde hak iddia eder.

Bu olgu Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da pek çok yeni müzenin, genellikle modern sanat müzesinin kurulmasına yol açtı. Özellikle, modern sanat kurumu olarak nitelenebilecek herhangi bir kurumdan yoksun yerlerde. Bu tür gelişmeler, 19.yy sonlarında Britanya ve başka ülkelerdeki yeni kentsel alanlarda müzelerin hızla yaygınlaşmasıyla karşılaştırılabilir. Siyasal ve ekonomik durum şimdi çok farklı; yine de müzelerin yaygınlaşmasının temelinde yatan olgu, yani, kentlilik gururu ile uygarlaştırma misyonunun (yada daha eleştirel bir ifadeyle toplumsal denetimin) bir araya gelmesi, sadece geçmişte kalmış bir şey değildir.⁵⁴

“Evrensel Müze Bildirgesi”ne yukarıda verilen bilgiler paralelinde bakılacak olursa, “Evrensel Müze Bildirgesi”ni imzalayan müzelerin bir kısmının modern sanat müzeleri olduğu görülecektir. Nitekim bu durumda da ,“Evrensel Müze Bildirgesi”ni imzalayan müzelerin bir bölümünün sanat müzesi olması, eleştiri almıştır. Bu eleştirilere cevap vermek adına belirtilmelidir ki; eserlerini geri isteyen sadece üçüncü dünya ülkeleri veya yerli halklar değil aynı zamanda çağdaş sanat üretiminin yapıldığı ülkelerinin de eserlerini geri istemeleri söz konusudur. Nitekim çağdaş sanat üretiminin yapıldığı ülkeler, soğuk savaş döneminde eserlerini kaybetmişlerdir. “Evrensel Müze Bildirgesi”ni imzalayan müzelerin bir bölümünün Sanat Müzesi olması bu anlamda manidardır. Bu konunun netlik kazanması adına 1940 sonrası döneme bakmak gerekir.

1940'ların ikinci yarısında soğuk savaş'ın doruğa çıktığı sırada Birleşik Amerika, Batı Avrupa'da gizli bir kültürel propaganda programı başlattı ve hazineden önemli miktarda ödenek çıkarttı. Soğuk Savaş'ın kültür alanında yol açtığı kayıplar nedeniyle 'Amerikan Çağdaş Sanatı' hamileri, işine yarayan sanatçı ve kavram arayışına çıkmış, 1945'den itibaren

⁵⁴ Age, 150.

yeni figürler ve eserler edinmiş ve kullanmıştır. Bunun için de 35 ülkede bürosu olan ABD, saygın dergiler yayımladılar, sanat etkinlikleri düzenlediler, resim/heykel sergileri açtılar. Tek amaçları vardı; sosyalizme yakınlık duyan Avrupa aydınlarını ve sempaticanlarını, yavaş yavaş 'Amerikan Tarzı' denilen, bu tarza daha yakın bir bakış açısına ısındırmaktı. 1943 yılı itibarıyla Amerika'nın bu rolü, Amerika'daki yeni enternasyonalizm için bir dönüm noktasıydı.⁵⁵ Nitekim amaçlarına da ulaştılar. Bildirgeyi imzalayan sanat müzeleri, örneğin ABD müzelerinin ellerindeki modern sanat koleksiyonlarının bir bölümü, ABD dışından elde edildi. Avrupa kökenli olanları yoğunluklu olarak ya 2. Dünya Savaşı sonrasında oraya göç eden Yahudi tüccarların taşınır servetlerinin bir parçası ya da Sovyet rejiminden kaçan Doğu Bloğu ülkelerin vatandaşı sanatçıların eserleridir. ABD'nin 1960'larda Modern Sanatın merkezi olmasının sebeplerinden biri de budur.⁵⁶ "Evrensel Müze Bildirgesi"ne, neden sanat müzelerinin imza atmaları konusu da bu noktada netleşmektedir. Çünkü eserlerini kaybeden ve modern sanatın üretildiği ülkelerin de, arkeolojik eserlerini kaybeden ülkeler gibi talepte bulunma durumu göz önünde bulunudurulmuştur.

Bildirgede farklı bölgelerden çeşitli yollarla elde edilen nesnelerin, "farklı ulusların kültürel miraslarına ev sahipliği yapan ve kendilerine bakan müzelerin parçası olduklarını" belirtmektedirler. Deklarasyonda, yıllarca müzenin koleksiyonun bir parçası olan objelerin ülkelere geri istenmesinin müzeler için önemli bir konu olduğunu; fakat bu bağlamda müzelerin sadece bir ulusun vatandaşı değil her ulusun vatandaşı olduğu fikrini benimsediklerini belirtmektedirler.

Bildirgenin çok az tartışılan konularından biri de bugünün müzeleri için dile getirilenlerin, British Museum'un aydınlanma idealleriyle ilgili olduğudur. Deklarasyona yönelik gelen eleştirilere cevap adına MacGregor and Williams şunları dile getirdi: "British Museum ve bu müzeye benzer müzeler, hakkında konuştuğumuz aydınlanmanın inançlarını en iyi şekilde somutlaştırmak ve daha iyi olanı yapmak adına, bir başka kültürel sınırların ötesinde yeni ihtiyacınız olanı bulmak adına çalışmaktadır. Eğer bunu yaparsak, bu yaptıklarımızın da bizimle ne kadar bütünleştiklerini keşfetmek zorundayız. Bu tür müzeler, dünya vatandaşları

⁵⁵ Serge Guilbaut, **New York Modern Sanat Düşüncesini Nasıl Çaldı**, çev.Elif Göktepe, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009), 81-83.

⁵⁶ Age, 83.

için evrensel bir kaynak sağladıkları iddiasındadırlar. Bu pozisyonun dayanağı öncül aydınlanma düşüncesinden gelen fikirlere dayalıdır.”

Bunun yanında, bütün insanlığın yararına eserleri tuttuklarını söyleyen MacGregor ve Williams bildirgeye yönelik gelen eleştirilerden birine de British Museum’un dünya çapında düzenledikleri kredi sergilerini göstererek; Asya ve Afrika ülkelerinin ulusal müzeleri ile yaptıkları işbirliği çerçevesinde cevap vermeye çalıştılar. Bu sergiler iki türdür. Birinci türde British Museum’dan iade eserlerinin geçici sergisi, örneğin doğu Afrika ve Kenya’dan objelerin olduğu sergiler; ikinci tür, iki medeniyet arasında karşılaştırma yaptıkları sergiler; Mexico City ya da Pekin ile Mezopotamya nesnelere karşılaştırılması gibi. İkinci türde vurgu farklı bakış açıları ve yorumlardan daha çok büyük medeniyetlerin üstünlüğünü vurgular.

Çok önemli üç noktaya vurgu yapılmalıdır. Birincisi modern Avrupa kimliğinin oluşturulmasında klasik eserlerin önemli bir rolü var. İkincisi İslam medeniyeti ve Türk tehtidi korkusu. Üçüncüsü kimliğin yapılandırılması ve kimliğe ait bilginin oluşturulmasında müzelerin rolü. Bu anlamda özellikle benzer bir şekilde Rönesans Avrupasıyla klasik geçmiş arasındaki ilişki antik Yunan mirasının 18.yy’dan itibaren giderek önem kazanmasına yol açar. Antikanın modern Yunan toplumunda önemli bir rol oynamasıyla. 15.yy Avrupası ve 19.yy Yunanistanı, ki İslam medeniyetine karşı olmaları, Ortaçağ İslam kültürünün Yunanistan’ın klasik yazılarının korunmasındaki rolüne rağmen, klasik geçmişin önemini tanımasında genellikle önemli bir faktör olmuştur.

Öncelikle iadesi istenen nesnelere biyografisi gözünde bulundurulmalıdır ki hukuki açıdan söz konusu nesnelere biyografisi başlı başına büyük bir problem teşkil etmektedir. Bu noktada James Cuno gibi konuyla ilgili birçok kimsenin dile getirdiği gibi ansiklopedik kökenli British Museum tüm insanların hizmetine açılmamıştır.

3.4 “Evrensel Müze”nin İşlevi

“Evrensel Müze Bildirgesi”nde bildirgeyi düzenleyen ve imza atan müzelerin barışçıl bir şekilde farklı kültürlerin karşılaşmasını sağladığı belirtilmektedir. Böyle bir söylem çerçevesinde farklı kültürlerle ait eserleri bünyesinde barındırmanın barışçıl bir şekilde kültürlerin karşılaşmasını ne derecede sağlayabildiği sorgulanmalıdır.

“Evrensel Müze Bildirgesi”ni düzenleyen müzelerin Sömürgecilik döneminde kurulmuş olması vede sahip olduğu koleksiyonun önemli parçalarının bir bölümünün sömürge döneminde elde edilmiş olması bildirmede bu bağlamda yapılan açıklamayı düşündürmektedir. Farklı kùltürlere ait eserlerin bir arada sergilenmesi denen olayın ve söz konusu ÷lkelerin geçmişte olduğu gibi aynı biçimde olmasa da yine de bildiğimiz anlamda sömürgeciliğin geri döndüğünü veya üzeri örtülerek devam ettirildiği olasılığını düşündürmektedir.

Kùltür varlıkları konusunda evrenselci görüşü savunan ÷lkelerin, bu bildirgeyle dile getirmeye çalıştıkları durumlardan biri de küreselleşme olguları çerçevesinde serbest dolaşımın teşvik edilmesidir. Bu bildirmede eserlerin serbest dolaşımına veya ticaretine yönelik düşünölen bu durum milliyetçi görüş çerçevesinde “mantiken, küreselleşme ve sınırları olmayan bir dünyada serbest dolaşımın, sadece sermayenin değil insanların da serbestçe dolaşması anlamına gelmesi gerektiğine” vurgu yapılmaktadır. Eserlerin serbest dolaşımının yanında insanların serbestçe gidip bunlardan yararlanma imkanları yoksa, bu düşünölenin uygulanması da doğru olmaz. Nitekim, sınırları olmayan bir dünya fikrinin yandaşları, insanların ÷lkelerine serbestçe girmelerine şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Burada yine çifte standardın iş başında olduğu savunulmaktadır. Küreselleşme ve evrensellik gibi olgular çerçevesinde, serbest dolaşımın sermaye ve ürünlerin zengin ÷lkelerden yoksul ÷lkelere serbestçe girmesi olarak yorumlanırken, insanların zengin ÷lkelere serbestçe girmesinin, sınırların kalkmasının küreselleşmeye uygun olmadığını görmekteyiz.

1960-70'lerde sömürgeciliğin sona erdiği kabul edilse de Batı'nın sömürgelerinin hiçbirisi tam olarak bağımsız olmadan yeni sömürgecilik başladı. Yine aynı kişiler bu yeni sömürgeciliği başlattı.⁵⁷ Bu durumdan kendilerinin üstlendikleri bir yük ve sorumluluk olarak bahsetmişlerdir. Dünyaya ve küresel topluma herhangi bir şey empoze etmek niyetinde olmadıklarını söylemektedirler. Fakirliğin, kargaşanın, ayaklanmaların, dengesizliğin ve katliamların bu kadar çok olduğu bir dünyada sorumlular görevlerinden kaçmadıklarını, bunu herkesin iyiliği için yaptıklarını söylemektedirler.

⁵⁷ Ali Akay, “Evrensellik Sorunu”, Anarşi, <http://www.anarsi.info/index.php/metinler/36-anarsi/136-evrensellik-sorunu> [20.12.2009].

Bu noktada Wallerstein, “Evrensel dava adına verilen tekil mercilerin yürüttüğü savaşların bağımsızlık savaşları mı yoksa istila savaşları mı olduğu nasıl bilinecektir?”⁵⁸ sorusuyla, Lasas Casas’la başlayıp günümüze kadar süregelen temel soruda bir değişiklik olmadığına dikkati çekmektedir.

Tarihsel kapitalizmin tek ideolojik dayanağının ırkçılık olmadığını dile getiren Wallerstein, gerekli işçilerin oluşturulmasında ve yeniden üretilmesinde ırkçılığın öneminin yanı sıra; sınırsız sermaye birikiminin sağlanmasında da, işçilerin yeniden üretilmesinin yeterli olmadığını belirtir. Bu İşçilerin, belli kadrolar tarafından yönetilmedikçe, verimli ve kesintisiz olarak çalışmayı sürdürmesi beklenemeyeceği gibi kadroların da yaratılmasının, toplumsallaştırılması ve yeniden üretilmesinin gerektiğini vurgular. Söz konusu durum için kadroların yaratılmasında, toplumsallaştırılmasında ve yeniden üretilmesinde etkili olan birincil ideolojinin ise ırkçılık olmadığını; bu ideolojinin evrenselcilik olduğunu vurgular.⁵⁹

Üçüncü Dünya Ülkeleri, Batının sanayileşmesinin temelinde kendilerinin sömürülmesinin önemli rolü olduğunu belirtmektedirler. İber Yarımadası’ndan yola çıkan kâşifler, Orta ve Güney Amerika’da buldukları insanları kılıçtan geçirip bu yörelerin demografik yapısını alt üst ettiler. Dünyanın güneyinde kalan birçok ülke bundan nasibini almıştır. Afrikalılar yerlerinden yurtlarından edildi, işgücü eksikliği giderilsin diye gemilere doldurulup Amerika’ya yollandı. Asyalılar ise Doğu ve Güney Asya ile Karaipler’e taşındı. Yüzyıllar boyu devam eden bu yapı sonucunda Üçüncü Dünya Ülkelerinin ihracat gelirleri düştü, Güney ve Kuzey arasındaki ticaret devamlı Güneyin aleyhine bir gelişme gösterdi, bu da beraberinde dünya üzerinde adil olmayan bir gelir dağılımının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu adaletsiz gelir dağılımı beraberinde adil olmayan bir kültür varlığı transferinin de yaşanmasına olanak sağladı. Yani, gelinen noktada ekonomik bağımlılık beraberinde siyasi bağımlılığı; siyasi bağımlılık sanatsal ve kültürel bağımlılığı getirdi. Zaten dünya üzerindeki siyasi, askeri, iktisadi, bilimsel ve teknolojik alanda oluşan tabloya baktığımızda kültür varlığı dağılımının nasıl bir seyre sahip olduğunu tahmin etmek hiç de zor olmasa gerek.

⁵⁸ Ali Akay, “Evrensellik Sorunu”, Anarşi, <http://www.anarsi.info/index.php/metinler/36-anarsi/136-evrensellik-sorunu> [20.12.2009].

⁵⁹ Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, 73.

Geri kalmış üçüncü dünya ülkeleri, dünyada her alanda yaşanan adaletsizliğin kültür varlıklarında da kendini göstermesini hazmedemezler ve aynı zamanda turizm geliri sağlayabilecekleri kültür varlıklarını geri kazanma beklentileri vardır. Bu durumda farklı kültürleri bünyesinde barındırmanın evrensellik kavramıyla açıklanamadığı gibi; farklı kültürlere ait eserleri bünyesinde barındırmanın barışçıl bir şekilde kültürlerin karşılaşmasını da sağlayamayacağını söyleyebiliriz.

4. EVRENSEL MÜZE BİLDİRGESİ'NİN KAYNAK ÜLKELER VE YERLİ HALKLARIN HAKLARI'YLA UYGUNLUĞU

Her bireyin ve halkın kendi kültürünü öğrenme, yaşatma geliştirme ve bunlara yönelik etkinliklere katılma hakkının olduğu, temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası düzenlemelerde belirtilmektedir. Buna paralel olarak da söz konusu düzenlemeler birey ve halklara bu konularda sorumluluklar yükler. Müzecilik alanında da bu bağlamda ülke, halk ve bireylere çeşitli haklarla birlikte sorumluluklar verilmiştir. Yani tezin konusu ile ilgili olarak, “hakkı kulanmak” sorumluluğunu da beraberinde taşıdığından, kaynak ülkeler ve halklar fiziki ve siyasi nedenlerle erişilebilirliği kısıtlanmış, başka ülkelerdeki müzelerin koleksiyonlarına katılmış kendi kültür varlıklarına sahip çıkma sorumluluğunu üstlenmeyi talep etmektedirler. Bu bağlamda yayımlandığı dönemdeki durum tespiti ile Evrensel Müze Bildirgesi'nin ortaya çıkış nedenlerini ve bu nedenleri oluşturan kaynak ülke ve halkların durumlarına ilişkin durum tespitini; üreten kaynağın dışında bulunan eserlerin iade sorunlarına; mübadele koşullarına, bu tartışmalar bağlamında talep eden tarafların milliyetçi görüş esnasındaki savunmalarını elinde bulunduran tarafların evrenselci görüş üzerinden savunmalarına; ortak kültür mirasın değerlendirilmesi, erişilebilirliği konularına bu bölümde bakılacaktır.

4.1 Evrensel Müze Bildirgesinin Yayımlandığı Dönemin Değerlendirilmesi

“Evrensel Müze Bildirgesi” yüzyıllar önce ülkelerinden çıkarılmış sanat eserlerinin ait oldukları topraklara geri dönmesi çağrılarının arttığı bir dönemde yayımlanmıştır. Bildirgenin, eserlerin iadesi taleplerinin arttığı dönemde yayımlanması bildirgeye yönelik yapılan olumsuz eleştirileri de beraberinde getirdi. İade talebinde bulunan, özellikle üçüncü dünya ülkeleri, elinde dünyanın birçok bölgesinden eser bulunduran müzelerin iade isteklerini bertaraf etmek adına böyle bir yola başvurduklarını belirtmektedirler. Bu çerçevede bildirgenin gündeme geldiği dönem politik, ekonomik ve sosyokültürel açıdan sıcak olayların yaşandığı bir dönemdir. Terör ve özgürleştirme gibi gerekçelerle 1990'larda

başlayan ve günümüze dek gelen Ortadoğu'ya yönelik operasyonlar çerçevesinde; 1990-1991 Körfez Savaşı'nın ardından 2001 Afganistan Savaşı ve 2003 Irak Savaşları yapıldı. Her operasyon veya her savaş beraberinde, kültürel açıdan büyük yıkımlar getirdi. Bunlardan biri de müzelere ve bu müzelerde paha biçilmez değerde olan kültür varlıklarına yönelikti. Bu dönemde Irak veya Afganistan'da bulunan müzelerden eserlerin büyük bir kısmı çalındı ve büyük bir kısmı da talan edildi. Yayımlanan haberlere ve bu konu üstünde yapılan çalışmalara göre bu kaos döneminde, eser kaçakçılığı hat safhadaydı. Uzmanların raporlarına göre; Batı'daki müzeler, köylülerin yağmaladığı eserleri siparişle satın almakta ve köylüler höyüklerden çıkardığı tarihi eserleri 10-15 dolar gibi cüzi rakamlara satmaktaydı. Başrolü oynayan uluslararası tarihi eser kaçakçılarının müşterileri arasında Batı ülkelerinin yanı sıra Arap ülkeleri de raporlarda yer aldı. Daha sonraları gelen tepkilere karşın Batılı ülkeler; Mezopotamya'da bulunan tarihi kalıntılara maddi değeri yüzünden değil, geçmiş uygarlıklara sahip çıkmak için ilgi gösterdiklerini belirttiler. Konuya duyarlı uzmanlar ise "Mezopotamya'ya ait her eserin Irak halkı için önemli olduğunu ve Irak'tan gelen her eserin insanlık tarihinin önemli bir kanıtı olduğunu belirtti. Bu yüzden de yapılan talanların hırsızlıkların iyi niyetle bağdaştırılamayacağı açıklandı.⁶⁰ Bu süreçte çalınan eserlerin veya illegal yollarla yurt dışına çıkarılan eserlerin ülkelerine iadesi konusu gündeme geldi.

4.2. Eserlerin İadesi Problemi

"Evrensel Müze Bildirgesi"nin hazırlanma sebeplerinden biri olarak gösterilen ve iadesi istenen başlıca eserler ve eserlerin iadesini isteyen ülkeler şöyle:

1. Yunanistan, Parthenon frizleri diğer bir ismiyle Elgin Mermerleri'ni (İngiltere) British Museum'dan istemektedir.
2. Mısır, Rosetta Taşı'nı (İngiltere) British Museum'dan ve Nefertiti büstünü (Almanya) Berlin Müzesi'nden istemektedir.⁶¹
3. Türkiye, Bergama Sunağı'nı (Almanya) Berlin Müzesi'nden istemektedir.
4. Nijerya, Benin'e ait Benin Bronzları'nı (İngiltere) British Museum ve Victoria&Albert Museum'dan istemektedir.⁶²

⁶⁰ "Tarihsizleştirme: Irak'ta Kültür Yağması", **Atlas Dergisi**, <http://www.kesfetmekicinbak.com/kultur/others/00515/> [03.11.2010].

⁶¹ "Mısır Almanya'dan Nefertitiyi Geri İstedi", **Sol Gazetesi**, <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/misir-almanyadan-nefertitiyi-istedi-haberi-22022> [25.12.2009].

Bildirgeyle bağlantılı olarak yukarıda belirtilen başlıca nesnelere ve bu nesnelere isteyen ülkeler dışında, son zamanlarda eserlerin iadesini isteyen ülkelerin sayısında artış gözlenmektedir. En son bu anlamda Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen konferansa 16 ülke katıldı. Yunanistan'ın yanında düzenlemeye katılan şu ülkeler; Bolivya, Çin, Guatemala, Güney Kore, Hindistan, Honduras, Irak, İspanya, İtalya, Kıbrıs, Libya, Meksika, Nijerya, Sri Lanka ve Suriye eserlerinin iadesini isteyen ülkeler grubunu oluşturmaktadır.⁶³ Yine son dönemde bu ülkelerden iade talebiyle çok ses getiren İran Kiros Silindiri'ni British Museum'dan istemektedir.⁶⁴ Irak, Türkiye ve İran'dan ABD işgali sırasında kaybolan eserlerini istemektedir.⁶⁵

4.3. Müdahale Etme Hakkı

“Evrensel Müze Bildirgesi'nin düzenlenme şekli ve düzenleyenlerin siyasi ve ekonomik açıdan Avrupa ve Kuzey Amerika'nın önde giden müze yöneticilerinden oluşması, gündeme müdahale etme hakkını getirdi. Özellikle üçüncü dünya ülkeleri ve eserlerini geri isteyen kaynak ülkeler, bildirgeyi düzenleyen ülkelerin “bütün insanlık adına” gibi bir söylemle, tarafsız bir üslupla müdahale etme hakkını nereden aldığını sorgulamaktadır. Nitekim bildirmede dile getirilenler ve güvence altına alınmak istenenlerin, dünyanın geriye kalan bütün müzeleri ve insanları adına olduğu anlamı çıkmaktadır. Bildirgeyi düzenleyenler bunu “şimdiye kadar ellerinde bulunan eserlerle hem çeşitli kültürleri değerli kıldıklarını hem de insanlık adına söz konusu eserleri koruduklarını” belirtmekle dile getirmektedirler. Bu noktada ortaya çıkan soru, evrensel müzelerin bu eserleri neye ve kime göre değerli kıldıklarıdır. Ayrıca tüm insanlık adına bu eserleri korumaları ne kadar mümkün olabilir? Bu şekilde bir rol üstlenmeleri veya müdahale etme hakları nereden gelmektedir?” Bildirgeye yönelik temel sorulardan biri de budur. Nitekim, bu durum deklarasyonun en açık eleştirilerinden biri olmuştur. Bildirgeyi düzenleyenlerin gözden kaçırdıkları veya

⁶² “16 Ülke Tarihi Eserlerini Geri İstiyor”, **Sol Gazetesi**, <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/16-ulke-tarihi-eserlerini-geri-istiyor-haberi-26536> [08.04.2010].

⁶³ “16 Ülke Tarihi Eserlerini Geri İstiyor”, **Sol Gazetesi**, <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/16-ulke-tarihi-eserlerini-geri-istiyor-haberi-26536> [08.04.2010].

⁶⁴ “İran British Museum ile İlişkilerini Kesti”, **Sol Gazetesi**, <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/iran-british-museum-ile-iliskilerini-kesti-haberi-24024> [13.02.2010].

⁶⁵ “İrak Tarihi Eserlerini Türkiye'den İstedi” **Hürriyet Gazetesi**, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/10279912.asp> [11.05.2008].

göremedikleri tehlikenin “görünüşte tarafsızmış gibi görünen” söz konusu bildirgenin ve bildirgeyi düzenleyen müzelerin aksine taraf tutan bir çizgideki duruşlarıdır. Söz konusu müzeler amaçladıklarını, dayatmaya varan üslupla, kendi aralarında karar kıldıkları çok taraflı bir mevzuyu tek taraflı bir şekilde bütün müzelere uygulamak istemeleri, bu savı destekler niteliktedir.

Bu durumda kendilerini “evrensel müze” diye tanımlayan müzeler bildirmede eserlerin dünya yararına evrensel müzelerde kalması gerektiğini belirtmeden önce, yine kendilerinin de kabul ettikleri birtakım uluslararası sözleşmeleri veya uygulamaları göz önünde bulundurmaları gerekirdi. Bu durumda, bildirge taraftarı müzelerin birtakım uluslararası antlaşmaları kültürel açıdan ihlal ettiği söylenebilir. “Evrensel Müze Bildirgesi”nin ihlal ettiği düşünülen ve taraftarların düzenlemeden önce dikkate almaları gereken söz konusu uluslararası uygulamalar şöyle:

- 1) Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi UDHR
- 2) Yerli Halkların Hakları Bildirgesi
- 3) 1954 tarihli La Haye Konvansiyonu (Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunması)
- 4) 1970 UNESCO Konvansiyonu (Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Konvansiyon)
- 5) Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında 1972 Tarihli UNESCO Konvansiyonu
- 6) 1995 UNITDROIT Konvansiyonu (Çalınmış yada Yasadışı Olarak İhraç Edilmiş Kültürel Objeler ile İlgili Konvansiyon)

Söz konusu bu düzenlemeler çerçevesinde “Evrensel Müze Bildirgesi”ne bakıldığında “Evrensel Müze Bildirgesi”nin içeriğinde güvence altına alınan hususlardan biri olan “bütün insanlık adına koruma konusu, öncelikle “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” ve “Yerli Halklar Hakları”nı kültürel açıdan ihlal etmektedir. Şöyle ki “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi kısmının 1.bölümü M.1’de; tüm halkların kendi yazgılarını belirme hakları olduğunu; bu haktan ötürü, siyasal statülerini özgürce saptayarak ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini özgürce gözetebileceklerini belirtmektedir. “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nde yer alan Madde 27, Madde 28, Madde 29 da yine kültür hakları konusuna değinmektedir. Bu durumda da kültür varlıkları

çıkarıldıkları bölgede veya ülkede, bölge halkı veya ülke halkının hizmetinde olması gerekmektedir. Evrensel Müze Bildirgesi'nde "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"ne paralel, insan haklarına yönelik kabul edilen uluslararası bir antlaşma olan "Yerli Halkların Hakları Sözleşmesi"ne uygun olmayan bir durum söz konusudur. Söz konusu bildirme, "Yerli Halkların Hakları Sözleşmesi"nde yer alan Madde 3, Madde 8, Madde 11, Madde 12 ve Madde 31 ile uyum içinde olmadığı gözlenmektedir.⁶⁶ "Yerli Halkların Hakları" açısından, bu konuda en çok tartışılan, kişilik veya kutsaliyet atfedilen nesnelere durumudur. Nitekim bazı kabilelerce nesnelere de tıpkı canlılar gibi bir ruha sahip olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden de insan kalıntılarını sınıflama ve bu nesnelere için bir tanım yaratma yerli halklarda söz konusu değildir. Bu anlamda aynen "Evrensel Müze Deklarasyonu"nda olduğu gibi insan kalıntılarını sınıflama ve bu nesnelere için bir tanım yaratma Batı düşüncesine özgü bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, genellikle yerli toplumlar tarafından kutsallık atfedilen nesnelere, yerli halkların sürekli ulaşamayacağı müzelerde sergilenmesi, bu halkların kültürel hakları açısından bir ihlal olarak değerlendirilebilir.⁶⁷ Ayrıca, UNESCO'nun bölgesel konferanslarından olan "Helsinki Konferansı"nda alınan kararlardan biri de "kırsal kesim insanların kültüre ulaşmalarına özen gösterilmelidir" kararıdır (Karar 2).⁶⁸

Müzelere yönelik geçerliliğini sürdüren ve büyük bir üye kitlesine sahip uluslararası kuruluşlardan olan ICOM da kültür mirasının veya kültür varlığının doğal ortamında yaşamasından ve korunmasından yanadır. Aynı şekilde UNESCO kültür varlıklarını kaçak kazı ve yağma tehlikesine karşı koruma konusunu, uluslararası konvansiyonlarda ele almıştır. Devletlerin karşılıklı işbirliğini öngören UNESCO Konvansiyonunun 1956 tarihli "Arkeolojik Kazılara Uygulanacak Uluslararası Prensipler hakkındaki UNESCO Tavsiye Kararı" madde 29'da kaçak kazıların önlenmesi konusunda devletlere bazı yükümlülükler getirmiştir. Tavsiye kararının 31. maddesine göre müzeler kanun dışı elde edilen eserleri kaynak ülkelere iade etmelidir. 1995 UNITDROIT Konvansiyonu da madde 3 (2) ile kaçak kazı sonucu elde

⁶⁶ "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi", http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=156:insan-haklari-evrensel-beyannames&catid=37: [13.07.2010].

⁶⁷ Joe Watkins, "Yours, Mine or Ours?: Conflicts Between Archaeologists and Ethnic Groups", **Museums and Their Communities**, ed. Sheila Watson (London: Leicester University, 2007), 254-266.

⁶⁸ Hıfzı Topuz, **Dünyada ve Türkiye'de Kültür Politikaları** (İstanbul:Adam Yayınları, 1998).

edilen arkeolojik objeleri çalıntı eser statüsünde tutarak II. bölüm hükümlerine göre iadesini hedeflemiştir. Kültür varlıklarının bulunduğu yerde bırakılarak korunması gerektiği bilinci, UNESCO'un denetiminde hazırlanan 1954 La Haye Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla uluslararası hukuktaki yerini almıştır. Bu sözleşmede ilk kez ganimet hakkı ve bu eserlerin silahlı bir çatışmada kasıtlı olarak tahrip edilmesi ya da zarar görmesi yasalara aykırı sayılmıştır. Yine, bünyesinde geniş bir katılıma sahip olan 1970 tarihli Sözleşme, hem ulusal hem de uluslararası anlamda üye devletlere yükümlülükler getirmesi nedeniyle, bu alandaki en önemli sözleşme hüviyetini kazanmış ve hırsızlık, yağma, yasadışı nakil ile mülkiyet değişiminin önlenmesi gibi pek çok hususu kapsamı alanına almıştır. “Kültür Varlıklarının Kanunsuz İhlal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için” alınacak tedbirlerle ilgili sözleşme 14 Kasım 1970’de, bu komitenin tüzüğü ise, 1978’de yapılan UNESCO Genel Konferansında kabul edilmiştir.

Söz konusu bu sözleşmeler çerçevesinde “Evrensel Müze Bildirgesi”ni düzenleyen müzelerin ellerinde yasadışı yollarla alınmış eserler var mı, bu durum sorgulanmalıdır. Eğer böyle bir durum yoksa, bildirge taraftarı müzelerin kendilerine yönelik yapılan güçlü ithamlara karşı gerekli açıklamaları çok taraflı katılımların bulunduğu düzenlemelerde dile getirmelidirler. Buna, eserlerin biyografisinin objektif bir şekilde yayımlanması da eklenmelidir. UNESCO dahil uluslararası hiçbir kuruluş, söz konusu devlet tarafından izin verilmedikçe, kültür varlıklarının korunmasını temin amacıyla başka bir devletin kültür açısından iç işlerine karışamaz. 1967 yılındaki Çin kültür devriminde, kültürel açıdan pek çok eser yok edilmiştir. Fakat uluslararası topluluğun, bu kültür varlıklarını koruma hakkı olup olmadığı meselesi ortaya bile konmamıştır. Aynı şey ABD’nin Irak’a düzenlediği operasyon döneminde de yaşandı. Önceden Irak müzelerinin uyarılarına ve taleplerine rağmen, ICOM gibi uluslararası kuruluşlar, herhangi bir müdahalede bulunmadı.

4.4. Kültür Varlıklarının Milli Kültür Mirasına veya Bir Millete Ait Olduğu Görüşü (Milliyetçi Görüş)

Milliyetçi görüş, kültür varlıklarının milletlerin kendi kültür mirasına ait olduğunu savunan görüştür. Milliyetçi görüş; kültür varlıklarına milli bir karakter vererek eserin çalınmasını, yasal ya da yasadışı yollarla yurtdışına çıkışını engelleme taraftarıdır.⁶⁹ Bu görüş, kültür varlıklarının fiziksel olarak kendi ülkelerinde olması gerektiğini belirtir.⁷⁰ Bu görüşü savunanlar, kültür varlıklarının kendi ülkelerinde kalması adına birtakım önlemlerin alınması gerektiğini dile getirmektedir. Milliyetçi görüş öncelikle, kültür varlığı ihracatının denetim altına alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, çalınmış, yasadışı veya yasal yollardan ülke dışına çıkarılmış olan kültür varlıklarının yurda iadesini şart koşmaktadır. Parçalanmış ve bağlamından koparılmış kültür varlıklarının ancak bütünlüğüyle gerçek değerini bulduğunu savunan milliyetçi görüş; kaynak ülkeye iadesini isterken bütünlük ilkesine önem vermektedir. Milliyetçi görüşe göre, kültür varlıklarının tarihi, coğrafi, toplumsal ve iktisadi anlamda bütünlüğünün korunması gerekmektedir.

Uluslararası düzenlemelerde milliyetçi görüşün, 1970 UNESCO Konvansiyonu'nda da kabul edildiğini görmekteyiz. Konvansiyonda her devletin kültür varlıklarına yönelik tehlikeleri önlemede, kendi kültür varlıklarında olduğu gibi bütün ulusların kültür varlıklarına karşı benzer sorumlulukları bulunduğu belirtilmektedir.

Ayrıca bu noktada 1970 UNESCO Konvansiyonunda M.2'de, taraflar kültür varlıklarının kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferlerinin, ülkelerin bu varlıklardan yoksullaşmalarının başlıca nedenlerden biri olduğunu ve uluslararası işbirliğinin, bu davranışlardan doğacak tehlikelere karşı korumanın en etkili yollardan biri olduğunu, M.3'te kaynak ülke kanunlarına aykırı olacak ihraç edilmiş kültür varlığı ticaretinin konusu olduğunu ve M.7a, 13'te bu tür nesnelere ithalini engellemeyi ve kaynak ülkeye iadesini sağlamayı kabul ederler. 1970 Konvansiyonu her devletin kendi kültür mirasını tanımlayacağını kabul etmiştir. Bunun

⁶⁹ Sibel Özel, **Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması**. (İstanbul: Alkım yayınları, 1998), 18.

⁷⁰ “Kültür Varlıklarının İnsanlığın Ortak Mirası Olduğu Görüşü (Evrenselci ile Kültür Varlıklarının Bir Millete Ait Olduğu Görüşünün (Milliyetçi) Dünya Üzerindeki Gelir Dağılımı Açısından Yansımaları” Sanat ve İnsan, http://www.sanatveinsan.com/index.php?option=com_content&view=article&id=9:kultur-varliklarinin-insanligin-ortak-mirasi-oldugu-gorusu-evrenselci-ile-kultur-varliklarinin-bir-millete-ait-oldugu-gorusunun-milliyetci-dunya-uzerindeki-gelir-dagilimi-acisindan-yansimalari&catid=4:2-sayimiz&Itemid=5

sonucunda kültür varlığı yönünden zengin ülkelerin ihracat yasakları diğer devletler tarafından kabul görmüştür.

Ayrıca 1973 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kültür varlıklarının kaynak ülkeye iadesiyle ilgili bir dizi karar kabul etmiştir. 1978 yılında UNESCO kültür varlıklarının kaynak ülkeye gönderilmesi ya da kanunsuz alınması halinde iade edilmesini desteklemek için bir dizi karar almış ve bir komite teşkil etmiştir. 1983 yılında da Avrupa Konseyi Parlamentolar Kurulu sanat eserinin iadesiyle ilgili bir karar almıştır. 15 Mart 1993 tarihli bir üye devlet topraklarından kanunsuz olarak ihraç edilmiş kültür varlıklarının iadesi hakkındaki konsey yönergesinde milliyetçi görüşü benimseyerek Avrupa Topluluğu bünyesinde bile devletlerin kendi kültür miraslarının kendi ülkelerinde muhafaza etmelerine imkân tanımıştır.⁷¹ Çalınan ya da yasadışı olarak ihraç edilen kültür varlıklarının iadesiyle ilgili 1995 tarihli, UNITDROIT Konvansiyonu da belirli koşullarda yasadışı olarak ihraç edilen kültür varlıklarının iadesini kabul etmiştir.

4.5. Kültür Varlıklarının İnsanlığın Ortak Mirası Olduğu Görüşü

(Evrensellik Görüşü)

Evrenselci görüşe göre; kültür varlıkları insanlığın ortak mirası olup milli yargılardan ve mülkiyet hakkından bağımsız nesnelere dir. Bu görüş genel olarak “evrensellik” veya “enternasyonalizm” sözcükleri kullanılarak belirtilir. Bu şekilde “milliyetçi görüşün aksi bütün görüşler kapsam dahiline alınmaktadır.⁷²

Evrenselci görüşe göre bazı nesnelere evrensel nitelikte olan kültür varlıklarıdır ve insanlığın ortak gelişimini göstermektedir. Bu nedenle de bu tür kültür varlıkları tümüyle bir devlete ya da ulusa ait olduğu iddiası kabul edilemez. Evrensellik görüşü, koruma ve görülebilirlik prensibine büyük önem verdiğini belirtmektedir. Buldukları kaynak ülkede tehdit altında bulunan kültür varlıkları başka bir ülkeye götürülürse, daha iyi korunabilir ve daha fazla kişi onları görüp, inceleme ve yararlanma imkanına kavuşur. Evrensellik görüşüne göre kültür varlıklarının korunması onları görmek, bilmek ve üzerinde çalışmak amacıyla yapılmaktadır.

⁷¹ Özel, age, 126.

⁷² Özel, age, 29.

Evrensellik görüşü çerçevesinde, ortak kültür mirası kavramı da kullanılmaktadır. Ortak miras kavramı, bölgesel olarak ortak miras, evrensel ortak miras gibi alt ayırımlarla da incelenebilir.⁷³

Ortak kültür mirası kavramı ilk defa 1954 tarihli “Avrupa Kültürü Konvansiyonu”nda kullanılmıştır. Bütün Avrupa Konseyi üyeleri bu Konvansiyona taraf olmuşlardır. Konvansiyon’un amacı Avrupa’da kültürel işbirliğini geliştirmektir. M.2’de kültür mirasına dahil olan nesnelerin dolaşımı düzenlenmiştir. M.4’de göre, akit taraflar mümkün olduğunca kültürel değere sahip nesnelerin dolaşımını ve karşılıklı değişimini kolaylaştırmalıdır. M.5’e göre ise, her akit taraf kendi kontrolü altında bulunan ve Avrupa kültürü değerine sahip olan nesnelere Avrupa’nın ortak kültür mirasının bir parçası olarak kabul edecek, bunları korumak için gerekli önlemleri alacak ve bunların uygun şekilde görülmelerini sağlayacaktır. Bu konvansiyonda "Avrupa'nın Ortak Kültür Mirası" terimi kullanılarak devlet sınırlarının ötesine geçilmesi, kavramın yaygınlaşması açısından önemli bir aşamadır.⁷⁴

Konvansiyonlar açıkça bir milletin sanatsal zenginliğinin sadece o millet için değil, ayrıca bütün dünya için önemli olduğunu ve bu amaçla da her devletin bütün dünya için bu hazineleri korumaları gerektiğini vurgulamıştır. Konvansiyon devletin egemen bir güç olmasına rağmen, kültür varlıkları söz konusu olduğunda uluslararası topluma karşı asgari eşitliği sağlamakla yükümlü olduğu çağrısını yapmaktadır.⁷⁵

4.6. Kültür Varlıkları Konusunda Ortak Kültür Mirası (Evrensellik Düşüncesi) ile Milli Kültür Mirası (Milliyetçilik) Düşüncesinin Çatışması

Temelde, kültür varlıkları konusunda evrensellik düşüncesini savunan ülkeler ekonomik bakımdan zengin ve kültür varlığı ithal eden ülkeler konumundadır. Kültür varlıklarında milliyetçilik görüşünü savunan ülkeler ise, ekonomisi iyi olmayan veya kalkınmakta olan aynı zamandan kültür varlıkları açısından zengin ve kültür varlıklarını ihraç eden ülkeler konumundadır. Bu tabloda kültür mirası yönünden zengin ülkeler, kültür varlıklarını

⁷³ Özel, age, 155.

⁷⁴ Özel, age, 155.

⁷⁵ Özel, age, 20.

kaybetmekte; diğ er yandan ekonomik açıdan zengin ÷lkeler k÷ltür varlığı alımı için büyük meblada paralar harcamaktadır. Böylesi bir arz - talep ilişkisi içinde, k÷ltür varlıklarının hangi görüş çerçevesinde değerlendirileceğı büyük bir tartışma yaratmaktadır. Bu konuda k÷ltür varlıklarının evrensel k÷ltür mirasına ait olduğu görüşü ile milli k÷ltürün bir parçası olduğu görüşü birbiriyle çatışmaktadır.

K÷ltür varlıkları konusunda evrenselci görüş ile milliyetçi görüşün çatıştığı belli başlı konular; koruma eksikliği, k÷ltür varlıklarının gör÷lebilirliği, eserlerin serbest dolaşımı, k÷ltür varlıklarının yasa dışı yollarla el değıştirmesi, eserin bütünlüğü, k÷ltür varlıklarının adil dağılımı, k÷ltür varlıklarının nerede sergilenmesi gerektiğı, k÷ltür varlıklarının yeniden dağılımı, k÷ltür varlıklarının aidiyet problemi/coğrafi veya kültürel yakınlık problemi gibi konulardan oluşmaktadır.

Evrensellik görüşü yanlıları, k÷ltür mirasının korunmasını, bütünlüğünü ve gör÷lebilirliğini ön planda tuttıklarını iddia etmektedir. James Cuno bunu, 2002'de ABD nüfusunun yüzde 26.5 veya 54.3 milyonun müze ziyaretçilerinin müzeleri gezdiğini belirterek gör÷lebilirlik düşüncesini desteklemektedir.⁷⁶ Yani bu açıklamasıyla Cuno bu müzelerde eserlerin gör÷lebilirliğinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Evrenselci görüş, bütün insanların k÷ltür varlıklarını görme, inceleme ve değerlendirme hakkı olduğunu varsayarak; devletler arasındaki k÷ltür varlığı dolaşımının geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca iade isteğinde bulunan kaynak ÷lkelerin çoğunun k÷ltür merkezlerinden uzak olması nedeniyle, onlara ait k÷ltür varlıkları sanayileşmiş ÷lkelerin büyük müzelerinde daha büyük kitlelerce ve daha iyi değerlendirecekleri görüşü evrensel görüş sahiplerince ileri sür÷len bir diğ er iddiadır.

Öte yandan başından beri belirttiğimiz gibi iade isteğinde bulunan ÷lkelerdeki pek çok müzenin altyapı ve koruma olanaklarının eksikliği, eserleri ellerinde bulunan ÷lkelerin kendi müzelerinde daha iyi korunduklarını savunmaya itmektedir. Evrenselci görüş, kaynak ÷lkede yeterli koruma ve muhafaza tedbirlerinin alınmadığı durumlarda, k÷ltür varlıklarının daha iyi

⁷⁶ James B Cuno, **Who Owns Antiquity?: Museums And The Battle Over Our Ancient Heritage**, (USA: Princeton University Press, 2008), 320.

⁷⁷ Age, 322.

korunabilecekleri ülkelere getirilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁷⁸ James Cuno, özellikle buldukları yerde tehlike içinde olan kültür varlıklarının başka bir ülkeye götürülüp çok iyi şartlarda muhafaza edilmesini ve pek çok kişinin onları görmesi ve üzerinde çalışmasının temin edilmesi görüşünü savunmaktadır. Dolayısıyla Peru’da gerekli ihtimamı görmeyen kültür varlıkları İsviçre, Almanya, ABD ya da diğer zengin bir ülke müzelerinde veya özel koleksiyoncuların elinde hakkettikleri muameleye kavuşacağını belirtmektedir.

Milliyetçi görüş, evrensellik görüşünün üzerinde durduğu, kaynak ülkede gerekli koruma imkanının olmadığı tezine karşı çıkmıştır. Milliyetçi görüş, evrenselci görüşün geri kalmış ülkelerdeki koruma eksikliği problemini ve bu ülkelerin eserleri koruyacak maddi durumlarının olmadığını kabul etmektedir. Ancak, gelişmiş ülkeler kendi kültür varlıklarını korumak için yapacakları masrafı gelişmemiş kaynak ülkeye destek olarak verdikleri takdirde, bu eserlerin korunmasının kaynak ülkede de sağlanabileceğini belirtmektedirler. Kültür varlığının bulunduğu yerde iyi korunmaması halinde bunun neden aynı ülke içinde daha iyi korunabileceği başka bir yere değil de, bir başka ülkeye götürülmek istenmesi tam olarak gerekçelendirilememektedir. Ayrıca kültür varlıkları müzelerde daha iyi korunacak ise kaynak ülkelerdeki müzeciliğin gelişimine yardımcı olunmalıdır. Diğer yandan ülkesinde her türlü koruma imkanını sağlamış olan bir ülkenin, kültür varlığı ithal eden ülkeden söz konusu nesnenin kendisine iadesini talep ettiğinde, Batılı müzelerin bu isteğe uyacağı çok şüphelidir.

Milliyetçi görüş kültür varlıklarının bütün insanlığın ortak malı olduğu fikrine katılıyor. Buna göre, evrenselci görüşün belirttiği “kültür varlığının ait olduğu ve sergilendiği yer önemli değilse eğer; tüm insanlığa ait kültür kaynaklarının kaynak ülkede sergilenmesinin hiçbir sakıncasının da olmaması gerekir. Bunun sonucunda da eser kendi ülkesinde (kaynak ülke) sergilenmelidir.

İki görüş arasındaki bir diğer önemli mevzu, kültür varlıklarının yasadışı dolaşımına yöneliktir. Evrenselci görüş, kültür varlıklarının uluslararası ticaretini, karşılıklı değişimini ve

⁷⁸ “Kültür Varlıklarının İnsanlığın Ortak Mirası Olduğu Görüşü (Evrenselci ile Kültür Varlıklarının Bir Millete Ait Olduğu Görüşünün (Milliyetçi) Dünya Üzerindeki Gelir Dağılımı Açısından Yansımaları” [10.09.2010]. Sanat ve İnsan,

http://www.sanatveinsan.com/index.php?option=com_content&view=article&id=9:kultur-varliklarinin-insanligin-ortak-mirasi-oldugu-gorusu-evrenselci-ile-kultur-varliklarinin-bir-millete-ait-oldugu-gorusunun-milliyetci-dunya-uzerindeki-gelir-dagilimi-acisindan-yansimalari&catid=4:2-sayimiz&Itemid=5

sergilenmesini savunmaktadır. Gerekçe olarak da, eski kùltürlere ait eserlerin geniş bir kitleye hitap edebilme olanağının yaratılması, bu alanda mevcut karaborsa sanat eseri ticaretinin azaltılması, kùltür varlığı yönünden zengin ÷lkelerle fakir ÷lkeler arasındaki dengesizliğin düzeltilmesi ve kùltür varlıklarının yeniden dağılımının sağlanması olarak gösterilmektedir. Ortak kùltür mirası görüşü kùltür varlıklarının uluslararası ticaretini, karşılıklı değişimini ve sergilenmesini savunmaktadır. Böylece eski kùltürlere ait eserler geniş bir kitleye hitap edebilecek ve en önemlisi de bu alanda mevcut karaborsa sanat eseri ticareti azalacaktır.⁷⁹

Dolayısıyla evrensellik görüşü, kùltür varlığı yönünden zengin ÷lkelerle fakir ÷lkeler arasındaki dengesizliği düzeltmeyi, kùltür varlıklarının yeniden dağılımını amaçladığını belirtmektedir. Böylelikle kùltürel yaklaşım temelinde ulusal üstünlük ve ırkçılık önlenmeye çalışılacaktır.⁸⁰

Milliyetçi görüş, evrensellik görüşünün savunduğu serbest dolaşım tezini kabul etmemektedir. Çünkü serbest dolaşım, kùltür varlığının yasadışı yollarla el değiştirmesine zemin hazırladığı gibi kùltür varlıklarının yasadışı yoldan el değiştirmelerine görünüşte meşruluk kazandırmaktadır. Milliyetçi görüş, serbest dolaşımı ancak yasal yollardan gerçekleştirilirse kabul edeceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, bu akışın iki yönlü olması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Şimdiye kadar hep fakir ÷lkelerden zengin ÷lkelere kùltür varlığı akışı olduğundan; tek taraflı çıkarın önlenmesi veya fırsat eşitliğinin sağlanması adına milliyetçi görüş, zengin ve fakir ÷lkeler arasındaki akışın kùltür varlıklarının değişimi veya ödünç verilmesi şeklinde gerçekleşmesinden yana olduğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle bu konunun ekonomik boyutunda kùltür varlığı yönünden zengin ÷lkelerle fakir ÷lkeler arasındaki adaletsizliğin, kùltür varlıklarının yeniden dağılımı ile bertaraf edilip edilmeyeceği meselesi birçok açıdan ve konuyla ilgili bütün tarafların katılımıyla değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur.

Bir diğer önemli konu, eserin bütünlüğünün korunmasına veya bilginin bütünlüğüne yönelik iki düşüncenin yaklaşımıdır. Eserin bütünlüğü konusunda evrenselci görüşün ortaya koyduğu

⁷⁹ Cuno, **Who Owns Antiquity**, 28.

⁸⁰ **Whose Culture? : The Promise of Museums and The Debate Over Antiquities**. ed. James Cuno. (USA: Princeton University Press,2009), 20.

yaklaşımına milliyetçi görüş destek vermektedir. Fakat çözüm önerisi evrenselci görüşün tam tersidir. Orijinali kaynak ülkede olup da parçası hangi yollarla olursa olsun başka ülkeye götürülmüş olan eserin, dışarıdaki parçası getirilerek bütünlüğü sağlanmalıdır, diyerek eserin iadesini istemektedir. Milliyetçi görüş bilginin bütünlüğünün bu yolla sağlanacağını, daha doğru bilgilerin elde edilmesinin kolaylaşacağını belirtmektedir. Ayrıca bu noktada düşünülmesi gereken bir diğer nokta eserin sadece maddi değil, özellikle yerli halklar açısından, manevi değerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğidir.

Kültür varlığının milli kültür mirasına ait olduğu görüşü, kültür varlıklarıyla söz konusu ülke arasında ne tür bir yakınlığın olması gerektiği sorusuna yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir nesne hangi milli kültüre ait olacaktır? Özellikle iade taleplerinin söz konusu olduğu durumlarda kaynak ülkenin hangisi olduğu bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan geçmiş medeniyetlerin günümüz siyasi coğrafyasında bir çok ülkeye yayılmış bulunması da bu kötü uygulamaya maruz kalan kültür varlıklarının hangi ülkeden çıktığının bilinmesini de zorlaştırmaktadır. Milliyetçi görüşe göre; bir kültür varlığı bulunduğu yerde kaldıkça onun ve onunla ilgili diğer konular hakkında bilgi sahibi olmak daha kolaydır. Kültür varlıkları ait oldukları ortamdaki uzaklaştırıldıkça, konuyla ilgili tarihi bilgiler de yok olmaktadır. Modern arkeologlara göre bir arkeolojik objenin ait olduğu ortamdaki uzaklaştırılması onun tahrip edilmesi ile eş değerdedir. Ayrıca evrensellik görüşü doğrultusunda başka bir ülkeye götürülen kültür varlıklarının orada herkesin göreceği ve yararlanacağı şekilde sergileneceğinin kesinliği yok. Bu noktada kamuya açıklanmamış yada kataloglanmamış bir kültür varlığı, büyük bir müzenin deposuna yada özel koleksiyoncunun elinde yıllarca var olabilir. Ayrıca günümüzde Batılı ülke vatandaşları için kültür varlığı yönünden zengin ülkeleri ziyaret imkanı, o ülke vatandaşlarının Batı'daki müzeleri gezme şansından daha fazladır. Yani görülebilirlik konusu adaletli bir şekilde uygulanmamaktadır. Bunun sonucunda da kaynak ülkeler ve yerli halklar başta kendi kültür mirasları olmak üzere, diğer kültür varlıklarını görmekten yoksun kalmaktadırlar. Ayrıca bazı toplumlarca ruhani bir anlam taşıyan ve ibadetleri için kutsal olan eşyaların özel durumlarından dolayı geniş kitlelere gösterilmesi de uygun bir durum olmayabilir.⁸¹

⁸¹ Özel, age, 44.

Milliyetçi görüş, kültür varlığı ithal eden devletlerin, kaynak ülkeleri milli kültür varlıklarından mahrum ettiğini, önemli arkeolojik alanların ve kültür varlıklarının bu nedenle tahrip edildiğini savunmaktadır. Bu durumda “Evrensel Müze” olduklarını iddia eden müzelerin koleksiyonlarındaki farklı kültürlere ait nesnelere bir avantaj olarak değerlendirilemez, aksine bu durum kültürel mirasın “yerinde bulunma (in situ)” değerini yok etmektedir. Bu da Evrensel Müzelerin “evrensellik” adı altında nesnelere orijinal bağlamından koparılmasına, söz konusu kültürlerin erozyona uğramasına sebep olmaktadır.

Bir kültür varlığı bulunduğu yerde kaldıkça, onun hakkında bilgi sahibi olmak çok daha kolaydır. Aynı zamanda ait oldukları ortamdan uzaklaştırıldıklarında mekân-kültür-tarih bağlamında değer kaybetmektedirler. Modern arkeologlara göre bir arkeolojik objenin ait olduğu ortamdan uzaklaştırılması onun tahrip edilmesiyle eşdeğer olarak değerlendirilmiştir.⁸²

Milliyetçi görüş ayrıca evrenselci görüşün kültür varlığının gelişmiş ülkelerde daha iyi korunacağı görüşünü de kabul etmemektedir. Dünyanın farklı yerlerinde özellikle sömürge dönemi ve daha sonrasında yasadışı yollarla Avrupa’ya taşınan eşsiz eserler İkinci Dünya Savaşında yok olmuştur. Eğer ait olduğu ortamda kalmış olsaydı bugün varlıklarını sürdürebilirlerdi. Götürülen eserin gelişmiş ülkelerde daha iyi korunacağını hiç kimse garanti edemez. Nitekim dünyadaki en büyük iki savaş gelişmiş Batılı ülkelerde yaşanmıştır ve bunun sonucunda da birçok kültür varlığı yok edilmiştir.

Her iki görüşün iddiaları değerlendirildiğinde, esasında milliyetçi görüşün günümüz kurulu düzeni içerisinde dile getirdiklerinin makul birçok gerekçesi varken; evrenselci görüşün dayanakları zayıf kalmaktadır. Evrenselci görüşün Milliyetçi görüşü eleştirmek adına dile getirdikleri uluslararası alanda iç hukuklar çatışması ekseninde değerlendirilecek konular arasında yer almaktadır. Bilgi bütünlüğü açısından milliyetçi görüşün savunuları daha gerçekçi ve “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ve ICOM’a uygunluğu söz konusudur. Yani iç hukukun dayatması, milliyetçilik değildir. Bunu kaynaklar milliyetçilik olarak lanse etmektedir. Bütün bunların yanında, bu tartışmadaki en önemli mevzu kültür varlığının insani değeri açısından, bilginin bütünlenmesi ve kanıtlanması, doğru olanın bilinmesi adına

⁸² Cuno, **Whose Culture**, 3-4.

eserlerin çıkarıldıkları bölgede sergileniyor olması gerektiğidir. Öteki türlü müzelerin amaçlarından biri olan, doğru bilginin gelecek nesillere aktarımı söz konusu olamayacaktır.

4.7. Tüm İnsanlığın Hizmetinde Olan Evrensel Müze Düşüncesi

“Evrensel Müze Bildirgesi”nde dile geldiği gibi bugün tüm insanlığın hizmetinde olan evrensel bir müzenin ne kadar mümkün olacağı tartışılırken, elde edilen veriler çerçevesinde bir evrensel müzenin var olması ütopyaadan öteye geçemez. Çünkü bildirgeyi imzalayanların tanımları çerçevesinde evrensel müzeleri evrensel yapan özellikler, yani müzelerin çok farklı kültür kökenlerinden nesnelere bakımını, koruyuculuğunu üstlenmesi büyük sorumluluk ve cesaret isteyen bir durumdur. Hatta bu tarz müzelerin yaptığı şey bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu tarz müzeler çok büyük problemleri de beraberinde getirir. “Evrensel Müze Bildirgesi” çok farklı kültürlerden eser bulundurmaya evrenselleştirirken; hedef kitleleriyle, kaynak ülkeleriyle ve bilimin evrensel idealleriyle nasıl bir sorumlulukla uyumlu olabileceklerini hesaba katmalıdır. Bu durum büyük bir sorun teşkil etmektedir. Söz konusu müzeler, ellerinde bulundurdukları diğer ülkelere ait kültür mirasını, kendi teknolojik olanakları ve saygın bilim adamları sayesinde tüm insanlığın hizmetine sunduklarını belirtirken; bunu ne oranda, nasıl bir yöntemle ve ne derecede başarabildiklerini açıklayamamaktadırlar. Aynı zamanda, uluslararası konvansiyonlar ve düzenlemelerle birlikte, bilginin bütünlüğü, kutsal olana saygının getirdiği etik düzlemde eserlerin kaynak ülkelere iadesi konusu “Evrensel Müze Bildirgesi”ne imza atan müzeleri zor durumda bırakmaktadır.

Evrensel Müze Bildirgesi çerçevesinde bildirgeyi düzenleyen müze yöneticilerinin söylemine göre evrensel müzeler, arkeolojik, sanatsal ve etnik nesnelere halkın ulaşmasını sağlayarak eski uygarlıkları anlayabilme imkanı sağlamaktadır. Oysaki eserlerin alındığı kaynak ülkeler ekonomik bakımdan fakir ülkeler oldukları için, bildirge taraftarı müzelerin dediği gibi büyük metropollerdeki müzelerde bulunan eserlere kaynak ülke halklarının veya yerli halkların ulaşması pek de mümkün olamamaktadır. Bu nokta da söz konusu kaynak ülke halkları “Evrensel İnsan Hakları” açısından veya yerli halklar “Yerli Halkların Hakları” açısından kültürel haklarından mahrum bırakılmaktadır. Görülebilirlik açısından gelişmiş ülkelerde gelir seviyeleri yüksek olduğu için, kişiler, başka ülkelerdeki eserleri gidip görebilecek güce sahip iken; gelir seviyesi düşük geri kalmış ülkelerdeki insanlar başka ülkelere gidip o kültür

varlıklarını görme imkânına sahip değillerdir. Bir eserin gelişmiş ülkelerde daha çok kişi tarafından görüleceği gerçekçi bir açıklama değildir. Çünkü özel mülkiyeti serbest bırakan kanunlardan dolayı çoğu Batılı ülkeler veya gelişmiş ülkeler, zenginlerin özel koleksiyonlarını sergileme zorunluluğu olmadığı için özel mülkiyeti görmeye izin vermemektedir. Yani, kendi özel koleksiyonuna aldığı bir eseri, zengin eser sahibi, yıllarca saklı tutmakta ve insanların onu görmelerini engellemektedir. Yine bir müze olarak New York Metropolitan Müzesi Türkiye’den kaçırılan Karun hazinesini 19 yıl deposunda sakladıktan sonra, 260 parça eserden ancak 55 tanesini “Doğu Yunan” eserleri başlığı altında sergilemiştir. Böylece bütün insanlık yıllarca bu eserleri görmekten mahrum kalmıştır.⁸³ Bu durumda eserlerin kaynak ülkede kalması çok daha mantıklı bir çözüm olarak görünmektedir. Fakat öte taraftan aynı hazinenin Türkiye’ye getirilebilen bölümünden bazı parçalarının sahtesiyle değiştirilerek müze müdürü tarafından satıldığına dair bir soruşturma başlatılması, eserlerin kaynak ülkede olmasının her zaman için güvende olacağı anlamını taşımadığı ve belli bir yerde kesin korunamayacağını da düşündürmektedir⁸⁴. Bu durumda her iki tarafın tartışmaları yine kısır bir döngü içine girmektedir.

Özetlenecek olursa: fiziki, ekonomik, sosyal ve etik bağlamda “Evrensel Müze Bildirgesi”nde dile getirilen şekilde tek taraflı bir karar mekanizmasıyla, dayatmaya varan bir üslupla evrensel bir müzenin varlığı beraberinde iki taraflı bir çıkmazı getirdiği gibi; eserlerin güvenliği ve sürdürülebilirliği açısından doğru yerin neresi olacağı konusu da çözümü olmayan bir tartışmadan ibarettir.

⁸³ Özel, age, 40.

⁸⁴ “Karun Hazineleri Davasında Müze Müdürü Serbest”
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=980208>

SONUÇ

Şimdiye kadarki bölümlerde dile getirilenlerin göz önünde bulundurulmasıyla birlikte özellikle belirtilmesi gereken şey, bu tezin bir öneri veya bir çözüm önerisi getirmeyi amaçlamadığıdır. Tezin amacı “Evrensel Müze Bildirgesi” “kültürel hakları koruyor mu?” sorusuna cevap aramaktır. Bu soru, öncelikle müzeciliğin içinde yer aldığı düzen ve bu düzende yer aldığı kabul edilen iki farklı görüş (evrenselci ve milliyetçi) çerçevesinde değerlendirildi. Bu aşamada elde edilen verilere dayanarak “Evrensel Müze Bildirgesi”nin, bu bildirgeden önce imzalanan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1954 La Haye Konvansiyonu, 1970 ve 1972 UNESCO Konvansiyonları ve 1995 UNITDROIT Konvansiyonları ile “Evrensel Müze Bildirgesi”nden önce çalışmaları başlayan fakat bu bildirgeden sonra kabul edilen “Yerli Halkların Hakları”yla⁸⁵ kültürel haklar açısından çeşitli maddelerle çatışma halinde olduğu saptandı. Bu aşamada, müzelerin, içinde yaşadığı toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarından ayrı düşünülemeyeceği için müzelerle ilgili konuların her dönemde, dönemin koşullarının yarattığı düzenlemeler, kanunlar ve hukuki yaptırımlar çerçevesinde ele alınması gerekliliği dile getirildi. Bu nedenle de Aralık 2002’de düzenlenen ve müzecilik alanında temelde ve görünürde iki taraflı bir kutuplaşmaya yol açan “Evrensel Müze Bildirgesi” ve bildirge taraftarı müzeler de yukarıda belirtilen çerçevede değerlendirildi.

Bu anlamda, bildirge taraftarı müzeler kuruldukları dönemden bugüne değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Bildirge taraftarı müzeler, bugünün dünya düzeninde sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan önde giden ülkelerde yer almaktadır. Bu ülkeler aynı şekilde 2.Dünya Savaşı’na kadar olan dönem itibarıyla de çok büyük sömürge imparatorlukları kurmuş ülkelerdir. Bu anlamda ülkelerin 20. yüzyılın başlarındaki coğrafi sınırlarının nereleri kapsadığına ve dönem politikalarına bakılarak durumun netleşmesi sağlanmıştır. Yani açıkça belirtilebilir ki, söz konusu müzelerin ilk kuruldukları veya eser

⁸⁵“Indigenous Peoples”, Office Of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www2.ohchr.org/english/issues/indigenous/index.htm> [08.11.2010].

elde etme politikalarını oluşturdukları dönem sömürge imparatorluklarının zirvede olduğu döneme denk gelmektedir.

Bildirgeye önderlik eden başlıca müzelerin, gerçekte James Cuno gibi bildirge taraftarlarının bahsettiği şekilde kurulduğu dönemde bütün insanlığa hizmet vermeleri amaçlanmamıştır. Özellikle İngiltere’de British Museum’un böyle bir amaç için kurulmadığını söyleyebiliriz. Bunun için de kökeninin Sömürgecilik dönemine dayanması nedeniyle, bu müzelerin dönem itibariyle siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik koşullara paralel nasıl geliştiğine bakılmalıdır. Sömürge döneminde kurulan müzeleri ve bu müzelerin dönem itibariyle edindikleri eserleri değerlendirmeye ortaya çıkan veriler böyle bir iddia için gerekli ipuçlarını vermektedir.

Ansiklopedik müzeler veya arkeoloji müzelerinin yanısıra, modern sanat müzelerinin durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bildirgeyi imzalayan müzelerin bir kısmının sanat müzesi oluşunun bildirgeyi açık hedef haline getirdiğinden daha önce bahsedildi. Burada sanat müzelerinin, özellikle ABD’deki sanat müzelerinin eser elde etme şekli hatırlandığında sanat müzelerinin de bünyelerindeki eserleri, iade taleplerine karşı korumak istedikleri aşikardır. Öteki türlü sadece sömürge döneminde eser edinmiş ansiklopedik müzeler ile Soğuk Savaş döneminin koşullarından istifade eden sanat müzelerinin bir bildirge etrafında bir araya gelmesi açıklanamamaktadır. Yani Soğuk Savaş döneminde modern sanatın üretildiği ülkelerin eserlerini kaybetmesi ve özellikle ABD’nin bu eserleri elde etmedeki çabaları ve elde etme yolları, sanat müzelerinin de “Evrensel Müze Bildirgesi”de neden yer aldıklarının ip uçlarını vermektedir. Tıpkı bildirgeyi onaylayan arkeolojik yada ansiklopedik kökenli Avrupa müzelerinde olduğu gibi ABD’nin sanat müzeleri de iade talebinin gelme olasılığı olan eserleri bünyesinde tutmak adına “Evrensel Müze Bildirgesi”ni onaylamıştır.

Bütün bu veriler çerçevesinde bildirge değerlendirildiğinde, bildirgeyi düzenleyenler, bildirgenin düzenlenme şekli, bildirgenin düzenlendiği zaman, içeriğinde dile gelen söylemler ve uluslararası düzenlemelere uygunluğu; kaynak ülkeler, üçüncü dünya ülkeleri, yerli halklar ve bildirgede yer almayan diğer uluslar açısından çeşitli şekillerde problemler yaratmıştır. Bildirgenin düzenlenme şekli, BM çatısı altında uluslararası sözleşmelerden biri olan “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”nde yer alan Madde 27, Madde 28, Madde 29 ile “Yerel Halklar Hakları Sözleşmesi”nde yer alan Madde 3, Madde 5, Madde 11, Madde 12 ve Madde 31 ile

uyum içinde olmadığı gözlenmiştir.⁸⁶ Söz konusu bildirge, bu maddeler bağlamında tek taraflı bir görüşü yansıtmakta olup, konuyla ilgili farklı görüşlere ve taleplere yer vermemektedir. Yani çok taraflı bir konu söz konusu iken bu bildirge, tek taraflı katılımcıların bulunmasıyla hazırlanarak dayatma durumuna girmiştir. Bu anlamda, konuyla ilgili taraflar davet edilmeli veya görüşleri alınmalıydı. Oysaki bildirgede eserlerinin iadesini isteyen veya üçüncü dünya ülkelerinden herhangi bir müzenin yer almadığı görülmektedir. Yine bu maddeleri değerlendirdiğimizde bildirgede çeşitli yollarla elde edilen eserlere değinilmektedir. Fakat bu yolların ne olduğu söylenmemektedir. Söz konusu eserlerin sömürgecilik döneminde elde edilmiş olsa dahi bunun ne şekilde alındığı açıklanmalıdır. Ayrıca geçmiş veya bugünün koşullarına aykırı alınmış eserler varsa, bunların idame edildiği müzelerin parçası olması söz konusu olamaz. Bu yüzden de eserlerin alındığı dönem içerisinde neye göre ve nasıl alındığı belirtilmelidir.

Bildirgede, iadesi istenen kültür varlıkları için, elde edildikleri dönemin farklı kanunlarına ve hassasiyetlerine göre incelenmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu noktada dönemin koşullarına göre değerlendirilmesi geçerli bir savunma olabilir. Fakat son zamanlarda çalınan veya özellikle Ortadoğuya yönelik yapılan operasyonlar esnasında yağmalanan eserlerin⁸⁷ bugünün koşullarında iadesinin neden yapılmadığı açıklanamamaktadır. Bu durumda eserlerin serbest dolaşımı savunulurken, serbest dolaşım ile birlikte artan eser kaçakçılığı probleminin, geçerli uluslararası düzenlemeler çerçevesinde neden göz önünde bulundurulmadığı sorusu gündeme gelir. Bunların yanısıra bildirgenin düzenlenme şeklini BM çatısı altında uluslararası sözleşmelerden biri olan UNESCO 1970 ve 1972 Konvansiyonları bağlamında da ele almak gerekmektedir. “Evrensel Müze Bildirgesi” daha önce bahsedildiği gibi 1970, 1972 UNESCO Konvansiyonlarının yanında 1954 tarihli La Haye Konvansiyonu ve 1995 UNITDROIT Konvansiyonları açısından da sorgulanabilir niteliktedir.

Yine bildirgede, nesnelerin orijinal bağlamında değerlendirilmesi adına söz konusu müzelerin, objeler için yıllar önce çıktığı yerlerden alındıklarına dair “geçerli ve değerli bir bağlam

⁸⁶ “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”,
http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=156:insan-haklari-evrensel-beyannames&catid=37: [23.08.2010]

⁸⁷ Ersin Kalkan, “Medeniyetin Ta Kendisi”, Hürriyet Gazetesi, 20 Nisan 2003,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?viewid=257652#top> [11.12.2009].

yaratmayı” sağlamaya çalıştıkları belirtilmektedir. Fakat bu ifade ile tam olarak neyin kastedildiği açıklanmamaktadır. Bu bağlamı yaratırken neye göre, nasıl bir bakış açısıyla, nasıl bir kültürel geçmiş, birikim ve zihniyetle bu bağlamın yaratılacağı net değildir. Bu ifadeye özellikle “Yerli Halkların Hakları” ve kaynak ülkeler” açısından açıklık getirilmesi gerekir. Yaratacakları bağlamla, özgün kaynağına ne kadar sadık kalınacağı, neye göre ve ne oranda bunu başarabileceklerini, başardıklarını belirtmeleri gerekir. Bildirgede belirtilmeyen bu durum günümüz uluslararası düzenlemeleri çerçevesinde; bilginin bütünlüğü ve doğru bilginin iletilmesi açısından aykırı bir durum yaratmaktadır.

“Evrensel Müze Bildirgesi”nde olumsuz tepkilerin merkezinde yer alan ve bildirgeyi açık hedef haline getiren bir diğer söylem ise “eski uygarlıklar için evrensel değer yarattıkları, evrensel kıymetinin bilinmesini sağladıkları”dır. Bununla birlikte bu kültürlere ait sanat eserlerinin, büyük müzelerde uluslararası toplumun yaygın kullanımına açmak için bulunmasını, “müzelerin bir ulusun değil her ulusa ait olmasını”, sağladıklarını belirtmeleridir. Bu söylemlerdeki rahatsız edici noktalardan biri, neye göre evrensel değer yarattıklarıdır. Bildirgede dile getirilen, “Yunan heykellerinin bugünkü evrensel değerini sergilendiği müzelere borçlu olduğu” konusunda ise gözden kaçan husus, söz konusu eserlerin herkes için değerli olduğu iddiasının müphemliğidir. Söz konusu heykeller, Aydınlanma ile birlikte Batının geçmişini dayandırdığı, gelişmişliğin veya yüksek uygarlığın simgesi olarak lanse edilen eserlerdir. Bir Avrupalıyla karşılaştırıldığında, Ortadoğu’da veya Çin’de yaşayan biri için bu heykellerin ne anlamda değerli olduğu tartışılabilir. Bildirgede de belirtildiği gibi bu heykellere evrensel boyutta değer atfeden yine Avrupa’nın kendisidir. Yani müzelerinde bulunan nesnelere evrensel değer kazandırma, evrensellik kavramının kökeninde olduğu gibi Batı düşüncesinde var olan bir durumdur.

Benzer bir durum, bildirgede belirtilen eserlerin bütün insanlık adına korunması konusunda da geçerlidir. “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ve “Yerli Halkların Hakları”nın ilgili maddelerinde, ülkelerin ve yerli toplulukların kendi kültürel varlıklarını koruma, denetleme ve bu varlıklardan maddi manevi yararlanma hakkından söz eder. Özellikle “Yerli Halkların Hakları Bildirisi”ne göre kutsaliyet atfedilen, manevi değeri ön planda olan nesnelere iadesinden söz etmektedir. Bu durumda dünyanın önde gelen müzelerinin “Evrensel Müze Bildirgesi”nde belirtildiği şekilde tüm insanlık adına kaynak ülkeden alınan eserlerin koruma

ve sergileme işlemlerini üstlenmeleri ve bunun sonucunda maddi manevi elde edilen gelirlerden kaynak ülkeleri yoksun bırakmaları söz konusu olamaz.

Farklılıkları bünyesinde taşıyan bir müzenin evrenselleşme mi yoksa günümüzdeki küreselleşme ve çokkültürlülük olgusuyla mı açıklanabileceği üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer konudur. Yaşadığımız yüzyılda şekillenen uluslararası ilişkilerin lokomotifidir.⁸⁸ Kültür ile ilgili alanlarda ve kuruluşlarda son zamanlarda “çokkültürlülük” adı altında ekonomik anlamda getirisi yüksek olan politikalar belirlenmektedir. Arif Dirlik, bu yaklaşımın yani çok kültürlülüğün günümüzde istenen bir şeyken (günümüzdeki iktidar yapılarını nasıl pekiştirdiğini gösterir), eskiden dışlanmış olan ama-hem iktidarın ihtiyaçları hem de iktidarla ilgili sosyal talepler doğrultusunda artık dışarıda bırakılması mümkün olmayanları gündeme taşıdığını vurgular. Dirlik, çokkültürcülüğün var olan iktidar yapılarının dışındaki bir biçime değil, sadece onlar içindeki küçük bir değişikliğe işaret ettiğini belirtmektedir.⁸⁹

Ali Mazrui de benzer bir şekilde kültürün işlevlerinden söz ederken kültürün yedinci işlevinin; üretim ve tüketim sisteminde yattığını belirtmektedir. Mazrui, kültürün bu yedinci işlevini uluslararası kültürel düzenle ilişkilendirmektedir. Slogandan alınan “Tanrı, altın ve Şan/Şeref”in kültürel yayılmacılıktaki üç temel araç olduğunun altını çizmekte ve bunların her zaman kültürel genişlemenin içerisinde sergilendiğini dile getirmektedir.

“ Daha basit bir tabirle; kapitalist öncesi dönem tanrının baskısının dönemi. Kapitalist dönem ise altın baskısının olduğu dönemi; kapitalist sonrası dünyada zafer/şan/şeref üstünlüğünün hakim olduğu dünyayı temsil ediyor. Problem şu; zafer/şan üstünlüğünün baskın olduğu post-kapitalist dönemde bu zafer bölgesel mi, dünyasal mı, milliyetçi mi/şovenist mi yoksa insancıl mı? Şimdiye kadarki nihai yatırımlar ulusal zafer/şan içinde yapıldı. Fakat bu yatırımlar global/evrensel olmaktan çok bölgeseldir.”⁹⁰

⁸⁸Arif Dirlik, *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay, 2008), 47.

⁸⁹Age, 48.

⁹⁰ Age, 29.

Mazrui çalışmasında, ekonomik kazanç ve üstünlüğün son zamanların en geçerli fenomeni olduğunu dile getirmektedir. Ekonomik kazancın dünya sahnesinde kültürel değişim ve difüzyon şeklinde önemli etkileri olduğunu ve Batı kapitalizminin, teknolojinin hem ürün hem de iletişim açısından dizginlerini tuttuğunu belirtmektedir. Bunun yanında aynı zamanda egemen devletler yıkım teknolojisinin dizginlerini de ellerinde tutar. Mazrui, Avrupa liderliğinde zaferi/şanı aramanın aynı zamanda globalleşmiş egemen devletleri yarattığının altını çizmektedir.⁹¹ Burada günümüz müzelerinin de kültür sektörü içinde benzer amaçlara hizmet için kullanıldığına dair görüşler vardır. Yani müzeler kültürel genişleme içerisinde iktidar simgeleri, milliyetçi bağlamda tarihin ve geçmiş zaferlerin simgesi olarak kullanılmaktadır.

Bu noktada kültür kurumlarından olan müzeler ve müzelerdeki eserler de bugün Batı ve ABD ülkeleriyle birlikte birçok ülkenin zaferlerinin, şanın ve gücünün göstergesidir diyebiliriz. Nitekim, küresel ve bölgesel kültürel egemenlik, o ülkenin kültür ürünlerini ihraç etmeyi beraberinde getirir. Devletlerin kültürel güç hiyerarşisinde elde edebilecekleri konumlarını anlamak adına kültürel açıdan egemen devletler (on dokuzuncu yüzyılda İngiltere ve Fransa, 1945'ten bu yana ABD)⁹² ile korumacı devletlerin (Mısır, Yunanistan, Türkiye) durumu değerlendirilmelidir.

“Evrensel Müze Bildirgesi” bağlamında bu bilgiler ve Wallerstain’ın evrensellik kavramından yola çıkarak dile getirdikleri, bu tezin sorularına cevap niteliğindedir. Wallerstain’ın belirttiği gibi evrensellik kavramı serbestçe dolaşan, bir ideoloji olarak var olmamıştır. Yani genel kanının aksine, tüm insanlığı kapsayıcı nitelikte ilkeleri olan, eşit şekilde adalet ve refah sunan bir ideoloji değildir. Kavramın kökenin dayandırıldığı metinlerin satırlarından günümüz düzeninde ifade ettiği anlamına dek, bu kavramın hep bir güçlünün himayesinde yol aldığı fakat insanların zihninde üzeri örtülmüş bir şekilde herkes için eşitliği, adaleti ve refahı çağrıştırdığı görülmektedir. “Evrensel Müze Bildirgesi”ne bir sıfat olarak kullanılan evrensellik kavramını da bu veriler çerçevesinde değerlendirdiğimizde, ortaya çıkan sonuçlarla “Evrensel Müze Bildirgesi”nin “kültür haklarını” korumadığı sonucu çıkmaktadır.

⁹¹ Mazrui, **Cultural Forces in World Politics**, 31.

⁹² **New Left Review: 2002-Türkiye Seçkisi**, ed.Osman Akınbay (Everest Yay. Mayıs:2003),325-326.

Varılan bir diğere sonuç ise “Evrensel Müze Bildirgesi”ni, var olan bu düzen ve bakış açılarının dışına çıkarak değerlendirdiğimizde kendini göstermektedir. İlk sonucun ortaya konduğu tabloda, “Evrensel Müze Bildirgesi” üzerine yapılan tartışmaların milliyetçi ve evrenselci şeklinde, birbirinin karşısında duran ve iki farklı bakış açısıymış gibi gösterilen bir durum söz konusuydu. Nitekim günümüzde müzelerin içinde yer aldığı kurulu düzen ve düşünce sistemi de bunu öngörmektedir. Bu tabloda milliyetçi görüşü savunan üçüncü dünya ülkeleri, evrenselci görüşü savunan ülkelere ve bu ülkelerin uygulamalarına, politikalarına karşı mağdur durumda görünmektedir. Bu durumda milliyetçi görüşü savunan ülkelerin müzeleri bu bildirgeye ve bildirgeyi savunan görüşlere karşı bir savunma içine girdikleri izlenimi vardır. Fakat tam da bu noktada neden üçüncü dünya ülkeleri, yerli halklar yada milliyetçi düşüncüyü savunan kesim bir savunma durumunda kalmışlardır, sorusu sorulmalıdır. Bunun yanında bu sözü geçen kesimin savunma adına neler yaptıkları, nasıl bir yolla savunmada buldukları, yayımlanan bildirgeye yönelik herhangi bir karşıt düzenleme yapıp yapmadıkları sorusu da beraberinde sorulmalıdır.

Bu sorulara yönelik yapılan araştırmalar çerçevesinde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: birincisi evrensellik kavramında olduğu gibi milliyetçilik kavramı da kendi içerisinde tanım adına sorunlar barındıran, çeşitli çıkar mekanizmaları çerçevesinde kullanılan, Batı merkezli bir düşünce sisteminin ürünüdür. Yani bir bakıma her iki kavram aslında bir madalyonun iki yüzü gibidirler. Aynı şekilde her iki kavram aynı zihniyetin ürünü oldukları için, böylesi bir bildirmede kullanılan tartışma yöntemleri, kavramları, zihniyetleri ve amaçları da aynıdır. Nitekim tıpkı evrensellik kavramında olduğu gibi milliyetçi düşüncede de yapılan savunmalar, geliştirilmeye çalışılan argümanlar da daha baştan milliyetçi kavramına takılmaktadır. Daha da önemlisi, aslında milliyetçilik kavramının da evrenselci düşüncüyü savunan sistemden doğması ve milliyetçilik kavramı çerçevesinde gelişmekte olan veya zayıf olarak nitelendirilen kesime sunulan bu silah da tek bir düzenin parçasıdır. Böyle bir bildirgenin yayımlanmasından sonra üçüncü dünya ülkelerinin, yerli halkların ve kaynak ülkelerin kendilerini savunma konumunda görmeleri, savunmada kullandıkları yöntem, dil, bakış açısı aslında evrenselci düşünceden alınmaktadır. Bir bakıma iki karşıt taraf yoktur, tek bir taraf vardır ve bu tarafın savunmada bıraktığı ve savunurken kullandığı yöntemler vardır. Bu yöntem aslında tartışmanın sürekliliğini sağlamakta, çözüm adına bir şey sunmamaktadır. Yani bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, gelinecek noktada söylenecek şey, aslında bu şekilde bir döngünün oluşturulmasıyla yapılmak istenen,

tartışmaları canlı tutmak, politik, ekonomik ve sosyal anlamda getirileri olan çıkarları bu tartışmalarla beslemektir. “Evrensel Müze Bildirgesi” bu tartışmaların sürekliliğini sağlamak adına, uluslararası fakat ironik bir şekilde tektaraflı yayımlanan bir bildirge olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Anderson, Benedict. Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması. İskender Savaşır (çev.) İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Aristotle, Politika. çev. Niyazi Berkes. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1944.
- Artun, Ali. 2006. Müze ve Eleştirel Düşünce: Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri II. Çev. Renan Akman, Esin Soğancılar, Tanıl Bora, Elçin Gen, Ufuk Kılıç, Kemal Atakay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. (edited by). The Post-Colonial Studies Reader. London and New York:Routledge: Taylor & Francis Group, 2006.
- Balibar, Etienne, İmmanuel Wallerstein. Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Bauman, Zygmunt. 1998. Postmodern Etik. Çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, Şeyla. 1999. Modernizm Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkıları. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Cuno, James B. Who Owns Antiquity?: Museums And The Battle Over Our Ancient Heritage. USA: Princeton University Press, 2008.
- Deschamps, Hubert Jules. 1965. Sömürgeciliğin Sonu. çev. J. ve F. Orsan.
- Dirlik, Arif. Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay, 2008.
- Fred Dallmayr , çev. Halit Özkan. İmparatorluk mu Kozmopolis mi? Medeniyet Yol Ayrımında.İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, Kasım 2005.
- Halliday, Fred. 2000'lerde Dünya: Tehlikeler ve Vaatler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

- Haşim, Ahmet. Bütün Kitapları: Piyale-Göl Saatleri-Gurabane-i Laklakan-Bize Göre-Frankfurt Seyahatnamesi. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2004.
- Illicit Antiquities: The Theft of Culture and The Extinction of Archeology. Ed.Neil Brodie and Kathryn Walker Tubb. USA: Routledge Press, 2002. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Laclau, Ernesto. 2003. Evrensellik Kimlik ve Özgürleşme. Çev. Ertuğrul Başer. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Mazrui, Ali A. Cultural Forces in World Politics. London: Villiers Publications, 1990.
- Museum And Their Communities. ed. Sheila Watson. USA and Canada: Routledge, 2007.
- Platon. Devlet. çev. Hasan Ali Yücel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Schubert, Karsten. 2004. Küratörün Yumurtası: Müze Kavramının Fransız İhtilalinden Günümüze Kadar Olan Evrimi. Çev. Rana Smith. İstanbul: İstanbul Sanat Müzesi Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Sencer, Muzaffer. Belgelerle İnsan Hakları. İstanbul: Beta Yayım Dağıtım, 1988.
- Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri/Toplum ve Bilim ve Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu. Yayına Hazırlayanlar:Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin. Metis Yay. İstanbul: Kasım
- Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme. Zeynel Abidin Kızılyaprak (yay.haz.) İstanbul: Tarih Vakfı, 2000.
Topuz, Hıfzı. Dünyada ve Türkiye’de Kültür Politikaları. İstanbul: Adam Yayınları,1998.
- Wallerstein, Immanuel. 2002. Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim. Çev:Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınevi,
- Wallerstein, Immanuel. 2007. Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği. Çev. Sinan Önal İstanbul:Aram Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel.2009. Tarihsel Kapitalizm. Çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Metis Yayınları
- Whose Culture? : The Promise of Museums and The Debate Over Antiquities. ed. James Cuno. USA: Princeton University Press, 2009.

Makaleler

- “Küreselleşme ve Eğitim” Bab-1 Alem:Uluslararası Öğrenci Derneği,
<http://www.babialem.org/YaziDetay.php?id=28> [10.08.2009].
- “Akıldan Sağduyuya Evrenselliğin Eleştirisine Katkı”, eipcp (European Institute For Progressive Cultural Policies).
<http://eipcp.net/transversal/0607/guorses/tu> [15.04.2009].
- “Bir Dünya Devleti ve Yönetimine Doğru Küreselleşme”
<http://www.ekodialog.com/Makaleler/dunya-devletine-yonetimine-dogru-kuresellesme.html> [23.11.2010].
- “Retrospective: British Museum and Africas Stolen Artefacts”
<http://www.ligali.org/article.php?id=1803> [15.04.2010].
- “The Universal Museum-a Valid Model For The 21st Century?”
<http://www.tomflynn.co.uk/UniversalMuseum.html> [15.04.2010].
- Akay, Ali. “Evrensellik Sorunu”,
<http://www.anarsi.info/index.php/metinler/36-anarsi/136-evrensellik-sorunu>
[20.12.2009].
- Çınar, Aliye. “Evrensellik ve Yerellik Arasında Bir Teoloji Arayışında Fiili İrfanın Önemi”
[http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2006-15\(1\)/M11.pdf](http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2006-15(1)/M11.pdf)
[10.03.2010].
- Çüçen, Kadir A. “Kültür, Uygarlık, Evrensellik ve Çok-Kültürlülük”
<http://dusundurensozler.blogspot.com/2009/01/kultur-uygarlk-evrensellik-ve-cok.html> [21.08.2010].
- Dai-Rong, Wu .“Cultural Hegemony in the Museum World”
<http://www.intercom.museum/documents/2-5Wu.pdf> ” [25.08.2010].
- Fforde, Cressida. “Collection, Repatriation and Identity”. Museums and Their Communities. ed. Sheila Watson. London: Leicester University, 2007:244-253.
- Gögebakan, Yüksel. “Kültür Varlıklarının Ortak Mirası Olduğu Görüşü (Evrenselci) İle Kültür Varlıklarının Bir Millete Ait Olduğu Görüşünün (Milliyetçi) Dünya Üzerindeki Gelir Dağılımı Açısından Yansımaları”
http://www.sanatveinsan.com/index.php?option=com_content&view=article&id=9:kultur-varliklarinin-insanligin-ortak-mirasi-oldugu-gorusu-evrenselci-ile-kultur-varliklarinin-bir-millete-ait-oldugu-gorusunun-milliyetci-dunya-uzerindeki-gelir-dagilimi-acisindan-yansimalari&catid=4:2-sayimiz&Itemid=5
[15.10.2010].
- Günay, Mustafa. “Doğan Özlem ve Evrenselci Aklın Eleştirisi”
http://www.felsefeekibi.com/dergi12/s12_y4.html [04.09.2010].

- Gürses, Hakan. “Akıldan Sağduyuya Evrenselliğin Eleştirisine Katkı”, eipcp (European Institute For Progressive Cultural Policies), <http://eipcp.net/transversal/0607/guerses/tu> [15.04.2009].
- Haşimi, Cemalettin. “İnsan Hakları ve Liberalizmin Suskunluğu” http://www.muhammedbalci.com/iktibas/insan_haklari_ve_liberalizm.doc [25.08.2010].
- Kocaoğlu, Sinan. “Evrensel Yetki”, http://baroport.barobirlik.org.tr/App_Themes/Dergi/2005-60-176.pdf [06.12.2009].
- Kürüm, Neslihan. “Uluslararası İlişkilerde Kültür Varlıklarının Yeri” <http://193.255.140.18/Tez/044516/METIN.pdf> [08.10.2010].
- MacGregor, Neil. “The Whole World in Our Hands Saturday”. <http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2004/jul/24/heritage.art> [15.04.2010].
- Nairobi, Muthoni Thang’wa. “Africa: It’s Time to Return What Was Stolen” <http://www.elginism.com/20070627/774/> [25.08.2010].
- O’Neill, Mark. “Enlightenment Museums: Universal or Merely Global”, <http://www.le.ac.uk/ms/m&s/Issue%206/ONeill.pdf> [10.05.2009].
- Opoku, Kwame. “Is The Declaration On The Value And Importance Of The Universal Museums Now Worthless? Comments On Imperialist Museology” http://www.museumsecurity.org/opoku_universal_museums.htm [20.04.2010].
- Opoku, Kwame. “Stolen Art Objects From One Universal Museum –Louvre Paris To Another –Louvre Abu Dhabi” <http://www.elginism.com/20080701/1157/> [12.10.2009].
- Opoku, Kwame. “Tickets For All To The Universal Museum But Without The Africans”, <http://www.elginism.com/20080712/1180/> [03.11.2009].
- Otto Apel , Karl. “Bugün Evrensel Bir Etiğe Gereksinim Duyuyor muyuz? Yoksa Bu [Etik] Yalnızca Avrupa Merkezli Bir Güç deolojisi mi?” <http://www20.uludag.edu.tr/~felsefet/kaygi/dergi002/1-5.pdf> [20.08.2010].
- Watkins, Joe. “Yours, Mine or Ours?: Conflicts Between Archaeologists and Ethnic Groups”, Museums and Their Communities. ed. Sheila Watson. London:Leicester University, 2007:254-266.

Elektronik Kaynaklar

- “16 Ülke Tarihi Eserlerini Geri İstiyor”, Sol Gazetesi, <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/16-ulke-tarihi-eserlerini-geri-istiyor-haberi-26536> [08.04.2010].

- “About ICOMOS” <http://www.international.icomos.org/about.htm> [19.11.2010].
- “Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage”, <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> [19.08.2010].
- “Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property 1970”
http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [19.07.2010].
- “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi (UNESCO, 1972)”
<http://www.kumid.eu/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/Dogal-miras.pdf> [13.08.2010].
- “Evrensel”, TDK, <http://www.tdksozluk.com/sozara.php?qu=evrensel&ne=a> [03.10.2009].
- “ICOM Missions”, <http://icom.museum/who-we-are/the-organisation/icom-missions.html> [19.11.2010].
- “Indigenous Peoples”, Office Of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www2.ohchr.org/english/issues/indigenous/index.htm> [08.11.2010].
- “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”,
<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/iheb.html> [07.05.2010].
- “Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation ends 13th session”
http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=25284&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- “Intergovernmental Committee For Promoting The Return Of Cultural Property Its Countries Of Origin Or Its Restitution In Case Of Illicit Appropriation”
<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001509/150912e.pdf> [19.10.2010].
- “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
<http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> [08.11.2010].
- “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights,
<http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> [08.11.2010].
- “Introducing UNESCO: What We Are”, About Us,
<http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/introducing-unesco/> [19.11.2010].

- “İran British Museum ile İlişkilerini Kesti”,
<http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/iran-british-museum-ile-iliskilerini-kesti-haberi-24024> [13.02.2010].
- “Karun Hazineleri Davasında Müze Müdürü Serbest”
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=980208> [07.05.2011].
- “Memory and Universality: New Challenges Facing Museums”,
http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=32653&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [12.10.2010].
- “Mısır Almanya’dan Nefertitiyi Geri İstedi”, Sol Kültür,
<http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat/misir-almanyadan-nefertitiyi-istedi-haberi-22022> [25.12.2009].
- “Müzemize giren, çıkamaz!” <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=59360>
[19.07.2010].
- “Official Translation of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict”,
<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001870/187089turb.pdf> [08.10.2010].
- “Tarihsizleştirme: Irak’ta Kültür Yağması” Atlas,
<http://www.kesfetmekicinbak.com/kultur/others/00515/> [03.11.2010].
- “The 1970 UNESCO Convention and Local Laws”
<http://lootingmatters.blogspot.com/2008/02/1970-unesco-convention-and-local-laws.html> [08.10.2010].
- “The Universal Declaration of Human Rights” United Nations, It’s Your World,
<http://www.un.org/depts/dhl/udhr/> [20.11.2010].
- “UN Works: For People and Planet”, The UN Works,
<http://www.un.org/works/sub2.asp?lang=en&s=11> [19.11.2010].
- “UNESCO, 1954 Lahey (Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması) Sözleşmesi”, <http://kumid.eu/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO,-1954.pdf> [19.07.2010].
- “UNESCO”, Structure and Organization.
<http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml#ECOSOC> [19.11.2010].
- “UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (Rome, 24 June 1995)”
<http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1995culturalproperty-e.htm> [08.10.2010].
- “Who We Are”, International Council of Museum, The Organization,
<http://icom.museum/who-we-are.html> [08.11.2010].

Erdoğan, İrfan, “Küresel ve Evrensel Kültür: Emperyalizmin Yeni Adı”,
<http://www.irfanerdogan.com/uydurular/20Evrensel.htm> [08.11.2010].

Serdar, Resul, “Dünya İyi Niyet Kurbanı mıdır?”,
<http://www.milligazete.com.tr/makale/dunya-iyi-niyet-kurbani-midir-152655.htm> [07.05.2010].

Yararlanılan İnternet Sayfaları

British Museum, <http://www.britishmuseum.org/>

Cleveland Museum of Art, <http://www.clevelandart.org/>

ICOM, Declaration on the Importance and Value of Universal,
Museum, http://www.museum.or.jp/icom/pdf/E_news2004/p4_2004-1.pdf

ICOM, <http://icom.museum/>

ICOMOS, <http://www.international.icomos.org/home.htm>

Louvre Museum, <http://www.louvre.fr/llv/commun/home.jsp?bmLocale=en>

Opificio delle Pietre Dure, <http://www.opificiodellepietredure.it/index.php?en/21/news>

Philadelphia Museum of Art, <http://www.philamuseum.org/contacts/>

Prado Museum, <http://www.museodelprado.es/en>

Rijksmuseum, <http://www.rijksmuseum.nl/>

State Hermitage Museum, <http://www.hermitagemuseum.org/>

State Museum, <http://www.smb.museum/smb/home/index.php?lang=en>

The Art Institute of Chicago, <http://www.artic.edu/aic/>

The Museum of Modern Art, <http://www.moma.org/>

The Universal Declaration of Human Rights,
<http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>

Thyssen-Bornemisza Museum, http://www.museothyssen.org/en/thyssen/visita_el_museo

UN, <http://www.un.org/en/index.shtml>

UNESCO, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/>

Whitney Museum of American Art, <http://whitney.org/>

ICOM, http://www.chin.gc.ca/Applications_URL/icom/pdf/E_news2004/p4_2004-1.pdf

Ek 1. Evrensel Müze Bildirgesi

Declaration on the Importance and Value of Universal Museums

The international museum community shares the conviction that illegal traffic in archaeological, artistic, and ethnic objects must be firmly discouraged. We should, however, recognize that objects acquired in earlier times must be viewed in the light of different sensitivities and values, reflective of that earlier era. The objects and monumental works that were installed decades and even centuries ago in museums throughout Europe and America were acquired under conditions that are not comparable with current ones. Over time, objects so acquired – whether by purchase, gift, or partage – have become part of the museums that have cared for them, and by extension part of the heritage of the nations which house them. Today we are especially sensitive to the subject of a work's original context, but we should not lose sight of the fact that museums too provide a valid and valuable context for objects that were long ago displaced from their original source. The universal admiration for ancient civilizations would not be so deeply established today were it not for the influence exercised by the artifacts of these cultures, widely available to an international public in major museums. Indeed, the sculpture of classical Greece, to take but one example, is an excellent illustration of this point and of the importance of public collecting. The centuries-long history of appreciation of Greek art began in antiquity, was renewed in Renaissance Italy, and subsequently spread through the rest of Europe and to the Americas. Its accession into the collections of public museums throughout the world marked the significance of Greek sculpture for mankind as a whole and its enduring value for the contemporary world. Moreover, the distinctly Greek aesthetic of these works appears all the more strongly as the result of their being seen and studied in direct proximity to products of other great civilizations. Calls to repatriate objects that have belonged to museum collections for many years have become an important issue for museums. Although each case has to be judged individually, we should acknowledge that museums serve not just the citizens of one nation but the people of every nation. Museums are agents in the development of culture, whose mission is to foster knowledge by a continuous process of reinterpretation. Each object contributes to that process. To narrow the focus of museums whose collections are diverse and multifaceted would therefore be a disservice to all visitors.

Signed by the Directors of:

The Art Institute of Chicago; Bavarian State Museum, Munich (Alte Pinakothek, Neue Pinakothek); State Museums, Berlin; Cleveland Museum of Art; J. Paul Getty Museum, Los Angeles; Solomon R. Guggenheim Museum, New York; Los Angeles County Museum of Art; Louvre Museum, Paris; The Metropolitan Museum of Art, New York; The Museum of Fine Arts, Boston; The Museum of Modern Art, New York; Opificio delle Pietre Dure, Florence; Philadelphia Museum of Art; Prado Museum, Madrid; Rijksmuseum, Amsterdam; State Hermitage Museum, St. Petersburg; Thyssen-Bornemisza Museum, Madrid; Whitney Museum of American Art, New York; The British Museum, London⁹³

⁹³ICOM News, Declaration on the Importance and Value of Universal Museums,
https://ssl.museum.or.jp/icom/pdf/E_news2004/p4_2004-1.pdf,

Ek 2. 1910 Afrika Haritasi



“The University of Texas At Austin”, Perry-Castaneda Library Map Collection,
http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/ward_1912.html [13.07.2010].

Ek 3: 1914 Afrika Haritası



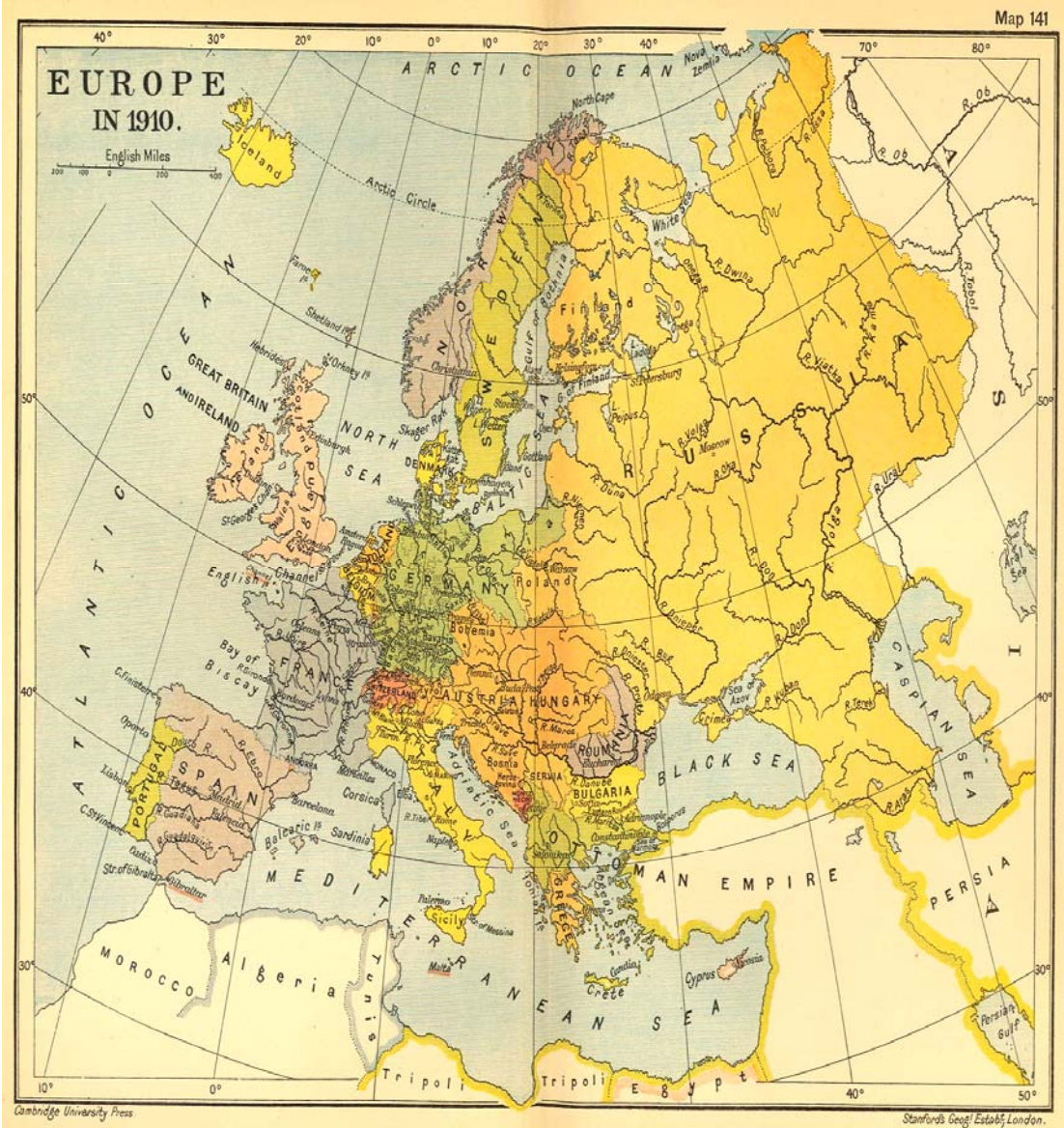
“A Teacher’s Journeys Both In and Out of the Classroom”, Imperialism, Temples, and International Courts, <http://vietkhmerexperience.wordpress.com/2008/10/18/imperialism-temples-and-international-courts/> [13.07.2010].

Ek 4: 1914 Afrika Kolonyalizm Dönemi



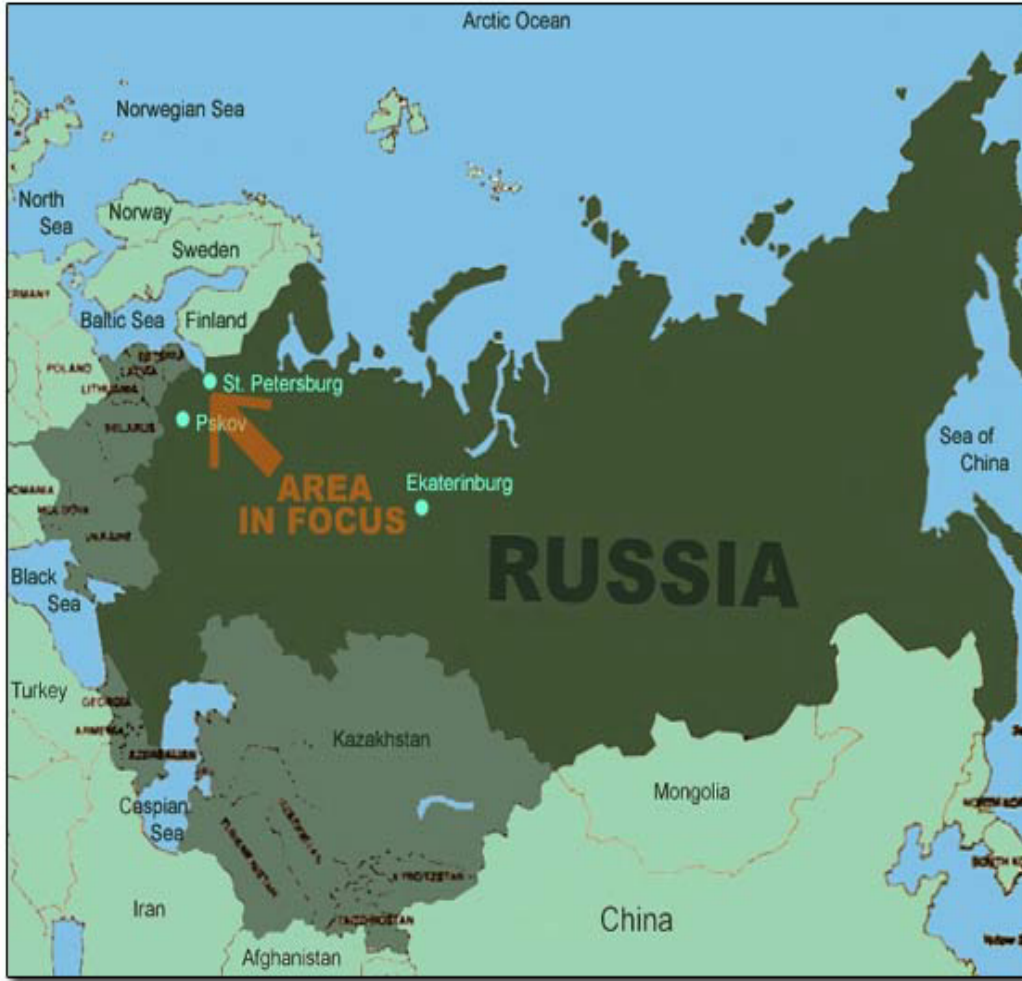
“Howstuffworks”, History of Afrika, <http://history.howstuffworks.com/african-history/history-of-africa.htm/printable> [17.11.2010]

Ek 5: 1910 Avrupa Haritası



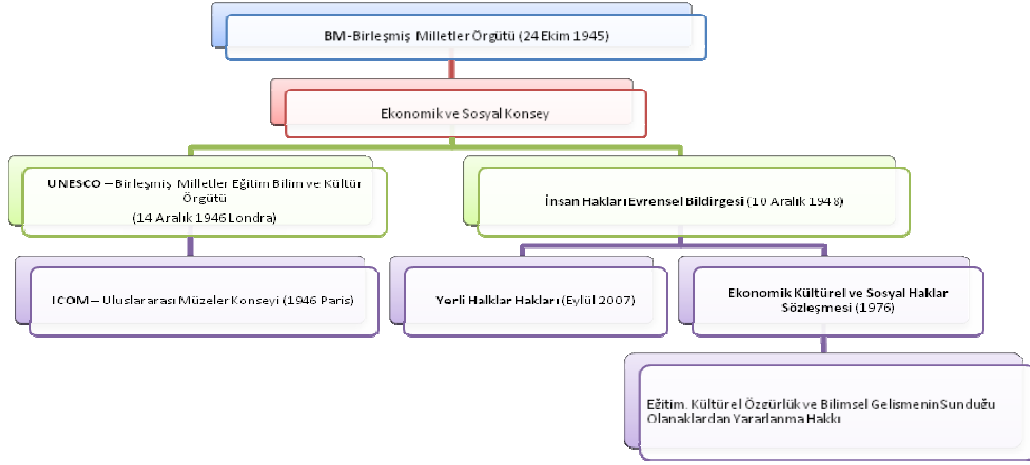
“The University of Texas At Austin”, Perry-Castaneda Library MapCollection”
http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/ward_1912.html [10.11.2010].

Ek 6 : 2. Dünya Savaşı Öncesi Rusya



“MetalDetecting”, http://metaldetectingworld.com/detecting_in_stpetersburg/map_of_russia.jpg [15.11.2010].

Ek 7 : Müzelerin İçinde Bulunduğu Uluslararası Düzen



BM (Birleşmiş Milletler Örgütü)’in⁹⁴ örgütün yapısını oluşturan idari bölümlerinden biri Ekonomik ve Sosyal Konsey’dir. Birleşmiş Milletler’in bir uzmanlık örgütü olan UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)⁹⁵ bu birim altında bulunmaktadır.⁹⁶

ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi) 1946 yılında kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak, *UNESCO bünyesinde Paris’te (Fransa)* kuruldu. ICOM kendini “dünya halklarının bugün ve gelecekteki somut ve somut olmayan, doğal ve kültürel mirasının korunması, bu mirasın sürekliliğinin ve iletişiminin sağlanması amacı ile müzeler ve müze profesyonellerinin oluşturduğu uluslararası bir organizasyon” olarak tanımlamaktadır. ICOM uluslararası müze uygulamalarını *topluma hizmetin* yanısıra *dürüstlük, adalet ve karşılıklı saygıya* dayalı olarak yürütmeyi amaçladıklarını belirtmektedir.⁹⁷

⁹⁴ “UN Works: For People and Planet”, The UN, Works.
<http://www.un.org/works/sub2.asp?lang=en&s=11> [19.11.2010].

⁹⁵ “Introducing UNESCO: What We Are”, About Us,

⁹⁶ “UNESCO”, Structure and Organization,
<http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml#ECOSOC> [19.11.2010].

⁹⁷ “Who We Are”, International Council of Museum, The Organization,
<http://icom.museum/who-we-are.html> [08.11.2010].

Birleşmiş Milletlerin 1945'ten beri güvenlik ve işbirliği hedefine ulaşmak için temel görevi insan haklarını korumak olmuştur. Buna paralel olarak da Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesinde hazırlanan “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” 10 Aralık 1948'de Genel Kurul tarafından kabul edildi. Bildirgenin 30 maddesi her ülkedeki insanların temel, medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarını belirlemektedir.⁹⁸ Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan edilen prensiplere göre insanlık ailesinin bütün üyelerinin doğuştan sahip oldukları insanlık onurunu, eşit ve vazgeçilmez haklarını tanımının yeryüzündeki özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu dikkate alarak, bu hakların insanın doğuştan sahip olduğu insanlık onurundan türediğini kabul etmektedir. “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”, kişisel ve siyasal haklarla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel hakların da kullanılabilirdiği şartların yaratılması gerekliliğini kabul etmektedir. Birleşmiş Milletler şartına göre üye devletlerin, insan haklarına ve özgürlüklerine her yerde saygı gösterilmesini sağlama ve özgürlüklere uygun davranma yükümlülüğü olduğunu belirtmektedir.

BM çatısı altında insan haklarının korunmasına yönelik sözleşme mekanizmaları çerçevesinde kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiş sözleşmelerden biri “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”dir. “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” 1976'da yürürlük kazanmıştır. Sözleşmede teşviki ve korunması amaçlanan insan haklarından biri de “Eğitim, kültürel özgürlük ve bilimsel gelişmenin sunduğu olanaklardan faydalanma hakkıdır.” Sözleşme bu hakların her tür ayrımcılıktan bağımsız olarak yaşama geçirilmesini temin etmektedir. Bu anlamda özellikle 15. Madde'ye bakıldığında “Kültürel Yaşama Katılma Hakkı” çerçevesinde sözleşmeye taraf devletlerin, tüm insanlara aşağıdaki hakları tanımakla yükümlü olduğu belirtilmektedir.

- a) Kültürel yaşama katılmak;
- b) Bilimsel gelişmelerin sunduğu olanaklar ve sonuçlarından yararlanmak;
- c) Kendisinin yaratıcısı olduğu bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden kaynaklanan maddi ve manevi menfaatlerin korunmasından yararlanmak.⁹⁹

⁹⁸“The Universal Declaration of Human Rights”, United Nations. It's Your World. <http://www.un.org/depts/dhl/udhr/> [20.11.2010].

⁹⁹ “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> [08.11.2010].

BM bünyesinde 1982’de İnsan Hakları Komisyonu Alt Komitesi, yerli halkların haklarını ilgilendiren gelişmeleri incelemekle ve yine bu haklarla ilgili uluslararası standartlar oluşmasını teşvik etmekle görevli bir yerli topluluklar çalışma grubu oluşturdu. BM “Yerli Halkların Hakları Bildirisi” 2007 yılı Eylül ayında Genel Kurul tarafından kabul edildi.¹⁰⁰ ECOSOC (Economic and Social Council) bünyesinde 2000 yılında yardımcı bir organ niteliğindeki “Yerli Topluluklar Konusunda Daimi Forum” oluşturuldu. Eşit sayıda hükümete bağlı ve yerli kökenli uzmandan oluşan bu 16 kişilik forum ECOSOC’a tavsiyelerde bulunmakla, Birleşmiş Milletler faaliyetlerinin işbirliğinin sağlanmasına yardımcı olmakla ve kalkınma, kültür, çevre, sağlık ve insan haklarıyla ilgili yerli grupların endişelerini müzakere etmekle görevlidir. Forum ilk oturumunu Mayıs 2002’de gerçekleştirdi.

BM 24 Ekim 1945’te dünya barışını, güvenliğini korumak, ekonomik, toplumsal ve kültürel iş birliği oluşturmak için kurulan uluslararası bir örgüttür. Birleşmiş Milletler kendini "adalet ve güvenliği, ekonomik kalkınma ve sosyal eşitliği uluslararası tüm ülkelere sağlamayı amaç edinmiş küresel bir kuruluş" olarak tanımlamaktadır.

¹⁰⁰ “Indigenous Peoples”, Office Of The United Nations High Commissioner For Human Rights, <http://www2.ohchr.org/english/issues/indigenous/index.htm> [08.11.2010].

NURTEN BULDUK
bulduknurten@yahoo.com

KİŞİSEL BİLGİLER

Doğum Tarihi: 07/05/1983

Doğum Yeri: Hizan/Bitlis, Türkiye

Uyruk: TC

EĞİTİM

Hizan Lisesi (Hizan/Bitlis)-(1998 – 2001)

Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı (B.A.) - (2001 – 2007)

Yıldız Teknik Ün. Müzecilik Yüksek Lisans (M.A)-(2007-2010)

BİLİLEN DİLLER

İngilizce (ileri)

Almanca (başlangıç)

Osmanlıca (matbu)

BİLGİSAYAR BİLGİLERİ

Microsoft Office (Word, aktif internet kullanıcısı)

ALINAN ÖDÜLLER/BURSLAR

Hizan Lisesi Birinciliği – (2001)

Boğaziçi Üniversitesi Vakfı Bursu (2003 –2006)

DENEYİMLER

Türk Edebiyatı Metinleri Çevirisi (Haziran 2006-2008)

Boğaziçi Üniversitesi Görme Engelliler Asistanlığı (2006-2007)

Osmanlıca Çeviri Çalışmaları (2007-Ayasofya arşiv çalışması)

Yıldızlar Koleji Türkçe-Edebiyat öğretmenliği (2007-2008)

Pratik Çözüm Dershanesi Türkçe-Edebiyat öğretmenliği (2008-2009)

Boğaziçi Ders/İdeal Ders Türkçe-Edebiyat öğretmenliği (2008/2011)

SOSYAL AKTİVİTELER VE İLGİ ALANLARI

Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Klubü “Musikişinas” Dergisi Yayın kurulu üyesi

Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Servisler Kulübü